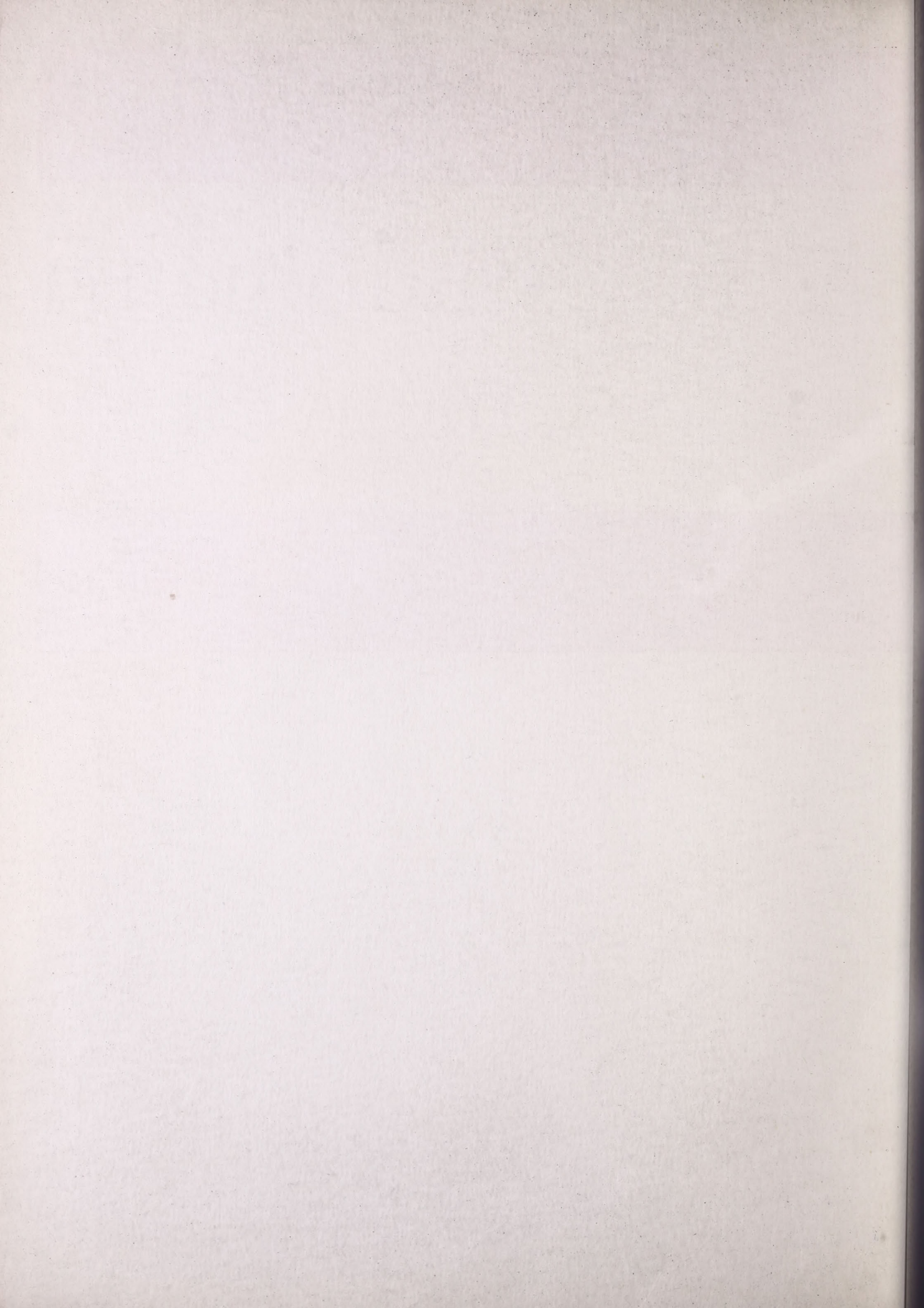

19
1966

Településtudományi közlemények

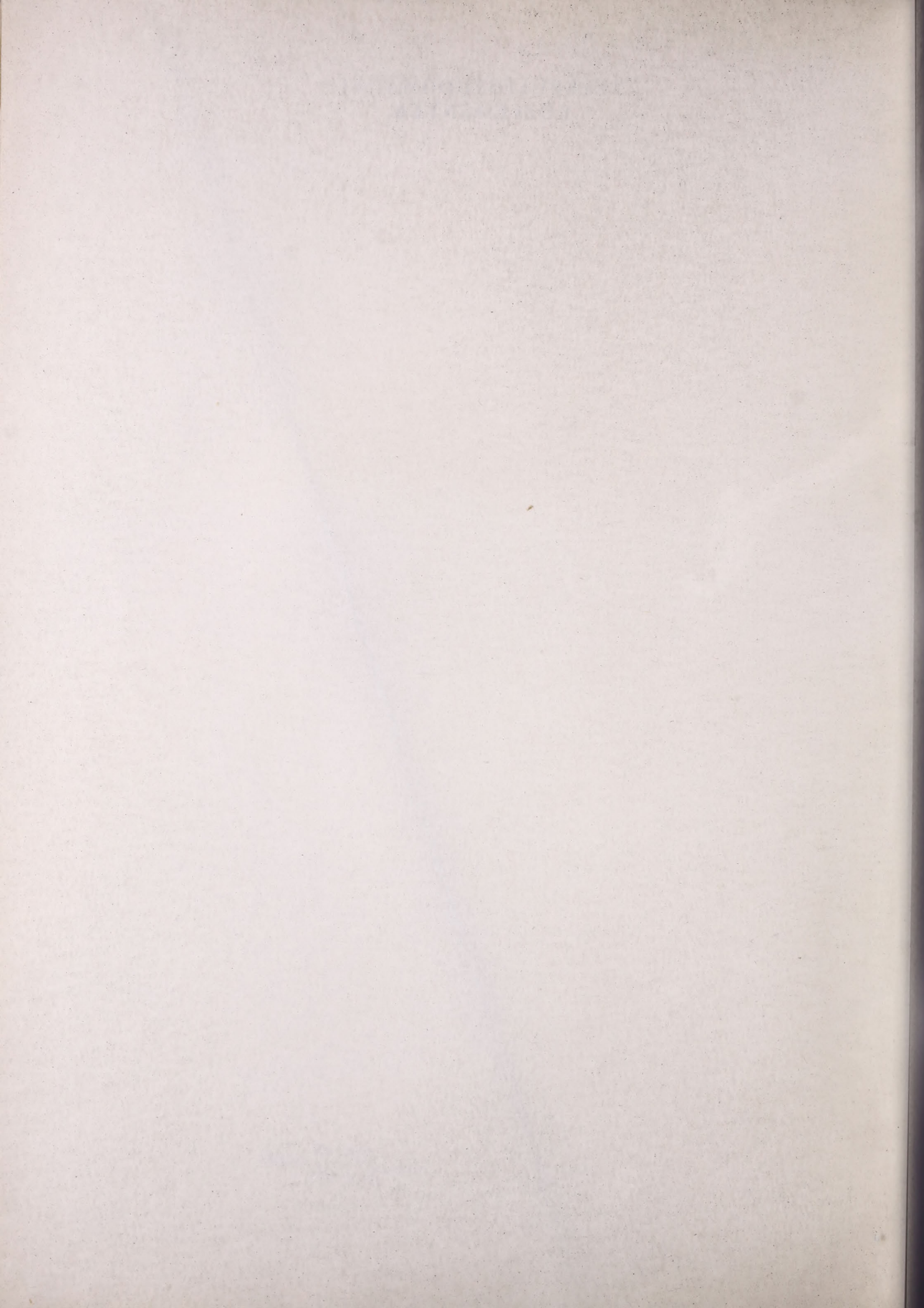
19

Budapest, 1966. november

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

MAGYAR
KUDGMÁNYOS AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

19.

BUDAPEST, 1966. NOVEMBER

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
A MAGYAR URBANISZTIKAI TÁRSASÁG
AZ ÉPÍTŐIPARI ÉS KÖZLEKEDÉSI MŰSZAKI EGYETEM VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE
ÉS AZ É. M. VÁROSÉPÍTÉSI TUDOMÁNYOS ÉS TERVEZŐ INTÉZET

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
BARTOS ISTVÁN, DR. FARAGÓ KÁLMÁN (a szerkesztő bizottság elnöke)
DR. FEKETE LÁSZLÓ, DR. GERLE GYÖRGY, DR. MAJOR JENŐ, DR. NOVÁK PÉTER,
DR. PERÉNYI IMRE, DR. SZABADY EGON, DR. SZABÓ DEZSŐ,
DR. TÓTH BÉLA, ZSITVA TIBOR

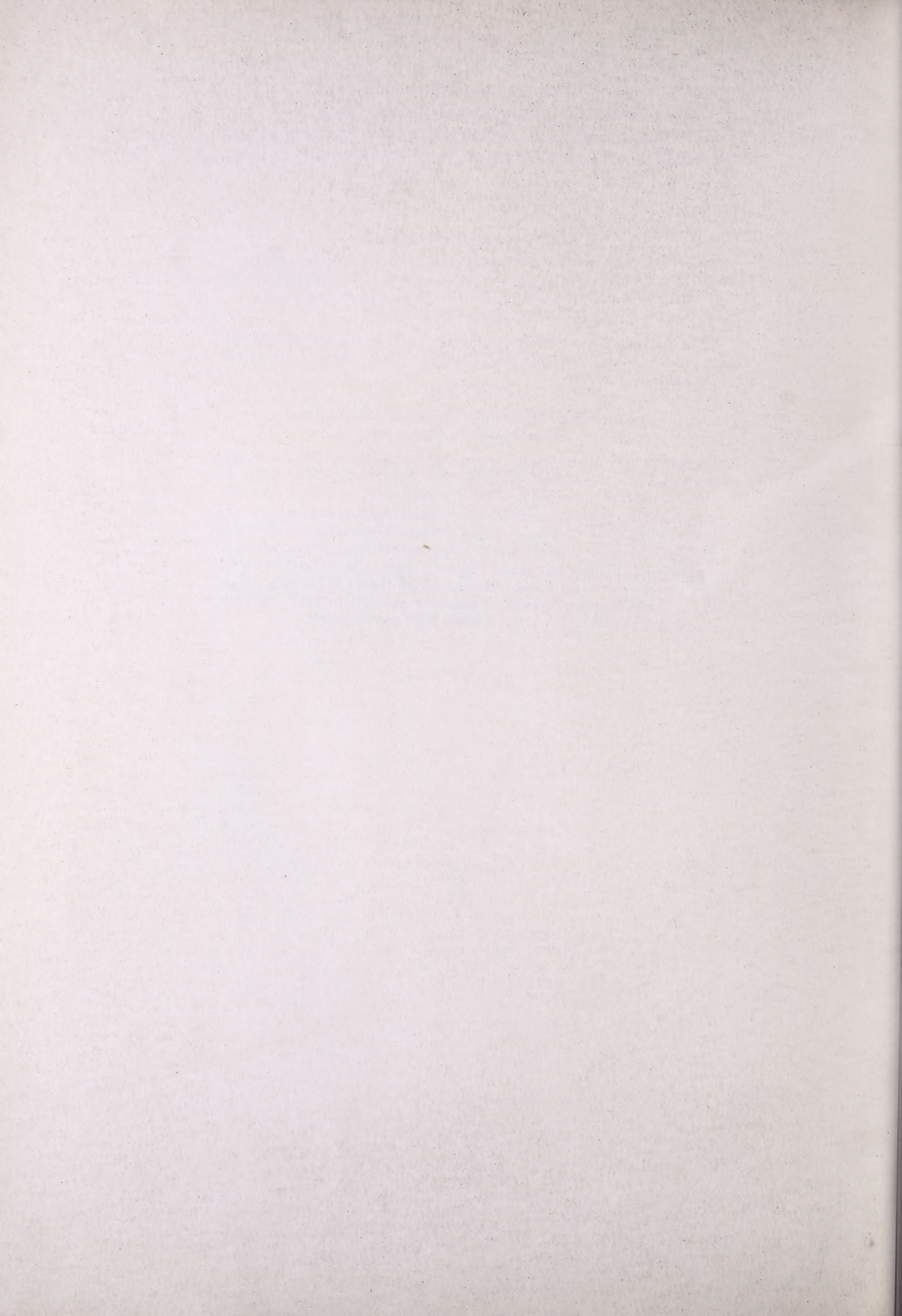
SZERKESZTŐ:
DR. KERESZTÉLY GYÖRGY

MŰSZAKI SZERKESZTŐ:
GOMPERZ ISTVÁN

A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Bizottsága és a Magyar Urbanisztikai Társaság 1966. október 26—27-én konferenciát rendezett

A szocialista társadalom életformáinak hatása a települések fejlesztésére

témakörében. E konferencia a településtudomány további fejlődése szempontjából igen lényeges problémakör megtárgyalását tűzte ki célul. Az elhangzott előadások és hozzászólások — annak ellenére, hogy természetesen a szerteágazó problémakört teljes mélységben nem tisztázhatták — számos olyan értékes gondolatot vetettek fel, amelyek már most is közvetlenül hasznosíthatók és felhasználhatók az elméleti és gyakorlati munka fejlesztésében. A szerkesztő bizottság ezért helyesnek tartotta, ha a Településtudományi Közlemények jelen, 19. számát a konferencia anyagának szenteli és ezzel elősegíti, hogy az ott elhangzottak széles körben ismertté váljanak.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége megbízta a Településtudományi Bizottságot, hogy a szocialista társadalom életformáinak a települések fejlesztésére gyakorolt hatását konferencián tárgyalja meg. A Bizottság e megbízást az időközben megalakult Magyar Urbanisztikai Társaság közreműködésével teljesítette.

A konferencia feladata volt: összegezze és értékelje azokat a tapasztalatokat, amelyek eddig egyfelől az életmód, másfelől a településfejlesztés és -tervezés kölcsönhatásának vonatkozásában mutatkoztak; hogyan befolyásolta az életmód alakulása a településfejlesztés és -tervezés gyakorlati munkáját és az elméleti tevékenységet;

vitassa meg milyen vonatkozásban és milyen mértékben reagáljon a település szakterülete az igények változására és az életmód alakulására, milyen lehetőségei vannak az előrelátásnak, a prognózisoknak és szabad-e hipotézisekkel dolgozni;

nyilvánítson véleményt a más tudományokkal való kapcsolatáról, együttműködésről.

Dr. Perényi Imre bevezetője keretébe illeszkedő mind a három témakörrel szóló előadás — dr. Granasztói Pálé az alapelvekről, dr. Perczel Károlyé a településhálózatról és dr. Faragó Kálmáné a város-szerkezetről —, valamint a hozzászólások, megfelelő irányítást adnak a további munkához.

A magam véleményét a következőkben foglalom össze:

A népesség elszaporodása, igényeinek növekedése és elterjedése széles körben — a szocialista országokban a szocialista szellem sajátosságaival, fokozottan — felvetette az emberek együttélésének problémáit, és területi vonatkozásban megteremtette hozzá a településtudományt.

Ez a tudomány az építészetből indult ki, kezdetben a városokra szorítkozott és immár kiterjedéssedett regionális, országos és országközi vonatkozásokban. E mellett az emberi együttélés témáival foglalkozó társtudományok — különösen a földrajz, a demográfia, az egészségtan, a közgazdaságtudomány és a szociológia — mind több település természetű kérdést vetettek fel és vontak magukhoz.

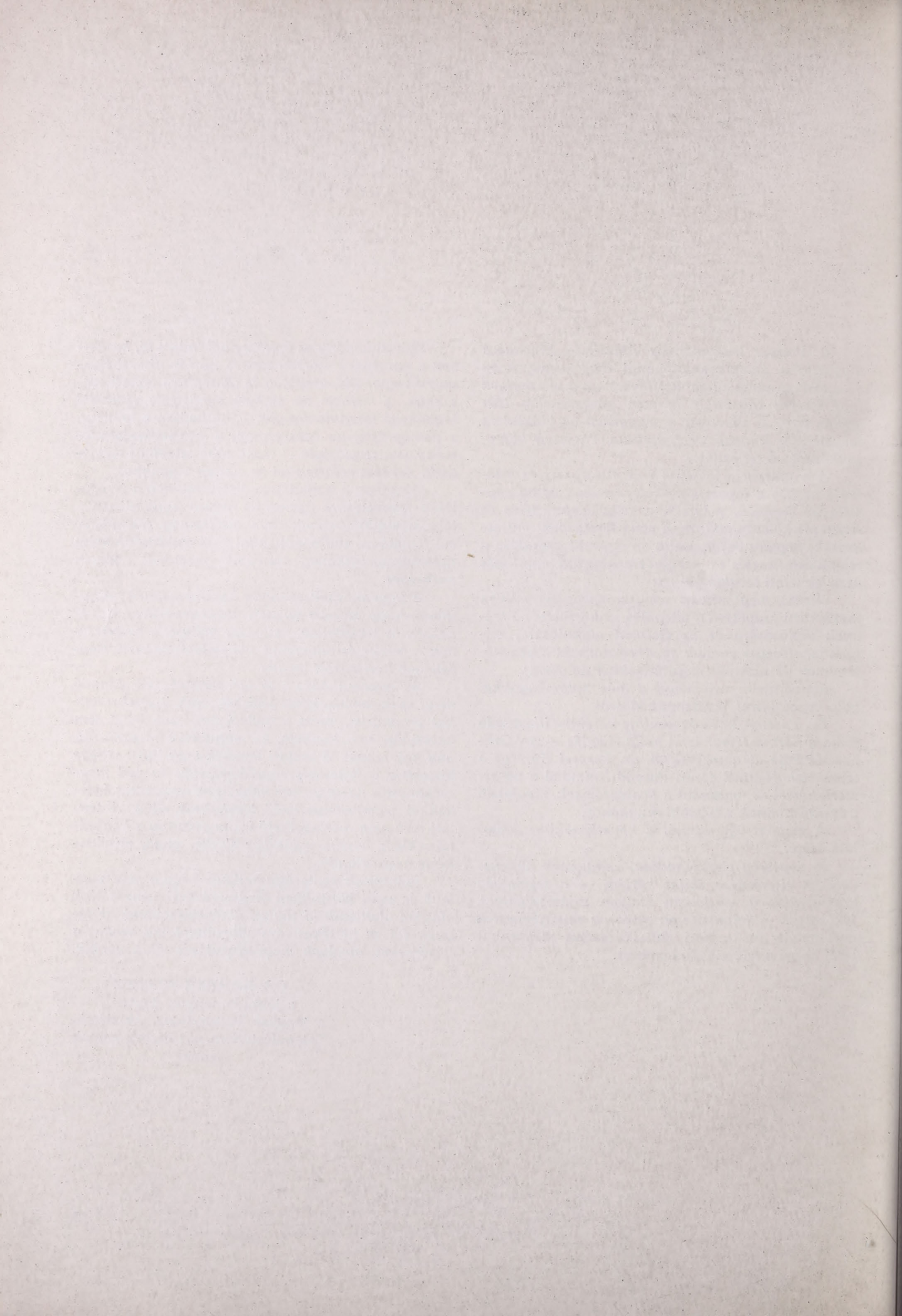
Minthogy a társadalom életformáinak a települések fejlesztésére gyakorolt hatása nyilvánvaló, a településtudománynak ezen életformák jelenségeivel foglalkozó tudományokkal való együttműködése tudománypolitikailag nemcsak megokolt, hanem szükséges.

A kapcsolatnak azonban határai vannak. Alapjában, hogy szerepe területi vonatkozásokra szorítkozzék és terjedelme, valamint mélysége tekintetében a településtudományi követelményeknek megfelelően korlátozott legyen.

Az összeműködés a távlati tervezésben oldandó meg; csak tendenciákat jelezhet, csak ilyenekre adhat prognózist. Ezért a távlati terv nem lehet sem határidős, sem konkrét, és menetének folyamatosnak kell lennie. A távlati tervnek csak ilyen jellege biztosítja a fejlesztés egyetemességét és véd meg torpanások, az opportunizmus és az egyetemes érdekekkel szembehelyezkedő törekvések ellen. A távlati terv nem mérlegelhető iránymutatója a konkrét terveknek, hanem valóságos alapja, amely mindenképp megtartandó.

Indulnunk pedig úgy kellene, hogy a már meglevő és saját körünkben megszerezhető ismereteink alapján alakítsuk ki távlati elképzeléseinket, és tegyük fel az illetékes társtudományoknak azokat a kérdéseket, amelyek megválaszolását tőlük várjuk.

DR. HARRER FERENC
a jogtudományok doktora,
a Magyar Tudományos Akadémia
Településtudományi Bizottságának
elnöke

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS HATÁSA A TELEPÜLÉSEK FEJLESZTÉSÉRE

DR. PERÉNYI IMRE
a műszaki tudományok doktora

A kort, amelyben élünk, a nagyarányú társadalmi átalakulások, a tudomány sokasodó felfedezései, a technika rohamos fejlődése jellemzik. Mindennek következménye a civilizáció térhódítása, az életszínvonal emelkedése, ami az emberek átlagos életkorának növekedését, a Föld lakosságának rohamos szaporodását eredményezte. Az átlagos életkor Európában a 70 évet közelíti meg. A népesség növekedésének gyors ütemére jellemző az évi 60 milliós népességtöbblet, s ez azt jelenti, hogy míg a civilizáció hajnalán a Föld lakossága ezer év alatt nőtt kétszeresére, az újabb megkétszereződéshez már csak 40 évre lesz szükség.

A lakosság rohamos növekedése egyúttal nagyarányú népességtömörülést is jelent: egyre nagyobb a városokban élő lakosok aránya. A városok népességnövekedési üteme több mint kétszerese az össznépségnövekedésének. Jelenleg a Föld lakosainak több mint egyharmada lakik városokban és ez az arány állandóan növekszik. Egyre nő a nagyvárosi konglomerációk száma. A Föld összlakosságának 13,1%-a, Európa lakosságának 21%-a él 100 000 lakosnál nagyobb városokban. Hetven város lakossága haladja meg a milliós nagyságrendet, s közülük néhánynak a lakossága 10 millió felett van. A városodás e folyamata, a nagyvárosokba való tömörülés szinte feltartóztathatatlanul látszik. A településhálózat sűrűsége helyenként összefolyó városrendszerek kialakulásához vezet. A városok egyre növekvő területigénye mind erőteljesebb, fenyegető árnyékként jelentkezik, és már ma is gondot jelent néhány sűrűn lakott országban.

A nagyarányú városodási folyamat mindennek előtt azzal magyarázható, hogy a népesség foglalkozás szerinti megoszlásában jelentős eltolódás mutatkozik. Egyre csökken a mezőgazdasági népesség aránya. A mezőgazdasági munkából a termelékenység nagyarányú növekedése folytán felszabadult népesség munkaalkalmat keresve a városokba tódul. Az elmúlt évszázadban elsősorban az ipar szívott fel hatalmas tömegeket, az utóbbi évtizedben azonban a gyűjtőnévvel „szolgáltató”-nak nevezett foglalkozási csoportok: a kereskedelem, a közművek üzemeltetésében, a közlekedésben, a közművelődésben foglalkoztatottak aránya nőtt meg, s létszámuk az ipari termelékenység növelésével és a szolgáltatások iránti igények kielégítési lehetőségeinek megteremtésével, állandóan növekvő tendenciájú.

A városi tömörülések közelebbi és távolabbi környékükre gyakorolt szívóhatása következtében óriási méretűvé vált az ingavándorforgalom. A városok nappali népessége százezres és milliós lakosságtöbbletet eredményez a nagyvárosokban. Tíz és száz km-es távolságokból járnak be az emberek a munkaalkalmat adó településekbe dolgozni. E téren az országhatárok sem jelentenek akadályt: Európában közel 3 millió ember nem a saját hazájában találja meg a munka lehetőségét. A nagyméretű ingavándorforgalom egyrészt az ingázók részére jelent naponta vagy hetente több órás kényeszerű utazást, és a közlekedési hálózatot állítja nehezen megoldható problémák elé, másrészt terhet jelent magának a városnak is, hisz többletigényként fel kell készülnie a nappali népesség ellátására, mozgására, és erre megfelelő intézményeket kell létrehozni. Erre a városok általában nincsenek felkészülve. Ez a helyzet arra utal, hogy korunkban nem sikerült biztosítani a munkaalkalmak és a népesség elhelyezésének összhangját. A meglevő településhálózat ellentétbe került a megváltozott gazdasági helyzettel.

A nagyarányú népesedési és vele együtt járó városodási folyamat nehézséget okoz nemcsak a célszerű telepítés, hanem a megfelelő lakó- és munkahelyi körülmények kialakítása terén is. Noha az emberiség — főleg az elmúlt két évszázad alatt — a tudomány fejlődése és a technikai felfedezések tekintetében hatalmasat lépett előre, munkájának gyümölcsét, a felhalmozódott értékeket csak igen kis mértékben fordította az életének keretét, munkájának, pihenésének színhelyét jelentő települések korszerűvé, kényelmessé, széppé tételére. A korszak fejlődési üteme a települési táj rendjében, a település szerkezetében, beépítésében, berendezésében mutatkozik a leglassúbbnak. A lehetőségek és a realizálódás között mind nagyobb űr keletkezett. A települések — városok és falvak — elrendezésük, felszereltségük, megjelenésük tekintetében mind kevésbé felelnek meg a korszak változó, fejlődő követelményeinek, mindinkább ellentétbe kerülnek az élet egyre gyorsuló ritmusával. A világ lakosságának nagyobb része még *falusi*, vagy tanyai településekben lakik, távol a kulturális központtól, nélkülözve az egészségügyi, kereskedelmi, nevelési stb. intézmények által nyújtott szolgáltatásokat. Az országok többségében ez egyben az elemi közműszol-

gáltatások hiányát is jelenti. A város gyakran középkori szerkezetű központi magjával, többnyire kaotikus növekedésével, általában a lakó- és az ipari területek keveredésével, zsúfoltságával és tömörségével, levegőszennyeződésével, forgalmi csődjével, egyenlőtlen zöldterületi és közintézményellátottságával és fejletlen közműszolgáltatásával lakosaira és látogatóira egyaránt kellemetlen hatású. Ma már nem a pestis vagy a kolera tizedel a városokban, hanem maga a városi élet: a gépjárműforgalom okozta balesetek, a levegőszennyeződés okozta fertőzés, a vad hajsza okozta infarktus és stressz. Mindemellett óriási a kontraszt, az ellentét a falusi és városi települések között. Ennek az ellentétnek a „felszámolása” helyenként úgy történik, hogy a város és a falu összesen, az ellentmondás azonban ezzel nem tűnik el.

A változást a vázolt képben a Szovjetunió létrejötte hozta magával. Abban a néhány évtizedben, amit a Szovjetunió — a polgárháborút, az intervenciót és a 2. világháborút leszámítva — békés építő munkának szentelhetett, sok minden történt a korszerű telepítés és településfejlesztés terén, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt. Érthető is: más a társadalmi-gazdasági alap és mások a tervgazdaság által adott lehetőségek. Ennek következtében a lakásállomány jelentős része kicserélődött, teljeskörűvé vált a közintézményellátás, kiépültek a városi közművek, a tömegközlekedés mind fejlettebbé vált. S bár a fejlődés időnként egyenetlen is volt, helyenként a tévelygésektől sem volt mentes: az általános kép merőben más, mint az előző korszakban volt. Közel hasonló a helyzet a többi európai szocialista országban is, talán csak az átmeneti jelleg érzékelhetőbb. A Szovjetunió eredményeinek hatása közvetetten még a nyugati országok városépítési tevékenységében is megmutatkozik.

* * *

Mennyiben egyezik, vagy mennyiben különbözik a hazai helyzet a felvázolt általános képtől?

Ami a népesség növekedését illeti, hazánkban a helyzet jelenleg eltér a legtöbb európai országtól. Noha a születéskor várható átlagos élettartam magas: a férfiaknál 62,5 év, a nőknél 69,6 év, az évi népességszaporulat alacsony; szinte a legutolsó helyen vagyunk Európában: 1965-ben a természetes szaporodás aránya 1000 lakosra 2,4 volt, ugyanakkor a Szovjetunióban 12,7; Jugoszláviában 12,2; Lengyelországban 10; Bulgáriában 8,3; Csehszlovákiában 6,4 stb. (Megjegyzem, hogy 1954-ben Magyarországon is 12 volt.) Hazánk lakosságának elöregedési veszélye így ténylegesen fennforog: már jelenleg is a lakosság 15,5%-a 60 éven felüli, és ez az arány 1981-re valószínűleg 18%-ra emelkedik. A nyugdíjkorhatárt elérőknek ilyen magas aránya jelentős gazdasági és szociális problémákat vet fel. Reméljük, ez csak átmeneti jelenség, és hogy megfelelő intézkedésekkel ezt a folyamatot sikeresen lehet majd befolyásolni.

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlásában hazánkban is jelentős strukturális változások következtek be: így 1930 és 1965 között a mezőgazdaságban dolgozók aránya 61%-ról 33%-ra csökkent. Ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak aránya 16%-ról 31%-ra, a szolgáltatásoknál 23%-ról 32%-ra nőtt. Evvel a nagyarányú foglalkozási struktúraváltozással a városok növekedése nem tudott lépést tartani: 1960-ban több mint 600 000 ember (a dolgozók 12%-a) nem a saját lakóhelyén dolgozott. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése nem jelentette a tanyai rendszer tömeges felszámolását: közel 1,5 millió ember él külterületen, részben a tanyákon, részben mezőgazdasági üzemi majorokban.

Ami az ország városhálózatát illeti, az eléggé fejletlen és aránytalan. A kapitalista társadalom fejlődése során a spontán ipartelepítés és iparfejlesztés következményeként létrejött és a kapitalizmustól örökölt települési tájszerkezetre mindenekelőtt az jellemző, hogy egyrészt a mi viszonyaink között rendkívül nagy lakosságszámú település-agglomeráció jött létre Budapest térségében, másrészt sok kisebb lakossámmal fejletlen, a városi éléhez szükséges feltételekkel szinte egyáltalán nem, vagy csak hiányosan rendelkező település és településtöredék alakult ki. Településhálózatunk közel 3300 településből és 15 000 külterületi lakotthelyből áll. Ebből a nagyszámú településből mindössze 45 olyan van, amelynek lakossága meghaladja a 20 000 főt és köztük mindössze 5 település lakossága haladja meg a 100 000-et. Noha az ország lakosságának 42,5%-a városlakó (az utóbbi száz év alatt hazánkban is megkétszereződött a városi lakosság aránya), várossá csak 68 település van nyilvánítva. Az ország városi lakosságának a fele a fővárosban él.

Városaink egy része még falusias jellegű, többségük nagy falusi burokkal van körülvéve. Így beépítésük zsúfolt, részben laza, többnyire korszerűtlen és egészségtelen. A vidéki városokban lakóknak mindössze 43%-a részesül közműves vízellátásban, 30%-a csatornázásban. Az országban több mint 3 millió lakás van, nagyobb részük egyszobás, komfortnélküli és elöregedett, szerkezetileg sem tartós. A nagyobb alapterületű és magasabb felszereltségű évi 60 000 lakás építése és a karbantartásra és felújításra fordított jelentős összegek ellenére az épületállomány minőségi javulása rendkívül lassú, hasonló a helyzet a közművesítés terén is, ahol a nagyarányú fejlesztés ellenére csak lassan javul az ellátottság.

A legnagyobb magyar város Budapest, amelyben az ország ipari termelésének 52%-a folyik, munkaslétszámának 47%-a dolgozik, magán viseli a város és a falu ötvözetének ellentmondásait: a valóban metropolishoz illő nagyvárosi magot egy széles falusi burok veszi körül. A népesség eloszlása egyenlőtlen, az 1 km²-re jutó lakosok száma 680 és 57 440 között mozog. A közel 600 000 lakás állaga, felszereltsége alacsony: az évi 1 milliárd forint felújítás és karbantartás ellenére mind több lakás kerül lebontásra.

Az elmúlt 20 évben sok mindent tettünk a háborús rombolás, az elmaradottság felszámolásának érdekében. Bár eddigi erőfeszítéseink ellenére a hazai helyzetkép még nem kielégítő, a tendenciák már mások: egy nagyobb arányú változás kezdete ez.

Korunkra a megváltozott és megnövekedett igények kielégítésének és az örökség teljes felszámolásának közös feladata hárul. Hogyan tegyünk ennek eleget? Hogyan fejlesszük, építsük át települési hálózatunkat, településeinket, hogy kielégítsék a küszöbön álló társadalom településével szemben támasztott követelményeket is?

* *
*

A település rendje, a települési táj szerkezete, a település alkata a társadalmi-gazdasági rend függvénye. Ezért a válaszokat mindenekelőtt annak az új társadalomnak a jellegében kell keresnünk, amelynek alapvető célkitűzése olyan osztályok nélküli társadalmi rendszer létrehozása, amelyben a termelőeszközök köztulajdonban vannak, és ahol megvalósul a társadalom valamennyi tagjának egyenlősége, a társadalom javára végzett munka mindenki számára életszükségletté válik és képességeit mindenki a társadalom javára bontakoztatja ki. Ennek a társadalomnak alapvető vonása: az igények a társadalom által mindenki számára történő kielégítése, egyrészt rendkívül nagy *mennyiségbeli* feladat megoldását kívánja meg, másrészt az igények növekvő sokoldalúsága, differenciáltsága egyre *fokozódó minőségbeli* feladatok teljesítését igényli. A fokozódást azért húztuk alá, mert a kommunista társadalmat nem lehet úgy tekinteni, mint ami véglegesen kialakult és már tovább nem fejlődhet, újabb vonásokkal nem gazdagodhat, új igényeket nem támaszthat. Az igények jelentkezése és kielégítésének lehetőségei kölcsönhatásban vannak egymással. A társadalom egészének — és minden egyes tagjának — fokozódó igényei kielégítésének mind nagyobb mértéke, szinte teljessége jelenti a kommunista társadalom felépítését.

A településtudománynak, amely alapvetően műszaki tudomány, fő feladata a település és környezetének tervezésére és üzemeltetésére vonatkozó fejlesztési elvek meghatározása. Ehhez a kiinduló adatokat, támpontokat azoktól a kutatásoktól várja, amelyek főleg filozófusok, szociológusok, közgazdászok, higiénikusok munkásságát igénylik. Közel két éve annak, hogy konkrét kérdéseket is feltettünk, de a válaszok többnyire még mindig váratnak magukra. De talán a várakozás helyett — hisz a Szovjetunióhoz hasonlóan nekünk is át kell térni az általános rendezési tervek készítésénél a 2000. év igényének figyelembevételére — helyes lenne, ha a jövőt illetően hipotéziseket állítanánk fel és ezeket bocsátanánk vitára. Megkísérelünk az alábbiakban néhány alapvető hipotézist felállítani:

— a család a társadalom szilárd, tartós alapsejtje marad, és alapjában véve jelentősége

és szerepe nem változik, felelőssége nem csökken azáltal, hogy a társadalom, a közösség mind nagyobb mértékben megosztja a gondot, a felelősséget a családdal a gyermekek nevelése, a család ellátása stb. terén;

- a társadalom a családtól teljesen, vagy részben átvesz számos funkciót, a nevelés, a közétkeztetés, a különböző szolgáltatások stb. terén. A feladatok átvállalásának időbeni megvalósítását és mértékét, egyre fokozódó mértékben a gazdasági fejlődés lehetőségei határozzák meg;
- a közösség érdeke nem ellentétes az egyén, a család érdekeivel, azonban kétségtelen, hogy nagy hatással van formálódásukra, fejlődésükre, társadalmi szerepük kialakítására. A társadalom a közösségek (munkahely, lakóhely, tanulási forma stb.) szabad kiválasztását, kialakulását is biztosítja és ezzel elősegíti az egyén és a társadalom harmonikus viszonyának kialakítását;
- a gazdasági felhalmozódás, a tudomány, a technika fejlődésének eredményeképpen a nehéz fizikai munka megszűnőben van és létrejön a rövidebb munkaidő. A kereskedelmi, a közétkeztetési hálózat és a lakás felszereltségének egyidejű fejlesztésével a szabad időből mind kevesebbet kell fordítani a beszerzésre, a főzésre, a takarításra, mind nagyobb részt lehet művelődésre, testedzésre, pihenésre fordítani. Ily módon az iskolázottság és a magasabb műveltség általánosabbá válik, a művészeti nevelés társadalmi igényként jelentkezik, a testedzés igénye is szinte általános lesz;
- az anyagi javak felhalmozása, a technikai fejlődés mind több korszerű szolgáltatást eredményezhet a lakosság részére. Az egész társadalom számára biztosított szolgáltatások sokfélesége és színvonala a településekben a lakosság életét mind kényelmesebbé, mind teljesebbé teszi. Különösen szembe-tűnő eredmények jelentkeznek a dolgozó nők tényleges egyenjogúsága terén: a házi munka, a gyermeknevelés a mainál lényegesebben kevesebb időt vesz el a szabad idejükből;
- a társadalom alapsejtjei: a család és a közösségek, egyúttal a települések alapsejtjei is, szervezési-tervezési alapegységei. Ezek csoportosítása, egymáshoz való viszonya, valamint a közösségek-alapegységek összességének racionálisan kialakítható ötvözte adja meg a település és a településhálózat funkcionális tartalmát. Ennek egybevetése és a technika fejlődése meghatározza a település és a településhálózat mindenkori rendjét, a művészet és a közízlés színvonala pedig a települések újszerű képét, sajátos arculatát alakítja ki.

Ismételjük, a fentiek csak néhány tézis tömör megfogalmazása, s talán nem kérünk lehetetlent a társtudományok képviselőitől: segítsenek e tömör tételeket kifejteni, pontosítani, ha szükséges helyesbíteni, cáfolni. Az így kialakult hipotézisek birtokában lehet majd megfogalmazni azokat az elveket, amelyek településhálózatunk fejlesztésénél, településeink rendezésénél irányadók lesznek a következő évekre.

Addig pedig, feltételezve, hogy téziseink elfogadhatók, megkísérelünk — az idő korlátozott volta miatt röviden — néhány fontosabb következtetést levonni.

A lakáskérdés korunk, de a távolabbi jövőnek is egyik legjelentősebb, legégetőbb problémája. Ma kétségkívül még a lakáskérdés mennyiségi követelményeinek a megoldása a sürgősebb. (Egyes becslések szerint a világnak 40-szeresére kellene növelnie erőfeszítéseit, hogy a lakáskérdést megoldja mennyiségi oldalról.) De jelentkezik már tömeges méretben a minőségi igény is, mely a jelenleginél nagyobb méretű és jobb felszereltségű, nagyobb kényelemmel bíró, differenciált igényeket kielégítő lakásépítést kíván. Az utóbbin belül meg kell találni a család életének változása következtében változó lakásigény differenciált kielégítésének lehetőségét is, arra törekedve, hogy a család az összetételében, korában, foglalkoztatásában stb. bekövetkezett változásnak legmegfelelőbb lakástípust választhassa ki az adott időszakban magának. Ez azt jelenti, hogy nagyság, beosztás, felszereltség és szolgáltatások szempontjából, sok fajta lakás-, illetve épülettípusra van szükség; kislakásra és nagylakásra, családi házakra és társasházakra, alacsony és magas épületekre, a szokványos lakáson kívül szálloda jellegű, illetve penziószerűen üzemeltetett lakóháztípusokra. Az utóbbiaknál gondolunk a családtöredékekre és az életkor meghosszabbodásával mind nagyobb számban jelentkező öregek lakáskérdésére. Mindezeknek az igényeknek a kielégítését kívánatos ugyanazon a lakóközösségen belül biztosítani, amelynek kötelei a mainál valószínűleg tartósabbak lesznek. Megoldásra vár a „második” lakás igénye is: víkendházak, üdülők, turistaházak, sportszállók stb. formájában. Ez nem a kiváltságosok igénye, hanem a társadalom tömegigénye.

A lakás nagysága és felépítése szerves kapcsolatban van a közintézményellátással és egyéb szolgáltatások fejlettségével és teljességével. Bár a lakás nagyságának is emelkednie kell — hisz a ma épülő lakások mérete és szobaszáma már a mai követelményeknek sem nagyon felel meg — a területi többletigényt elsősorban a család, illetve a lakás egyik-másik funkcióját kiegészítő, illetve átvevő közintézményeknek kell kielégíteniük. Ezért nem lehet a lakásproblémát a közintézményellátás és egyéb szolgáltatások kérdéséről elválasztva vizsgálni. A közintézményellátás területén fokozatosan a megközelítően teljes ellátottság elérésével kell számolnunk. Ez azt jelenti, hogy a lakáshoz (lakáscsoporthoz) a mainál nagyobb befogadóképességű közintézményeknek kell tartozniuk. Gondolni kell arra

is, hogy egyrészt a szabadidő egyre fokozódó növekedése, másrészt a közösségi élet mainál kétségkívül nagyobb jelentősége megköveteli — részben a lakáscsoportokhoz kapcsolódóan — olyan közintézmények elhelyezését is, amelyek a ma még csak sejtett, vagy teljesen ismeretlen igények kielégítését is szolgálják. Ilyenek lehetnek pl. a lakóházak csoportjához kapcsolódó ifjúsági klubok, sporttelepek és uszodák, felnőttek részére nyilvános kutató laboratóriumok és barkácsoló műhelyek, öntevékeny színházak és filmműtermek, festő- és szobrászműhelyek. De számolhatunk a kulturális intézmények (könyvtárak, színházak, filmszínházak) látogatottságának fokozásával is, tehát a hálózat befogadóképességének jelentősebb növekedésével. A közintézmények fokozatos, lépcsőzetes kiépítése válik szükségessé: a lakóházcsoportokból az egész várost felölelő rendszerig. A lakásokban levő szokványos konyhafelszerelés helyébe az ételek melegítésére és ideiglenes tárolására szolgáló készülékek lépnek, s ez a szokványos élelmiszerüzletek hálózatának csökkentését, illetve részben félkészítelt tároló, elosztó hálózattá való átalakulását jelenti. Ez többek között azt fogja eredményezni, hogy a vásárlásra, a főzésre és az étkezésre fordítandó idő a családban a felére csökkenthető.

A középülethálózat és a középülettípusok üzemeltetési effektusának fokozása következik be az épület befogadóképességének növelésével, a kiegészítőmunka gépesítésével, a lakosság önkiszolgálásának és öntevékenységeinek maximális fejlesztésével. A gazdaságos megoldás érdekében a kisebb, rokon rendeltetésű közintézmények összekapcsolása, tömbösítése válik szükségessé. A lakóépületek és középületek közötti minimális közlekedési távolság biztosítása, az utóbbiak maximális befogadóképessége mellett, a jelenlegi megoldástól eltérő elrendezéseket igényel. A felvetett gondolatok egyrészt szorgalmazzák a közintézményekkel kiegészített lakó-kombinátók építését (melyek prototípusával már a 20-as években találkoztunk a Szovjetunióban), másrészt felvetik olyan középülettípusok kialakítását, amelyek egyszerre több és változó funkciót tudnak ellátni.

A városok berendezése és felszereltsége tekintetében — a közüzemek, a közművek és a közlekedés területén — nagy fejlődés várható. Nem részletezzük, csak megjegyezzük, hogy a tudomány és a technika fejlődése még sok meglepetést tartogat, ezért nehéz ezen a területen jóslásba bocsátkozni. De kétségtelen, hogy a közlekedés hallatlanul megnőtt szerepe és a közművek, vezetékek országos hálózatának kiépíthetősége folytán a települési táj és a településszerkezet kialakításában döntő befolyású: elősegíti az újfajta település és települési táj kialakítását.

A munkahely jellegében is bizonyos változás következik be: általánossá válik az automatizálás az iparban, a közlekedésben. A mezőgazdasági termelés az ipari termelés egyik ágazatává változik. Bekövetkezik az ipari és mezőgazdasági integráció. Ez sok következménnyel jár: egyrészt az ipari üze-

mek munkaerőigényessége a magasszintű automatizálás következtében csökken, másrészt a környezetre gyakorolt ártalmas kihatásainak csökkentése révén közelebb kerülhet a lakóhelyhez. Ez a körülmény a lakóterület és az ipari terület létrehozása mellett mind gyakrabban a „vegyes” területek létesítését teszi indokolttá. A tömegközlekedés fejlődésével (gyorsaságával, befogadóképességével) pedig a távolságok átértékelődnek. Ezzel elkülönülést, illetve szórtságot igénylő termelés esetén a lakóhely és a munkahely kapcsolatának kérdését is át lehet értékelni. Így többek között megszűnik, vagy legalábbis enyhül a még meglevő kötöttség, függőség a termőföldek kiterjedése, elhelyezése és a település nagysága között. Hasonló a helyzet a bányászati körzetekben is.

A mezőgazdaságban a nagyüzemi gazdálkodási rendszer a szorosan vett mezőgazdasági termelés mellett egyesíti a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipar és a helyi ipar kisebb vagy nagyobb részét. Az iparban és a mezőgazdaságban végzett munka közötti különbség is egyre kisebbé válik a nagyarányú gépesítés, automatizálás stb. következtében. A társadalom gazdasági fejlődése folytán az életszínvonal nagyobb arányú emelkedése következik be. Mindez lehetővé teszi a lakás- és ellátási, a közművesítési, a közlekedési igények magasabb fokon való kielégítését, a mezőgazdasági jellegű településekben is. Így az ipari és mezőgazdasági jellegű települések ellátottságában, felszereltségében meglevő különbségek megszűnnek. Csak olyanok maradnak meg — esetleg olyan újabbak jelentkeznek —, amelyek a termelés jellegéből adódnak.

Ezzel már nemcsak a település, hanem a települési tájszerkezet átalakulása is elkerülhetlenné válik. Megteremtődik a lehetőség a hierarchikus, arányos, általában a mainál jóval ritkábban települt, a mainál nagyobb lakosszámú és egymással jó közlekedési kapcsolattal összekötött, általában racionális nagyságrendű (lakosszámú) településekből álló településhálózat kifejlődéséhez. Azok a települések, amelyek nagyságrendjükönél fogva nem képesek lakosaik valamennyi igényét helyben, zárt, önálló települési keretek között kielégíteni, szoros összefüggésben lesznek a környezetükben levő településekkel. Egyes települési funkciók szempontjából a települések csoportja képez majd racionális nagyságrendet. Az ilyen településcsoport valamennyi települése berendezkedik mindazon szolgáltatások nyújtására, amelyet lakosságának mindennapi szükségletei jelentenek, valamint azon további

funkciók betöltésére, amelyek az önálló települési élethez feltétlenül szükségesek. Az ezen túlmenő magasabb szintű igények kielégítéséhez szükséges intézmények és létesítmények közösen jönnek létre a településcsoport egy, vagy — a települési táj adottságaitól függően — esetleg több településben.

Végül még arra is rá kívánunk mutatni, hogy a megnövekedett igények előterbe helyezik az ökonomikusra, a racionálisra való törekvést. E nélkül az emberiség nem is tudna megbirkózni e hatalmas feladatokkal. Így a mainál is nagyobb jelentőségű lesz az építés iparosítása, melynek alapfeltétele a tipizálás, a gyári előállítás. Az építés, elsősorban a lakásépítés, mindinkább ipari termék előállításának és kész vagy félig kész termék szállításának és helyszíni szerelésének folyamatává válik. Az emberiség talán legősibb szakmája forradalmi átalakulás küszöbén áll. (Ma ehhez még csak az első lépéseket tettük meg.)

Az építés hatalmas volumene sem teszi azonban indokolttá, hogy lemondjunk a szépség, az esztétikai követelmények kielégítésének igényéről. Ehhez azonban nem elégséges, hogy a feladatot csak a funkció és a gazdaságosság oldaláról közelítsük meg. Itt többről is van szó. Tudjuk, hogy ez a többlet nem a múlt kifejezési eszközeinek átvételét jelenti — ezt már a gyakorlat is igazolta. Tovább kell kutatni és kísérletezni, talán bátrabban, mint eddig. Az azonban biztos, hogy az emberek kényelmes és szép városokban akarnak élni. És az új élet megteremtéséért vállalt áldozataikért meg is érdemlik, hogy ezt az igényt kielégítsük.

* * *

A tézisszerűen ismertetett néhány szempontot, melyek nem tarthatnak a teljességre igényt, s amelyeket kollégáim előadásai részletesebben bontanak majd ki — elfogadhatjuk olyan hipotézisekként, amelyek mint fejlődési tendenciák kihatnak a táj és a település szerkezetére, területének funkcionális felépítésére, beépítésének módjára, a település berendezésének jellegére. Nem biztos, hogy mindenben oly módon, ahogy felvázoltuk. Még sok minden kidolgozatlan: kutatnunk, kísérleteznünk, vitatkoznunk kell. Hiszek abban, hogy szimpóziumunk is hozzásegít ahhoz, hogy helyesen tegyük fel a kérdéseket és megfogalmazzuk a helyes válaszokat. Így lépésről lépésre haladhatunk előre.

AZ ÉLETMÓD-VÁLTOZÁS ÉS A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS KAPCSOLATÁNAK FŐBB TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI PROBLÉMÁI

DR. GRANASZTÓI PÁL
a műszaki tudományok doktora

Ennek az igen bonyolult, egész életünket érintő és azzal együtt fejlődő tudományágunk kereteit fessegető problematikának csupán jelzésszerű, sűrített felvázolására szorítkozhatunk. Talán nem tévedünk, ha — a műszaki megoldások összefüggő problematikája mellett — ezt tekintjük korunk településtudománya mindinkább központi kérdésének, amit eddig viszonylag elhanyagoltunk, s amivel — előreláthatóan — az elkövetkező években mind többet kell foglalkoznunk.

Ha a problematika keletkezésére, múltbeli felbukkanására, illetve a korábbi megoldásokra gondolunk, akkor mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy műszaki megoldások általában eleve társadalmi igényeknek, az időszerű életmóddal kapcsolatos igényeknek a kielégítésére irányultak, és pedig függetlenül attól, hogy magát az igényt a műszaki megoldás keretében határozták-e meg, vagy pedig az mint feladat, másoktól származott. Nem célunk itt mélyebb történeti vizsgálódásba kezdeni, ezért csak a közelebbi múltba vetünk egy pillantást ebből a szempontból. Tehát jelenlegi településtudományunk, településfejlesztésünk közvetlen elődjére, amin a felszabadulás előtti egy-két évtizedet értethetjük. Nyomban megállapíthatjuk, hogy a városépítés — amint a gyakorlati tevékenységet akkor neveztük — a városokra korlátozva és az építés, helyesebben a beépítés, valamint a területfelhasználás, az utak, utcák, szabad területek műszaki kiképzése révén, ezek összefüggő megoldásával, építési övezetekkel próbálta az életmód igényeit kielégíteni. Maguknak az igényeknek a meghatározását pedig szinte természetszerűen magára vállalta, hiszen — a megrendelő városi hatóságokon, a felügyeleti szerveken kívül, ahol egyébként szintén műszakiak működtek — nem is lett volna olyan szerv, intézmény, tudományág, mely az igényeket megszabta volna. A tevékenység céljához, belső törvényeihez, elemi gyakorlatához tartozott jobb, korszerűbb, haladottabb megoldást adni, az osztálytársadalmi tagozódás és a gazdasági lehetőségek korlátain belül. Maguknak az igényeknek a felismerése, megállapítása pedig lényegében kétféle módon történt. Egyrészt évtizedek, esetenként évszázadok tapasztalatain alapuló felismerések összegezésével — mint pl. általában utcák, terek, telektömbök alakítása, burkolása, csatornázása, telekosztás, telkek beépítése, biztonsági, tűz, talajvíz, stb. elleni előírás-

sok. Másrészt az addigi fejlődés, a városok zsúfolódása okozta s már felismert hátrányok megszüntetése adta az impulzusokat — mint pl. a csatlakozó udvaros majd keretes beépítés, általában a fellazítás, kertes települések, parksávok, szélesebb utak, fásítás, stb. alkalmazása. Nem említjük, bár végső fokon idetartozna, az esztétikai igények kielégítését, ami pedig igen nagy szerepet kapott; a korszerű városrendezés egyik fő célja volt rendezett, egységes városképet létrehozni. A regionális szempontok, az országos telepítési szükségletek összefüggése nem volt ismeretes; a városok lakóház- és területszükségletét általában a város addigi fejlődése előrevelítésével, főként a lakosságnövekedés extrapolálásával oldották meg. Mindennek hatalmas és önálló témája jobban részletezve szétfeszítené ezt a rövid felvázolást.

Röviden ennyit a gyakorlatról, ami az adott szempontból problémamentesnek is tűnhet. A tudományos művelés, ennek kezdetei azonban ennél tágabb és problematikusabb képet mutatnak: a tudományos jellegű vizsgálódások, analízisek, javaslatok már számos korszerű életigény részletesebb vizsgálatába mélyedtek, így példaképpen a napbesugárzás, a lakosság, a laksűrűség, a forgalomszámítás, az újabb lakóháztipusok, építési módok, a zöldterületek méretezése, elosztása vizsgálatába. Ámde ezeket a vizsgálódásokat is az jellemezte, hogy — kevés kivétellel, mint pl. éppen a zöldterületi problematikában — a társtudományok megállapításai nem, vagy alig érvényesültek. A városépítéstan — ahogyan nevezték — miként általában az új, a modern építészet és a technikai ismeretek egésze, melybe tartozott — jogosultnak vélte, hogy maga vizsgálja, állapítsa meg az igényeket, a korszerű életmódot, azt építészeti, városépítési megoldásokkal kielégítse, sőt meghatározza. Ez tehát az építészet egészének keretében történt az építész korábbi szerepének bővítésével — amire feljogosította az, hogy a társadalom maga — egyes igényes építetők kivételével, úgyszólván tanácstalan volt saját igényeit — főként a lakásigényeket — s azok építészeti kielégíthetését illetően. Az inspirációt részben ideáltervek, pl. Le Corbusier Plan Voisin-je, részben egyes élenjáró megoldások, pl. az angol kertvárosok, a németországi lakótelepek, a bécsi Marx-Hof stb. sugallták, sokszor ezek részletesebb ismerete nélkül is. Olykor pedig kísérletek, mint pl.

a Párizs környéki Drancy-i toronyházas lakótelep, amelyet alkalmunk volt felépülése után — 1937-ben — üresen, lakatlanul látni, mert a távolság, a szokatlanság miatt a lakások eleinte nem voltak kiadhatók. Bizonyos azonban az, hogy a tudományos vizsgálódást általában a társadalmi haladás igénye vezette, viszont igen csekély mértékben vetett számot a tényleges gazdasági megvalósíthatással, általában inkább a műszaki megvalósíthatás körén belül maradt. A gazdasági megvalósíthatás problémái inkább a várospolitikai, a telekpolitikai oldaláról, gazdaságtudományi oldalról — pl. adókedvezmények, tarifareformok stb. — kezdtek vizsgálódás témájává válni.

A felszabadulás utáni években hazai településfejlesztésünket, bontakozó településtudományunkat a már megkezdett módszerek, szemlélet jellemezték, azzal a lényeges különbséggel, hogy a társadalmi átalakulás, a háborús károk a progresszív felfogásnak részben jogos, részben illuzórikus alapját adták, s így a progresszív jelleg általánossá vált. Illuzórikusnak pedig azért bizonyult, mert a megváltozott körülményeknek megfelelő, hanem még a korábban kialakult haladó felfogású megoldásokra törekedett, s azért is, mert inkább csak a pusztulás teremtette szükségleteket, műszaki lehetőségeket tekintette, s nem vetett számot az erőforrásokkal, a ráfordítások lehetőségeivel. Kétségtelen azonban, hogy a társadalmi igények, az életmód kialakulás és kialakítás tekintetében a gyakorlat is immár koncepciózusabb, átfogóbb lett, a szociális problémák megoldására törekedett, a város mellé bevonta a falut, sőt hamarosan már jelentkeztek az átfogóbb területi szemlélet, előrelátás, a regionális tervezés kezdeti próbálkozásai. Talán elég, ha ez időszakból a borsodi régió vizsgálatára, Nagy-Budapest általános rendezési tervére, a vidéki városok módszeres vizsgálatára, az első új lakótelepekre, szocialista falutervekre, az új Csepel kiállításra gondolunk.

Az 50-es évek elejétől kezdve, amikor településfejlesztésünk és településtudományunk jelenlegi szemlélete, módszerei, szervezetei fokozatosan kialakultak, mind tudatosabb és programszerűbb lett az a törekvés, hogy eredményeivel a társadalmi és gazdasági rend szocialista átalakulást szolgálják. Ezt egyrészt a vállalt újszerű feladatok, témák mutatják, másrészt a komplex művelés szükségének felismerése, vagyis az a törekvés, hogy a településtudomány a társtudományokkal a kapcsolatát megteremtse, saját körét más szak- és határos tudományágak művelőivel bővítse. Itt különösen a település-, ill. gazdaságföldrajzot, a közlekedés-, az igazgatás-, a gazdaságtudományt, az egészségügyet kell említeni. Konkrétan az újabb életigények egyrészt a rohamosan növekvő új városias településekben — új városok, bányász- és ipari lakótelepek, másrészt az átalakuló mezőgazdasági településhálózatban — tanyaközpontok, új községek — jelentkeztek. Azokban a települési jelenségekben tehát, amelyek a szocialista átalakulásból, az iparfejlesztésből, a mezőgazdaság átszervezéséből eredtek. En-

nek során — bár általában nem kielégítő mértékben — a településfejlesztés, településtudomány hasznos felismeréseket, adalékokat kapott főként a gazdaságföldrajz, az agrártudományok, az egészségügy részéről, nem szólva azokról a hagyományos szakismeretekről — geológia, hidrológia, közlekedés, közművesítés stb. —, amelyeknek igénybevételével a városépítés műszaki gyakorlatához kezdettől hozzátartozott.

Az életmód-változás és településfejlesztés, településtudomány kapcsolatai külön problémaként ez időben — az 50-es években — még nem jelentkeztek, hanem a tervezés, a kutatás egyes ágazataiban — így pl. a távlatok, távlati lakosszámok problémái fokozatos bonyolódásában, a település és környéke, majd a település és a településhálózat, a régiók összefüggései, a korszerű beépítési módok, övezetek, a racionális települési méretek, egységek stb. kérdéseiben. Továbbá egy másik eleinte kevésbé felismert, de figyelemreméltó jelenségben, hogy egyfelől mind többrétű, nagyobb számú tervezési munkára volt szükség, másfelől az elkészült tervek mind nehezebben kerültek jóváhagyásra és a gyakorlati megvalósításban mind többszöri módosításukra volt szükség, vagy pedig nem is hajtották végre őket. Ez a körülmény ugyan az építési igazgatás hiányával is megokolható, valójában az igények meghatározása, a programadás bizonytalanságaira világított rá, egyben a népgazdasági tervezéssel való kapcsolatok elégtelenségeire. Sőt magának a népgazdasági tervezésnek arra a fogyatékosságára, hogy éppen a településtervezés számára alapvető fontoságú távlati adatokat, igényeket nem tudta megoldani. Ez — most már a tervgazdasággal elvileg elmentében — még inkább arra készítette a településtervezőket, hogy maguk állapítsák meg a mástól meg nem kapott igényeket, sőt ez ugyan másodlagosan és kényszerűen, de szinte egyik főszerepükké vált, mert más nem végezte helyettük el. Az ezzel járó sok munka, felelősségtöbblet, ugyanakkor jogos hivatástudat és önérték azonban csorbákat kellett hogy szenvedjen az életviszonyok mind nagyobb méretű és gyorsabb átalakulása, főként az urbanizáció és az ezzel kapcsolatos települési és életjelenségek váltakozása, növekedése folytán, ami az igények szabatos és tartós megállapítását mind nehezebbé s bonyolultabbá tette. Erre talán egyik legjellegzetesebb példa a városokba özönlő lakosság új életformáinak, telepítési igényeinek korszerű és a hagyományokat is (pl. állattartás) kielégítő megoldása, ami az építési övezetek, a települési és a beépítési módok, a közművesítés és közlekedés terén okozott fokozódó problémákat, nem szólva a települések méretezéséről. A tervezés és a kutatások rohamosan fokozódó volumene ugyanakkor meglazította a kapcsolatot a végrehajtással, illetve a gyakorlattal; a kutatási eredmények a tervezésbe is csak részben szívódtak fel, a tervezési eredmények gyakorlati megvalósulását pedig a tervezésnek, még kevésbé a kutatásnak alig volt alkalma figyelemmel kísérni, a kellő kölcsönhatást biztosítani, a tapasztalatokat hasznosítani. Tapasztalat és

tervezés, gyakorlat és elmélet korábbi egysége, ami a kisebbszerű viszonyok közt lehetséges volt, most megbomlott. Ezáltal számos tervezési előírásnak, sőt tervezési elméletnek valóban szükséges és hasznos volta kétségessé vált. Az igények szabatos meghatározását viszont nagymértékben nehezítette az, hogy a lakáshiány folytán az újonnan lakáshoz juttatottak igénye gyakran nem ment túl az új lakáshoz jutás pusztá tényén, de nem is alakult ki megfelelő módszer, gyakorlat az igények megvizsgálására, megállapítására. Egyáltalán annak elvi eldöntésére, hogy *maga a lakosság mikor, milyen esetekben, módon és mértékben illetékes meghatározni igényeit, s mennyiben szakfeladat a felmerülő igények kielégíthetőségének megállapítása*. E problematika tehát kb. az elmúlt öt-hat év során erjedt, vált fokozatosan önálló témává, nemcsak nálunk, hanem egyidejűen a KGST államokban is, amint azt a KGST Építésügyi Állandó Bizottsága kutatási terveiben való felbukkanásai, elodázásai, jelenlegi újrafelvétele tanúsítanak.

A téma alapjaiban — tervezésről lévén szó — az előrelátás, újabban közkeletűvé vált szóval a prognosztika problémáit jelenti. Másként felvetve: mit és mennyit láthatunk előre, s így javasolhatunk akár elméletben, akár előírásokban, tervekben a jövőre nézve, s mit, mennyit indokoltabb a jövő fejlődésére bízni. Ez a probléma egyfelől a már jelzett nehézségekben, tervek meg nem valósulásában, módosulásaiban jelentkezik, másfelől — ezzel is összefüggésben — a túltervezés, a túl részletes megtervezés, ennek kialakult rutinszerű gyakorlatában, sőt általában a tervezés, a megtervezettség mint fő településfejlesztési módszer túlzott előtérbe állításában.* Végső soron pedig a kompetencia kérdésében: *mennyire jogosult a településfejlesztés, tervezés, sőt tudomány a maga mindaddig jobbadán műszaki, építési megközelítéseivel a jövő társadalmi fejlődést nemcsak előre elgondolni, hanem meg is szabni*.

Itt többféle dolog keveredik, aminek szabatos szétválasztására és elemzésére most nem vállalkozhatunk, hiszen ez külön nagyobb kutatások tárgya. *Premissza, hogy az előrelátás igényét a településtudománynak, mint normatív tudománynak alapvető igényeként, mondhatni bázisaként kell megjelölnünk*, aminek inkább mérték és differenciálás problémái, főként azonban tudományos megalapozása és kísérleti vagy tapasztalati igazolása a lényegesek. Úgy is mondhatni: elméleti megközelítések, esetleg konstrukciók, s állandó módszeres igazolás, ennek megfelelő korrigálás. A fő nehézség, ami e problémát felszínre hozta a tér — idő reláció eddigi módjának, mértékének megváltozása. Az életigények, a népesedés, városodás mennyiségi növekedése térbeli, területi növekedéssel, ugyanakkor időbelileg gyorsuló tendenciákkal jelentkezett — az előrelátás időbeli lehetősége viszont a térbeli területi méretek növekedésével és a gyorsulással ará-

nyosan — még nem tudjuk milyen arányban — csökkent. Ma már pl. — az elmúlt két évtized tükrében — átlagosan 5—6 évenként válik szükségessé tervek, normatívák, szabályzatok teljes átdolgozása. Mind nehezebb települési rendszerekkel követni, még inkább megelőzni a fejlődést. Erősen szimplifikálva úgy is mondhatjuk: minél több s nagyobb települést, sőt települési rendszereket tervezünk, annál korlátozottabb időre láthatunk előre a településtudományban korábban megszokott részletességgel, biztonsággal. S itt lényegében kétféle — e vázlatos áttekintésben egybevett — előrelátásra kell gondolnunk: a mennyiségi növekvés méretbeli, ütembeli alakulására (lakosságszám, férőhelyszükségletek stb.) és a minőségi alakulásra, így elsősorban az életmód, az életviszonyok alakulására, s ezek települési kihatásaira.

A problematikának ezek a már felismert nehézségei vezettek arra az egyelőre kényszerű kiútnak is vehető megállapításra, hogy elsősorban *főbb tendenciák, a fejlődési főbb törvényszerűségek felismerése, ilyeneken alapuló előrebecslések a lehetségesek és lényegesek*, nem pedig a merevebb és részletesebb időbeli szakaszokra (15, 10, 5 éves tervek) osztott előrebecslés. *Mindenesetre a tudományos megalapozás első feladata törvényszerűségek felismerése, s lehető mérése is*. Ez másféle és korszerűbb időszemlélethez, méréshez is vezethet: az időnek e jelenségekkel, azok minőségi változásaival, esetleg ugrásaival való mérésére, s *így eleve a térbeliséggel összefüggő időmérésre*. Másfelé tehát mint a hagyományos és mechanikai évekkel, egész és fél dekádokkal való mérés, aminek tudományos alapjai végeredményben csillagászatiak. A probléma azonban az, hogy ha az előrelátás párhuzamos kíván lenni mind a népgazdasági, mind a műszaki fejlődéssel — már pedig ez a fejlődés két főiránya a gyakorlat, illetve a lehetőségek szempontjából nézve — akkor az évekkel való mérhetőséget egyelőre mint tervezési, számítási mérőegységet nehezen küszöbölhetjük ki, különösen tervgazdasági viszonyok között. Ezt csak jelezzük, mint még megoldandó kérdést, úgyszintén azt a mind időszerűbb és általánosabb hazai problematikát, hogy az új gazdasági mechanizmusra való átállás egyelőre csak bonyolítja a népgazdasággal és általában az életigényekkel, életmóddal való összefüggések, az előreláthatás problémáit. Talán később viszont egyszerűsíti, s hozzájárulhat a leglényegesebb tendenciákra való korlátozáshoz, s a részletesebbek mellőzéséhez.

Ezekkel részben vázoltuk — igen töredekiesen — a problematika egyes főbb elemeit, amelyeket részletesebb kutatásokkal kell alaposabban tisztázni. Külön — részben elméleti, részben gyakorlati kérdés a matematizálhatósága, a matematikai módszereké, amelyeket elvileg csak eszköznek tekinthetünk. Viszont éppen elvi kérdés az alkalmazás köre, mértéke, az pl., hogy csak gazdasági, más eddig is számított jelenségekre terjesszük ki, alkalmazzuk-e, vagy pedig szubtilisabb dolgokra, így ételszokások, izlés, tudati hatások stb. bonyolult jelenségeire.

* Erre már korábban rámutattunk „Településtudományunk néhány tudományelméleti kérdéséről” c. tanulmányunkban. (Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1965. évi 1. sz.)

Feltehetően a helyes út a már eddig is számítottakkal, így főként gazdaságossági témákkal kezdeni s később haladni a mérés, számítás útján nehezebben megközelíthetők felé. Az eddigi kutatások így indultak el, a gyakorlat pedig mindeddig csak igen szokványos, mondhatni az elemi számtant alig meghaladó számítási műveletekkel operált. Ezt a kérdést nagyon komolyan meg kell fontolnunk, ha tudományágunk alapjait, jövőjét, életképességét firtatjuk; a jelenségek növekedése, bonyolódása általánosan előtérbe hozza a matematizálás szükségét, ami elől más tudományágak sem térhetnek ki. Sőt előtérbe kerül a tudományterületek olyan klasszifikálása, mely eleve a mért, a matematizálható tudományokat tekinti elsődlegesen tudományoknak. Ezzel itt s most nem kívánunk vitába szállni, még ha olyan elődök, mint Pascal pl. jogosulttá is tehetnek ilyen vélekedést; a feladatra saját tudományágunk terén csak utalni kívántunk. S ezt a feladatot éppen az életigények vizsgálata, előrebecslése hozza előtérbe.

E hevenyészett vitaindító elmélkedésben itt most csupán egy figyelemreméltó részletjelentésre, ha tetszik metodikai problémára kell még rámutatni: ez a tervezés kérdése, a tervrajzszerű, hagyományos alakjában. Több évtizedes, sőt évszázados beidegzés folytán településtervet, de még gyakran elméleti megalapozást is alig tudunk síkbeli, topografikus, tervrajzszerű ábrázolás, vagy ehhez hasonló séma nélkül elképzelni. Sőt ezt tekintjük ma is még magának a tervnek, tehát az előrelátás, az életigények megszabását hordozó műveletnek, míg a szöveget, táblázatokat stb. csak mellékletnek, amit kevesen lapoznak át. Igényeljük, hogy egyetlen rápillantásra láthassuk a lényegét, a főbb tendenciákat. Ez pedig egyre kevésbé lehetséges, ahogyan bonyolódik a probléma, éppen időbeliségében, az életigények alakulása, előreláthatása, a kielégítés sorrendje. E túlságosan statikus építési — épületek tervezéséből sarjadt — tervrajzi szemléletet s gyakorlatot rövidesen korlátoznunk kell, még ha a sémákra redukálásnak a gondolkodás, az összefüggések felismerése, az absztrakció tekintetében feltétlenül van s marad jelentősége, sőt elsősorban tudományos jelentősége. Feltehetően azonban a tervek, s a bennük előrelátott helyzetek, a differenciálódó életigények bonyolultabb, összetettebb módját igénylik majd mind az ábrázolásnak, mind a megítélésnek s a rögzítésnek. Ez már ma is jelentősebb tervdokumentációkban, hozzájuk tartozó szöveges előírásokban megnyilatkozik. Egyszerűbb tervezésnek, sematikusabb ábrázolásnak — miként azt korábban az egyszerűbb életviszonyok lehetővé tették — akkor volna jogosultsága, ha tudományos megalapozással olyan általános érvényű, időtálló s részletes normatívákat, szabályzatokat alkothattunk, amelyek egyszerű, sematikus tervi ábrázolást tesznek lehetővé. Ettől azonban messze vagyunk. S ez azt jelenti, hogy bonyolultabb tervműveletek — itt főként a regionális tervekre és a települések általános rendezési terveire gondolunk — ma még nagyobb mértékben egyedi, csaknem tudományos

szintű megközelítés, előkészítés témái, illetve ha nem azok, hanem szimplifikáltak, elnagyoltak, akkor alig nyújtanak többet az életigények távlati ki-elégítése és így az időtállóság szempontjából, mint bonyolultabb megbetegedés esetén a túlságosan leegyszerűsített, rutinszerű orvosi vizsgálatok. Már pedig az orvosi hasonlatnál maradván, a települési kihatású életjelenségek, s ezek előrelátásának problémája ha nem is fogható fel betegségnek, inkább csak túl gyors, a természet rendjétől eltérő ütemű fejlődésnek — van olyan bonyolult probléma, mint az emberi szervezet egyes, ma még nem eléggé kiismert elváltozásai. Legutóbb a tágabb értelmezésű településtudomány, közelebbről a településföldrajz kitűnő művelője: dr. Lettrich Edit mutatott rá e jelenségek bonyolultságára „Urbanizálódás Magyarországon” c. jelentős munkájában (Földrajzi Tanulmányok, 5. sz. 1965.), s ezt követően egyik legnagyobb tanyavilággal övezett városunk s környéke, még kéziratban levő, elmélyült elemzésével. Azok az elképesztően bonyolult életfolyamatok, oda-vissza vándorlási törekvések különféle arányokban és fokozatokban, amiket bőséges statisztikai adatokkal alátámasztva megvilágított — messze meghaladva az eredendően statikus jellegű, inkább morfológiára koncentráló településföldrajzi szemléletet — nemcsak e jelenségek bonyolultságáról adnak képet, hanem arról is, hogy dinamizmusuk egyenesen áttekinthetetlen a hagyományos térkép-szerű ábrázolásokkal, így tehát előrelátásuk, s megszabásuk is —, s ennél bonyolultabb látást, ábrázolást igényelnek.

Emígy igen vázlatosan jellemzve jelenlegi problémáinkat s egyik-másik küszöbön álló feladatunkat, végezetül a legjelentősebb, a vita középpontjában levő kérdésre kell rátérnünk: *mi a településtudomány saját feladata az életmód-változás és a társadalmi igények távlati alakulása megállapításában?* Mindenekelőtt — hangsúlyozva a kérdés kivizsgálatlanságát, még sokáig vitatott voltát — kiindulásként arra kívánunk rámutatni, hogy a településtudomány szűkebb (inkább műszaki, építési, telepítési) és tágabb (komplexebb, humanisztikusabb) értelmezése leginkább vitatott kérdésében kézenfekvő egyelőre *olyan kettős övvel operálni*, mint maguknak a településterveknek az esetében, ahol nemcsak a magot alkotó, névadó településsel, hanem a környékével is foglalkozunk, összefüggéseiket vizsgáljuk. Ez esetben tehát a művelés bázisát — mind keletkezésbeli, mind gyakorlati szempontból, sőt a művelők többségét is tekintve — a szűkebb értelmű településtudományban, korábban „városépítéstan”-ban jelölhetjük meg, amihez tágabb szféraként a kapcsolódó, településekkel foglalkozó más tudományok csatlakoznak, így különösen a településföldrajz, településtörténet, település-szociológia, egészségtan, igazgatás-, közlekedéstudományok, demográfia és statisztika. Ezek s még mások alkotják egészükben az ún. urbanisztikát.*

* Vö. szerzőtől: „A modern urbanisztikai szemlélet, építészeti megvilágításban.” (Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1961. évf. 3. sz.)

Ha most előbb az említett szűkebb, belső tudományzónát, az építési, a műszaki jellegű tekintjük, akkor annak mindenekelőtt fő jelentősége és jellegzetessége, hogy elsősorban az általa javasolt építési módok, arányszámok, területfelhasználási, telepítési elvek, javaslatok, rendszerek révén valósulnak meg a még oly tágra értelmezett településtudomány, illetve urbanisztika célkitűzései. Ez eleve irányulást és bármennyire tágra, mégis kereteket szab valamennyi településtudományi problémának, így az előrelátás, az életigények alakulása vizsgálatának is. Nem tartozhatnak ide tehát olyan témák, amelyeknek nincs közvetlenül vagy közvetve területfelhasználási, telepítési, építési következményük. Bár a határt megvonni nem mindig könnyű. Annak pl., hogy egy mosógépet a lakás mely helyiségében használunk, nincs telepítési következménye: annak azonban, hogy használnak-e általában mosógépet, van, mert ettől függően kell mosodákról, közös mosóhelyiségekről stb. gondoskodni. Az ilyen jellegű megkülönböztetés mind a szűkebb, mind a tágabb körön belül érvényes, kifelé haladva persze növekedhet a közvetve ható tényezők, jelenségek jelentősége, befelé haladva pedig a közvetlenül jelentkezőké. Továbbá olyan sajátos szerepet ad a szűkebb értelmű településtudománynak, hogy — ahelyett, mint sokáig tette, maga bajlódjon kevésbé kompetensen társadalmi, lélektani, egészségügyi stb. kívül eső problémákkal —, határozottan, célrátörően rendszerezett kérdésekben foglalja egybe mindazt, amit tudnia kell, azok számára, illetve olyan stúdiumok számára, amelyek ezekben kompetensebbek. Ilyen munka pl. szociológiai vonatkozásokban megkezdődött; szociológusok végeznek olyan életmódra, igényekre irányuló kutatásokat, amelyeknek célját, kereteit a mikénti telepítési megvalósításokban érdekelt és kompetens településtudomány adja meg. Ez tehát településtudományi kutatás, vizsgálódás, szociológusok közreműködésével, s még csak nem is településszociológia, ami egy tágabb értelmű urbanisztikának lehet produktív része, Hasonló szereposztás érvényesülhet más téren — pl. egészségtani, igazgatási, közlekedési vonatkozásokban. S ezzel nem is merül ki a lehetőségek köre a szűkebb értelmű településtudomány számára. Akár a maga eszközeivel, akár az említett módon más tudományágak bevonásával, nemcsak életjelenségeket, igényeket vizsgálhat, értékelhet, hanem már megvalósult állapotokat is. Sőt mintha ez volna elvben s gyakorlatilag a legfontosabb, a legsürgősebb: megvizsgálni, mint váltak vagy nem váltak be azok a városépítési, településtervezési elvek, amelyek nagyjából a településtudomány szűkebb körén belül, a városépítés, a településtervezés elméletében és gyakorlatában keletkeztek, mindenkor azzal az elképzeléssel, hogy jobba tegyék a társadalom és az egyének életét. Ennek kivizsgálása nemcsak szakmai lelkiismereti kérdés, hanem előre is mutathat, hol tévedtünk módszereinkben, elképzeléseinkben, előrelátásunkban, s ebből milyen módszerbeli következtetéseket vonhatunk le. Jellemző példája lehetne ennek az a még alig megkezdett feladat, hogy milyen tudati-lélek-

tani hatásokat váltanak ki pl. annyi gonddal és jószándékkal megépített új lakótelepeink; olyanokat-e, mint gondoltuk, vagy másokat? Ez csak példa, az ilyen célú s jellegű vizsgálódásnak igen tág köre van. Végezetül a szűkebb, a műszakibb értelmezésű településtudomány jellegzetes feladata számot vetni a megvalósítási lehetőségekkel, ezek összefüggéseivel, — nemcsak népgazdasági gazdaságossági értelemben, hanem a műszaki fejlődés lehetősége, a megvalósítások ésszerű sorrendje tekintetében. Egyedül igények feltárása semmiképpen sem oldja meg a problémát. Ilyen értelemben tehát — korábban felvetett kérdésünkre válaszolva — a teljesíthető igények mikénti kielégítése, ennek meghatározása szakfeladatnak tekinthető.

A következő szférája, fokozata a vizsgálódásoknak az, helyesebben az lehet, ahol a végső, a gyakorlati, illetve normatív célokat tekintő, az építésre, telepítésre irányuló településtudomány ad egész feladatokat a tágabb értelmű — inkább tudománycsoportot jelentő — urbanisztikába tartozó, de autonóm tudományágaknak, tevékenységeknek. Pl. a közlekedéstudománynak, az igazgatástudománynak, az egészségtudománynak, s e feladatok esetében csak az irányulást, a kereteket szabja meg. Ez utóbbira azért is szükség van, mert autonóm tudományágak művelői szívesen kalandoznak el a maguk tágabb területére. S e tudományok már csak azért is autonómok, mert problémáik csak részben oldhatók meg telepítéssel, helyes települési rendszerekkel, nagyobb részben másként is. Ugyanakkor — ilyen autonóm voltuk miatt — mindenekelőtt egy még hiányzó közös terminológia szinte létfontosságú kérdését vetik fel. Az életmód, az életviszonyok és igények vizsgálatára, tágabb értelemben és főként perspektivikusan, úgy véljük, csak így lehet gyakorlatilag mód. Pl. a család alakulása már vizsgálódás és vitatás tárgyává vált — egy számos erkölcsi, pedagógiai, lélektani, gazdasági, de igen sok urbanisztikai kihatással is bíró alapvető kérdés.* Vagy a városi egészségügyi ártalmak és az ez elleni védelem különféle módozatai, köztük jelentős mértékben települési, is, amire már szintén történtek kezdeményezések. Ez azt jelenti, hogy a tudományszervezésnek — egy lazán alakuló, s egybetartozó keretben, az urbanisztikai tudományok keretében — egy felsőbbfokú módja szükséges. Mert az alsóbbfokúak azok, amelyekről már szóltunk, amikor műszaki kereteken belül folytak, illetve folynak egyes szakkérdésekre vonatkozó vizsgálódások, megállapítások, mindinkább külső szakértők bevonásával. Nem érte ide azt az évtizedes, s túl felelősségteljes gyakorlatot, amikor a városépítés keretein belül műszakiak szabták meg a maguk tudása és tapasztalatai szerint az életigények — pl. a benapozás, a légtérarányok, a megközelítési távolságok stb. kielégítése mértékét.

További lényeges kérdés az, hogy az általános távlati fejlődés, egy általános prognosztika témája mindebben együtt van-e meg s összegződik, vagy

* Vö. a Társadalmi Szemle 1963. évi 12. és 1964. évi 1. és 2. számában közölt vitát Kulcsár István: „A család a mai szocialista társadalomban” c. vitaindító tanulmánya nyomán.

pedig külön téma-e? Az bizonyos, hogy csaknem minden témában — hacsak nem kifejezetten descriptív elemzés felhasználásáról van szó, mint pl. geológiai, hidrológiai elemzéseké, tehát inkább természettudományos témákban — a prognosztikai elem, a távlati fejlődésre utalás, afelé irányulás egyenként benne van, illetve lehet. Újabban még pl. településföldrajzi munkákban is. Sőt, *mintha ez hasítaná is élesebben az egész településtudományt a statikusabb műszaki, a természettudományokon alapuló, és a dinamikusabb társadalmi, az életigények, lehetőségek távlati alakulásával foglalkozó részére.* Olykor e tudományág ide vagy oda húzó művelőit szembe is állítja. Bár éppen újabban a fokozódó dinamikával alakuló műszaki, építési lehetőségek is részben (pl. paneles előregyártott lakásépítés, gépesítés) ez utóbbiakhoz, a mozgásban levőkhöz sorolhatók. Mindenesetre sok témában rejlik eleve az adott témára vonatkozó távlati vizsgálódás lehetősége, sőt szüksége. Jellegzetesen ilyen a közlekedés távlata, főként a magánhasználatú és a tömegközlekedési eszközök aránya. A fő kérdés az, hogy ezek összességükben adhatnak-e egy egybefoglalható, az összfejlődést, annak távlati irányulását reprezentáló képet — nagy szavakkal: a *jövő társadalmá és annak települései, városai összképét?*

Bizonyos, hogy nem. De az már kérdésesebb, hogy ez külön kutatás témája lehet-e, s ha igen, hogyan. Magának a prognosztikának, tehát a *távlatok, az időbeli fejlődés differenciált vizsgálatának, mérési, alkalmazási lehetőségeinek problémái, elvei, módszerei okvetlenül külön tudományelméleti jellegű kutatás témáját képezhetik a településtudományban** — hasonlóan a térben való eligazodást végsőkig kifinomított, ősi eredetű geometriához, majd geodéziához —, persze a kezdetek kezdetén állva ez utóbbiakhoz képest. Itt a matematikai számítások módszere is jelentős helyet kaphat, s ilyen kezdeményezések már történtek is. *Egy általános társadalmi, összegezett jövőnek a vizsgálata azonban határozott véleményük szerint még a szociológiának sem lehet témája, még kevésbé a településtudománynak,* bármily szélesen is értelmezzük azt. Általános nehézségeire rámutatni nem feladatunk, sem a helyét keresnünk, mindenesetre erősen a spekuláció, a jóslások, sőt a fantázia birodalmába vezethet, amint abba vezettek korábban Platon, Morus Tamás és másik városutópiái is, még ha jelentőségük, esetleg hasznuk nem is vitatható el. Alacsonyabb színvonalon pedig dilettantizmusba torkollhat. Nekünk gyakorlatibban s szakszerűbben kell néznünk a kérdést. S emígy nézve, a településtudomány oldaláról, úgy látjuk, hogy ilyen összképet a jövőről csak valahonnan kívülről — bölcséleti, ideológiai vagy ehhez hasonló származással kaphatnánk, ha kaphatnánk, s közvetlenül településtudományi jellegűt, arra felhasználható még így is nehezen. Ennek pedig fő okát abban látjuk, hogy az *életigények, az életmód s változásai,*

alakulása a legritkábban irányulnak konkrétan településre, települési mozzanatokra — még pl. az urbanizálódási folyamat sem, hiszen átmenetként vagy végleg, esetleg újra ellenirányban vidéki ingavándorforgalom alakját ölti fel — nem irányul sem a tudatban, sem közvetlen kielégítésében, *hanem közvetve, olykor társulva más életigényekhez, szokásokhoz és emígy összegződve válik településalakító jelentőségűvé, ennek számtalan variációjával.* A városba költöző pl. elsősorban jövedelmesebb, esetleg könnyebb munkát akar, lakást egyelőre nem, meghúzódik valahol, olyan ellátási igényei sincsenek, amelyek nyomban telepítési konzekvenciájúak, többletmunkahelyigénye csak utódainak lesz, azt, hogy hol és hogyan szeretne lakni, maga sem tudja, viszont városias lakásba helyezve gyakran disznót is szeretne tartani, nem vetve számot ennek települési kihatásaival, családi házat építve pedig később közművet igényel. Az egyre nagyobb tömegek, akik televíziót, gépkocsit vesznek, nem tudják, mily bonyolult telepítési khatásúak közvetve ezek a gépezetek, ill. igények. Mindez tehát a legritkábban jelentkezik határozottan s már a különféle szándékokat, igényeket egyetlen települési aktusban, vagy elképzelésben egyesítő momentumban, még kevésbé települési rendszerekben, hanem szóródottan. Sokkal inkább szóródottan, mint az élelmezés vagy a ruházódás terén. Az összkép, a jelenségek együttese tehát a társadalmi s egyéni tudatban, a cselekvésekben atomizált. S valamennyire egységes képpé összefoglalni, a jövőre nézve csak a településtudomány, egy tágabb értelmű településtudomány lehet képes, s az is csak úgy, ha a legfontosabb fejlődési tendenciákra vonatkozó adatokat olyanoktól megkapja, akik ezt hivatottabbak megszabni. S akkor sem rakhat össze teljes képet — ideálvárosok, rendszerek képét — Morus Tamás vagy Platon módján, hanem csak igen hézagosat, részlegeset. Amikor napról napra strukturális változásoknak vagyunk tanúi alapvető településirányító társadalmi tényezőket illetően — népszaporulat, mezőgazdasági struktúra, háztáji gazdaság, az ipar decentralizálásának mértéke stb. — akkor igen nehezen s csak igen tág keretek között lehet települési keretekben, ilyenek elgondolásában ennyire változó tényezőknek helyet biztosítani, őket stabilizálni. Az új gazdasági mechanizmusra való áttérés települési konzekvenciáit pl. összefoglalóan most még szinte lehetetlen volna megszabni — áttekinteni, elemezni pedig csak jóslás volna. Amint jóslás az is, hogy mit fognak csinálni az emberek, ha növekszik a szabadidő; ezt irányítani telepítéssel, intézményekkel talán bizonyos fókig lehet, de egészében sem helyes, sem lehetséges nem volna.

Így válik az egész településtudomány jelenlegi helyzete, még tervgazdálkodási viszonyok között is, összehasonlíthatatlanul nehezebbé, mint a fix természettudományi alapokon működő műszaki tudományoké általában. A hidrológia, a vízepítéstan pl. megteheti, hogy kicsinyített modellen vizsgálja adott helyeken, esetekben a víz áramlásait, majd

* Erre irányuló kísérlet volt Vidor Ferenc: „Mérhetőség és prognosztika a településtudományban” c. kandidátusi értekezése (1965). S ilyen kutatás elő van irányozva, sőt készítve a VÁTERV-ben.

eszerint állapítsa meg törvényszerűségeit és szabja meg zsilipek, más művek megoldását; — a településtudomány egész városokat, sőt településrendszereket nem építhet kísérlet céljára, csak meglevőket vizsgálhat. S még nagyobb különbség, hogy míg a víz áramlásának törvényei évszázadok múlva is feltehetően ugyanazok lesznek, addig a társadalmi áramlások napjainkban szinte évről évre változnak. Ezt a telepítés rögzítő, térbeli formát és rendet szabó műveletével valóban tudományosan követni, törvényszerűségeit felismerni, kielégíteni s egyben szabályozni sok részismeret birtokában, sok feltételezéssel bizonyos fokig lehet, de egy ilyen, még meg nem határozott fokon túl előreláthatóan csak a politikához vagy a művészi alkotáshoz hasonlóan, az egészet átfogó intuíció s szervező erő szükséges hozzá. Amint — úgy tudjuk — a legátfogóbb, s legnagyobb méretű tudományos kutatóintézmények élére külföldön ma már nemegyszer politikust állítanak.

E táguló és bonyolódó kép — a felvetett probléma szerintünk reális képe — feltétlenül megszorításokat, módszerbeli redukciókat tesz szükségessé ahhoz, hogy reális eredményeket érjünk el. Az egyikről már szó volt, s ez a *főbb tendenciákra, azok előrelátására való korlátozás*, esetleg ilyen hipotézisek felállítása, majd a törekvés tapasztalati igazolásukra. Igazolhatatlanság esetén pedig a kellő bátorság elvetésükre. (Ennek határán állunk most pl. az évtizedek óta elméletileg elfogadott, de a gyakorlatban problematikussá vált ún. lakókörzetek, illetve szomszédsági egységek témájában.) Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy *mind több részletbeli megoldást kell a jövőre bízunk, felismerve, hogy eddigi előrelátásunk nem bizonyult megbízhatónak és nem tesz jogosulttá minden részlet elgondolására*. Ez tehát az egyik lényeges redukció. A másik redukciót a települések reális hazai helyzete s jövője követeli; *nem gondolkodhatunk ideális, de absztrakt, új települési hálózatokban, rend-*

szerekben, településtípusokban, hanem mindenekelőtt a meglevők fokozatos fejlesztésében, kiegészítésében. az ún. településhálózati és településrekonstrukcióban. Kutatási terveink már erre figyelemmel készültek. S végül a harmadik redukció inkább tematikai. „A társadalmi igények hatása az építéspolitikára” c. elemző tanulmányokban az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság részére (1964) a problematika teljes képét elemezve megállapítottuk, hogy ilyen vizsgálódás *a lakásépítésre s az ahhoz kapcsolódó urbanisztikai feladatokra (közintézmények, szolgáltatások, helyi szerveződés stb.) korlátozandó*, hogy belátható időn belül reális eredményre juthassunk. Hasonló megállapítást tett, figyelemreméltó megokolással dr. Erdei Ferenc akadémikus, ez év május 13-án a Magyar Építőművészek Szövetségében „Az urbanizáció társadalmi hatásai városban és falun” című jelentős és érdekes előadásában. Megállapította, hogy a lakásépítés az a terület, ahol az építészetnek nincs oly határozott partnere, megbízója, mint számos más építészeti feladat (iparüzemek, közintézmények stb.) esetében, mert itt a patrner voltaképpen az egész társadalom, s az építésznek többet kell a feladatok, az igények felderítéséből magára vállalnia. Ugyanakkor határozottan megállapította azt is, hogy *az általános társadalmi fejlődés, a jövő ilyen célú kutatása nem lehet építészeti feladat*.

Ha magunk részéről nem is azonosítjuk az urbanisztikát az építészettel, csak nagyfokú egybeesését állapítjuk meg — talán leginkább két kerekded ellipszisnek egy közös fókuszban való egybeesésével volna ábrázolható — a fenti megállapítást bátran vonatkoztathatjuk az urbanisztikára, egészére, a tágabbban értelmezett településtudományra is. Tennivalója marad bőven — feltartóztathatatlan áradással gyűlnek a feladatok a növekvő élet, gyorsuló fejlődés, a tér-idő relációk megváltozása folyamán.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Dr. Gerle György

a műszaki tudományok kandidátusa

Ha a településtudomány komplexitását és más tudományágakkal való összefüggését vizsgáljuk, semmiképpen sem helyezkedhetünk arra a látszólag kényelmes álláspontra, hogy egy bizonyos tudományterületnek a művelői és egyben gazdái vagyunk, amely tudományterület belső és külső összefüggéseinek halmaza az eddigi — viszonylag zárt — művelési mód kiterjesztésével előbb-utóbb szükségessé teszi az együttműködést részben a kapcsolódó, részben a saját tudományterületünk belső összefüggéseinek felderítésére képes szakemberek széles körével is. A társadalom előrehaladása és az ebből eredő igények már olyan problémák megoldásának szükségességét vetik fel és vetítik előre, amelyek megoldására — sem ez idő szerint, még kevésbé a jövőben — nem lehetünk felkészülve, ha nem vetjük latba minden energiánkat annak érdekében, hogy az e téren fennálló és a fejlődés üteméhez mérten egyre súlyosabbá váló lemaradásunkat mielőbb felszámoljuk.

Ennek az állításnak megvilágítása érdekében vessünk egy rövid pillantást társadalmunk fejlődésének azokra a legfontosabb jellemzőire, amelyek között kellene a településtudomány művelésének helyes módját és fejlődésének irányát is megszabni.

Először talán nézzük meg magának a tudománynak mint a társadalmi haladás egyik fő mozgatóerejének alakulását, de különösen azt, hogy a fejlődő tudomány gyakorlati használhatósága hogyan gyorsult meg a legutóbbi időkben, hogy ebből milyen prognosztikai következtetések vonhatók le.

A műszaki tudománynak egy olyan alapvető terméke, mint amilyen például a kerék, kb. 2000 év alatt „futotta be pályáját”, de tulajdonképpen csak napjainkban bontakozott ki felhasználásának mindenirányú lehetősége. A gőzgépnek feltalálásától kezdve kb. másfél évszázadra volt szüksége a tökéletesedésig. A gépkocsi fél évszázad alatt, a rádió negyed évszázad alatt lett általánosan használttá. A mindezeknél sokszorta bonyolultabb elektronikus számítógép, az űrhajó, atomerőmű, szuperszónikus repülőgép pályafutása még ennél is rövidebb időt vett igénybe. Nyilvánvaló törvényszerűségnek tekinthetjük tehát a tudományos feladatok végrehajtásának és eredményeik gyakorlati alkalmazásának szinte hihetetlen mértékű meggyorsulását. Amikor tehát minden egyes konkrét gyakorlati eredmény megszületéséhez szükséges tevé-

kenység egyre bonyolultabbá, összetettebbé válik, ugyanakkor egyre több specialista szakember egyre szorosabb együttműködését igénylő tevékenységgé is fejlődik. Nyilvánvalóan ilyen gyakorlati tevékenység a korszerű városépítés, és ilyen tudományterület a településtudomány is, amely most jutott el abba a helyzetbe, hogy a társadalom fejlődése megkövetelje tőle a minden vonatkozásban leghatékonyabb megoldások feltételeinek megteremtését.

Éppen a társadalom fejlődésének másik alapvető jellemzőjeként szeretném bemutatni azt a jelenséget, amely most már egyre sürgetőbben követeli meg a településtudomány ugrásszerű minőségi fejlesztését. Ez a jelenség az urbanizálódás folyamata, amelyet már sokan írtak le, de — véleményem szerint — nem mindenki vonta le belőle a megfelelő következtetéseket. Rövid hozzászólásomban nincs lehetőség a jellemző számsorok ismertetésére, legfeljebb csak néhány tájékoztató adat bemutatására. Évszázadunk végén — s ez településtudományi szempontból igen rövid távlat — Földünk népessége megkétszereződik (az ENSZ statisztikai előrebecslése szerint 6—7 milliárd főt fog kitenni), ugyanakkor azonban a városi lakosság számaránya négyszeresére fog növekedni. Ez — ha valóban városias ellátást kívánnánk részükre biztosítani — mintegy 40—50 ezer Szeged nagyságú új város felépítését igényelné a Föld országaitól. Hazánk szaporulata igen szerény — a legalacsonyabbak között van — de urbanizálódásának üteme teljes mértékben megfelel a világtenrenciának. Tehát itt is fennáll a problémának egy jelentős hányadrésze, hiszen Magyarország lakosságának ez idő szerint legfeljebb 25—30%-át tekinthetjük városias színvonalon ellátottnak. Ha csak a jelenleg is még másfél millió lélekszámú külterületi lakos városba költözésére, a mezőgazdaságban nem foglalkoztatható falusiak elvándorlására és a század végéig semmiképpen fenn nem tartható elavult lakások, valamint a társ- és al-bérletek felszámolására gondolunk, hazai városépítési feladataink sem kisebbek a külföldiekénél — de ezen kívül feltehetően még részt kívánunk venni a más országokban jelentkező városépítési problémák megoldásában is. Az urbanizálódás tendenciája az évszázad végéig nálunk is legalább 40—50 Szeged felépítésével egyenértékű feladat végrehajtását igényli.

Ha azonban — kerekén 100 ezres lélekszáma miatt — éppen Szegedet tekintjük mértékegységnek, semmiképpen sem szabad a mai — viszonylagos korszerűsége mellett zömében mégis már elavult — városra gondolnunk, hanem a második ezredforduló szociális, kulturális, technikai színvonalának megfelelő új városra, amelynek tudományos megalapozását éppen jelen kongresszusunk tűzte zászlajára.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a településtudomány az eddigiektől mennyiségileg és minőségileg egyaránt döntően eltérő feladatok előtt áll. Ezzel nem akarom mondani, hogy a hazai településtudományi kutatások eddigi eredményei és gyakorlati városépítésünk egyaránt kevés és hibás volt, hanem csak azt, hogy mindkét vonatkozásban csak az ez ideig felmerült problémák megoldását tudta szolgálni, de semmi esetre sem a ma már előrelátható, igen közeli követelmények megoldását.

A probléma megoldásának útja analóg más tudományterületekkel és ezért először általánosságban szeretnék róla beszélni. A tudomány fejlődése minden ágazatban szükségszerűen az egyre fokozódó differenciálódás felé mutat. Az emberi agy befogadóképessége s egy ember gyakorlati tevékenységének kihasználhatósága elkerülhetetlenné teszi az egyre fokozódó specializálódást. Ötven évvel ezelőtt egy gépészmérnök képes volt a gépekkel összefüggő egész tudományterület elsajátítására, és akár egy egész gőzmozdony, vagy egy gyár technológiai berendezésének megkonstruálására. Egy korszerű jármű — pl. az úrhajó — megkonstruálásában ma már az atomfizikustól a sugárbiológusig több mint 100 tudományág magasan kvalifikált képviselőjének kell részt vennie. Az építészetben is volt egy korszak, amelyben a tudományág művelője a kunyhótól a városig minden idevágó problémát saját tudásvagyonának felhasználásával megoldott. De már a mi fiatakorunkban is, egyetlen ház megkonstruálásához is szükségszerűen kialakult a kollektíva, amelyben az építész mellett a statikus és egy, esetleg három épületgépész működött közre.

Az ún. „team-work” tehát egyáltalában nem új vonás az építészetben. Lényegében ezt a munkamódszert kell továbbfejleszteni, egészen addig, hogy a településtudomány nagy problémáiban szükségszerűen közreműködő — ez ideig még pontosan fel sem mért számú és szakmájú — specialista tevékenységét biztosítani lehessen. Ezek fajtáit — az egyébként mindenkor jól felkészült — előadó is csak elkezdte felsorolni, de hamarosan lezárta egy stb.-vel, ami nemcsak előadásának tömörítését szolgálta, hanem egyben jelezte vele azt is, hogy még nem is mérjük fel kellőképpen, tulajdonképpen ki mindenkinek a közreműködésére van szükségünk, és munkájukat milyen konkrét célra kell hasznosítanunk.

Tudományterületünk első feladata tehát ebben a vonatkozásban egy eddigelé még el nem végzett felmérés, és az ebből eredő feladatkörök megállapítása. Ez nem könnyű dolog, egyrészt azért, mivel a szükségszerűen kapcsolódó tudományterületek művelői — a maguk sajátos feladatainak elmélyedő és

általában nem kifelé tekintő — művelése mellett maguk sem tudják, hogy mit tudnak nyújtani a településtudománynak. Jó példa erre a matematika, amely egész sajátos módon, az algoritmusok és az elektronikus számítóberendezések lehetőségeiből kiindulva, igyekezett mindenfajta tudományterület — közöttük a településtudomány számára is — megfelelő modelleket és számítási módszereket kidolgozni, amelyek gyakorlati használhatósága azonban ez idő szerint is csak a kezdet kezdetén van. Ugyanílyen tapogatódzó együttműködést látunk a szociológia vonatkozásában; számos tudományterület esetében azonban annak művelői még csak nem is sejtik, hogy szükségünk van a tevékenységükre. Ilyen pl. a pszichológia, a kibernetika, az információelmélet stb., amelyek alkalmazásának hiányosságát nap mint nap tapasztaljuk, mivel egyszerűen nem kutatunk még fel a megoldások kínálókozó lehetőségeit.

Ez azonban csak a megoldáshoz szükséges teendők egyik csoportja. A másik éppen ilyen jelentős, minthogy annak hiányában az elsőnek a megoldása terén elért eredmények sem hasznosíthatók. Ez a tudományterület szervezésének problémája, amely gyakorlati megvalósulásában át kell hogy tevődjen a gyakorlati városépítés szervezésének területére is.

Amíg az építészetben a kollektív munkát csak 3—5 személy együttműködése jelentette — amelyben egyértelmű volt az építész irányító szerepe — a probléma már csak azért sem vetődött fel, mert az átlagépítész — kellő gyakorlat után — rendelkezett a statikus és az épületgépészek tevékenységének összehangolására alkalmas képességgel anélkül, hogy külön stúdiumot kellett volna folytatnia az építészeti tervezés „menedzselésének” megtanulására.

A korszerű építészeti feladatoknál azonban — akár lakónegyedek komplex létesítéséről, akár az ország regionális fejlesztéséről van szó — a szervezésnek és az összehangolásnak ez az egyszerű, részben ösztönös, részben gyakorlati úton is elsajátítható színvonala már megközelítően sem elégséges. Nagyon jól ismerjük azokat a tervdokumentációkat, amelyben az építészeti, technológiai, vízvezetési, csatornázási, távfűtési, hírhálózati, közúti, vasúti és egyéb tervezők tervanyagai úgy kerülnek össze, hogy közöttük a kapcsolatot semmi egyéb nem biztosítja, mint a szalaggal összekötött kemény papírfedelek. Körülbelül itt tart most a településtudomány mindazon társtudományok tekintetében, amelyekkel már megkezdte az együttműködést. Nyilvánvaló, hogy a már ismertetett cél kielégítése érdekében ez az állapot tovább nem tartható fenn.

Mindenféle olyan tevékenységi területen, amelynek fejlődésére a specializálódás jellemző — ilyen pl. a termelés, a szociális, a kulturális ellátás és az igazgatás is —, egyidejűleg szükségszerűen létre kell jönnie a tervszerűen irányított kooperáció biztosításának is, hiszen különben a munkamegosztásból hasznos eredmény semmiképpen sem jöhetne létre. Ez a tervszerűen irányított kooperáció egy olyan szervesen összefüggő tudományterület esetében, mint amilyen a településtudomány, semmikép-

pen sem nélkülözhető, egyben azonban olyan nagy, sajátos (de nem speciális) szakismereteket igénylő stúdium, amely csak hosszú idő alatt, szervezeti előkészítés alapján sajátítható el. Vannak, akik tévesen úgy képzelik, hogy a specialista egy szűk területről mindent tud, az irányító, koordináló „menedzser” pedig igen sok területről jóformán semmit. Nem arról van szó, hogy a településtudomány „menedzsereinek” (a külföldi szakirodalom terminológiája szerint: generalisták, ill. univerzalisták) ugyanolyan jól kell érteniük a matematikához, szociológiához, biológiához stb., mint a közreműködő szakterületek képviselőinek, de mindenekelőtt érteniük kell ezek nyelvén, és tudniuk kell azt, hogy ezek az eredmények hogyan illeszkednek bele a településtudomány feladatainak komplex egészébe. Ha pedig már ezt tudják, akkor meg kell tanulniuk a közreműködő szervek feladatainak komplex szervezését, amely a konkrét településtudományi célkitűzésből kiindulva bontja fel és teszi ellenőrizhetővé a teljes kutatási komplexumot.

A településtudomány előtt tehát mindenekelőtt hatalmas kaderfejlődési probléma áll, amelynek magva egy olyan településtudományi oktatás volna, amelyben a „specialisták” és „menedzserek” egyaránt megkapnák a maguk feladataihoz szükséges

ismeretanyagokat. Ennek előkészítésére pedig szükséges volna a megfelelő ismeretanyagok összeállítása is, amelyhez szerény hazai és viszonylag kiterjedtebb külföldi tapasztalatok állnak rendelkezésre.

Ehhez tartoznék még az is, hogy legyen, aki vállalkozik ilyen — az általános egyetemi oktatás színvonalát és időtartamát meghaladó — nehéz stúdium elvégzésére. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy már a jelenlegi kislétszámú regionális tervezőt, városrendezőt és településtudományi kutatót is igen nehéz volt összeverbuválni, igen nagy részben az anyagi és erkölcsi érdekeltség hiánya miatt.

Úgy gondolom, hogy egy tudományterületnek a tervszerű fejlesztéséhez tartozó szervezési problémák nem eshetnek kívül a tudomány körén, és így megengedhetőnek érzem, hogy itt vessem fel gazdaságirányításunk új rendszerének küszöbén azt a gondolatot, hogy tudományterületünk művelőinek az eddiginél lényegesen magasabb elismerésével kellene biztosítani érdekeltségüket abban, hogy munkájuk eredményei — mint jeleztem, nem túlságosan nagy távlatban — képesek legyenek elősegíteni a társadalom, illetve a népgazdaság ma már világosan előrelátható, egyik legsúlyosabb problémájának hatékony megoldását.

Dr. Bene Lajos

Dr. Granasztói Pál előadása két ízben is érintette a településtudomány rokon munkaterületeit, amelyekkel együttműködik és amelyekre támaszkodik. Ezek közé tartozik a statisztika és a demográfia is. Perényi Imre dr. pedig bevezető előadásában széles népszerűségi helyzetképet rajzolt fel. Valóban a településtervezés kezdettől fogva támaszkodott statisztikai adatokra, de úgy érzem, hogy a szorosan vett demográfia szempontok, népesedéspolitikai kívánalmak csak újabban kezdenek érvényesülni.

A népszerűségi statisztika, a népességtudomány ugyanis részben kiinduló adatokat, helyzetképet szolgáltat a tervezésnek, részben pedig követelményeket, igényeket is ír elő. A kettő nem is választható szét szigorú mértékkel. Az adatok maguk is jórészt igény jellegűek. Ha az intézményi ellátáshoz a népességszám különböző kategóriáit vesszük alapul (az iskolaköteles korú népességet, aggkorúakat, városba költözőket, vagy bármi mást), ez igényt jelent a tervezőnek bizonyos intézmények, befogadóképesség, lakásépítkezés biztosítására.

A statisztika ma már nem elégedhetik meg azal, hogy a jelen helyzet tekintetében minél korszerűbb adatokat produkáljon, hanem a maga részéről is igyekszik a jövőt előre vetíteni. Előreszámításokat végez a következő 5—10—20 esztendőre és ezzel a tervezés adatigényeit is szolgálja.

Az ilyen előreszámítások mindig bizonyos feltételezésekből indulnak ki. A népességszám előrebecslésénél pl. a termékenység és a halandóság várható alakulásából, regionális előreszámításnál még

a vándormozgalom feltételezett alakulásából is. A felvett hipotézisek lehetnek megbízhatóbbak (a halandóságnál pl. eléggé jól lehet a csökkenő tendenciát előre látni), de másutt sokkal bizonytalanabb alapokon nyugodnak, mint pl. a termékenység esetében. Az extrapolálás bizonytalanságából ered, hogy az előrebecsléseket időközönként helyesbíteni, új alapokra kell helyezni. A Központi Statisztikai Hivatal népesség-előreszámításainak változatait nagybetűkkel jelzi, s eddig az A betűtől az F betűig jutott el. Ez azonban vele jár a feladattal.

Újabban családok és háztartások számának előrebecslésével foglalkozunk, amihez a számítások a kor szerint előrevetített népességszámból, annak családi állapot szerinti felbontásából és a különböző családi állapotúak önálló háztartást alkotó szerepéből, illetve erre vonatkozó arányszámokból indulnak ki. Ezen az úton is támpontokat lehet majd biztosítani a várható lakásszükséglet megítéléséhez, nem is szólva azokról az egyéb igényekről (pl. tartós használati cikkek), amelyek nem annyira az egyén, hanem a háztartás oldaláról jelentkeznek.

Előadónk említette a matematizálás kérdését. A statisztikai előreszámításoknál is van ilyen irányzat. Így került a matrix-algebrával kapcsolatba a népesség-előreszámítás — főleg Keyfitz kezdeményezése nyomán — és ezt elektronikus számítógépekre programozva. Egyetlen táblába foglalva alkalmas módon az elhalálozási, ill. életbenmaradási valószínűségeket, valamint a termékenységi arányszámokat, olyan matrix képezhető, mellyel a népes-

ségszámot, mint oszlopvektort megszorozva, a következő évi, vagy ötéves periódussal későbbi lélekszámot kapjuk. Ez a művelet, amely természetesen életkor szerinti részletezésben folyik, a népesség öregedésével kapcsolatos, úgynevezett koreltolást is automatikusan elvégzi. Ezt az eljárást ismételve, vagyis a matrixot hatványozva, bármilyen későbbi időpontra készen kapjuk az eredményt — feltételezve, hogy a kiinduló irányzat mint alaphipotézis nem változik. Ellenkező esetben változó paraméterekkel való számításnak is van lehetősége.

Itt emliteném még meg, hogy a hazánkban kb. egy évet eltöltött angol kutató, P. Compton — a Demográfiai Bizottságban legutóbb tartott előadásában — a matrix-módszert a belső vándorlásokra alkalmazta, ha nem is kifejezetten előreszámítás, hanem az irányzatok tisztázása érdekében.

Dr. Granasztói Pál mélységes igazságot tartalmazó megállapítást tett, midőn a településtudomány célkitűzését abban jelölte meg, hogy jobbá tegyük a társadalom és az egyének életét. Ennek a célnak a megvalósításához adhat segítséget a demográfia is.

Ez a „jobbá tevés”, a jogos életigények kielégítése szoros kapcsolatban áll a demográfia alapkérdésével és egyben az ország sorsdöntő problémájával: a népességtestnek mint egésznek a fenntartásával. Perényi Imre dr. is említette Magyarország helyzetét e téren; de az alacsony természetes szaporodási arányhoz járul még, hogy népszaporodásunk már csak látszólagos, a korábbi nagyobb szaporaságú korszakokból eredően a produktív korosztályok létszámának telítettségéből adódik, de a reprodukció már nem elégséges a népességszám fenntartásához.

Ennek a súlyosan aggályos helyzetnek számos oka van, az összefüggések nagyon bonyolultak és máig sem tisztázódtak, kiváltképpen a gazdasági, anyagi helyzet és a termékenység között. Ismeretes, hogy Magyarországon valamikor éppen a kedvezőtlenebb anyagi helyzetben levő rétegeknek, a szűk egyszobás lakásokban lakóknak volt nagyobb a természetes szaporodása. Ma azonban más a helyzet, a kulturális színvonal és az igények megnöttek, és valószínű, hogy számos más tényező mellett a lakáshelyzetnek is kimagasló szerepe van a természetes szaporodás ily nagymérvű visszaesésében. A

konkrét lakáshiány sok esetben a házasságkötésnek, de legalábbis az otthonalapításnak akadálya, fiatal házások különélését, szülők lakásában való kényszerű meghúzódását idézi elő. A lakások elégtelen befogadóképessége a másik korlátozó tényező: erre vonatkozólag Halmos Béla végzett értékes vizsgálatokat.

Bizonyos, hogy a településtervezőnek — más téren való takarékoság árán is — elsősorban kellő számú és megfelelő lakást kell előirányoznia, hogy minden telepítés alapja és végső célja, az ember fennmaradjon és emberi körülmények között maradjon fenn. Ehhez járul, hogy önmagában a település változása, a falvakból városokba és iparvidékekre költözés maga is a regionális lakáshiánynak egyik kiváltó oka.

Granasztói dr. felvetette a ma már nélkülözhetetlen, de hiányzó közös terminológia kérdését. Erre a legkülönbözőbb vonatkozásokban szükség van, így a „város” fogalmának meghatározásánál — igazgatási rangjától függetlenül —, a települések típusainak megállapításánál és hasonló kérdéseknél. A városiasság, a települések fejlettsége és típusai sokféle szempontból bírálhatók el és különböző szerzők más és más ismérveket vesznek alapul. Így a település lélekszámát, annak foglalkozási megoszlását, a város funkcióit, melyekkel a környéküket igazgatási, egészségügyi, kereskedelmi és kulturális szolgáltatásokkal ellátják, továbbá építésmódját, műszaki ellátottságát, közművesítését stb. A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága, illetőleg annak település-demográfiai munkabizottsága az elmúlt év folyamán előadássorozatban vizsgálta meg ezeket a kérdéseket — szövegük vagy ismertetésük a Demográfia című folyóiratban jelent meg — és remélhető, hogy ezek alapján bizonyos egységes elbírálási és adat-csoportosítási szempontok alakíthatók ki.

Befejezésül legyen szabad arra utalnom, hogy a népességi statisztika a maga részéről szintén sokat vár a településtudománytól: kezdeményezéseket, kívánságokat és javaslatokat, melyekkel adatgyűjtéseit, további adatainak csoportosítását és feldolgozását úgy alakíthatja ki, hogy a településtudománynak és tervezésnek a jövőben méginkább segítőtársa lehessen.

A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A TELEPÜLÉSHÁLÓZATRA

DR. PERCZEL KÁROLY
a műszaki tudományok kandidátusa

A társadalmi fejlődés minden jelensége hatást gyakorol a településhálózat fejlődésére, változásaira. A társadalmi fejlődés általában szétválaszthatatlanul együtt jár gazdasági változásokkal. Ezért a társadalmi és gazdasági struktúra változásait a továbbiakban együtt veszem számításba és a társadalmi változásba a gazdaságit is beleérttem. A hatás jellege nagymértékben függ a társadalmi változások földrajzi térbeli körülményeitől. A társadalmi változások időbeli és térbeli egybeesése, távolsága, sorrendisége vagy egymás mellettsége szerint következményei más és más módon jelentkeznek a településhálózatban. A társadalmi változások nem mindegyike gyakorol egyformán intenzív hatást. Legnagyobb jelentősége rendszerint az osztályszerkezet változásának van, különösen ha az ezzel járó foglalkozási kategóriákban bekövetkező átcsoportosulások és átrétegeződések földrajzilag különböző területeken fekvő települések közt következnek be és így vándorlásokat is okoznak.

Magyarországon jelenleg az ipari munkaerő foglalkozási kategóriájának alakulásában fordulópont kezdetén tartunk. Eddig az ország iparosítása és az utóbbi két évtizedben bekövetkezett szocialista iparfejlesztés az ipari munkaerőlétszám rohamos növekedésére támaszkodott, elsősorban a mezőgazdasági munkaerőlétszám rovására. Az ipari dolgozók száma 1949-től 1965-ig közel kétszeresére nőtt.

Ez a növekedés az ipar területileg polarizált elhelyezése és fejlesztése következtében az ország meghatározott, főleg északi részeibe és elsősorban Budapestre való rohamos munkaerő-vándorlással járt. Az ország iparosítottabb egyharmad részére 1958-ra az ipari dolgozók 76,3%-a jutott.

A mezőgazdaság termelőszövetkezeti átalakulásának következtében az átrétegeződés eleinte fokozódott. A termelőszövetkezetek gazdasági megerősödése, az ország népességszaporulatának alacsonyabb szintre való csökkenése következtében az ipari munkaerő-utánpótlás lassanként megszűnőben van, és kilátásban van az ipari dolgozók számának stagnálása, aminek következtében a további ipari fejlődés extenzívból intenzív válik, s ez legnagyobb részt műszaki fejlesztés és gépesítés útján következhat csak be. Ennek távlati időken az ipari munkaerőlétszám csökkenése is következménye lehet.

Ugyanakkor párhuzamosan két másik döntő jelentőségű strukturális tendencia érvényesül: az egyik a mezőgazdasági dolgozók létszámának állandó csökkenése; 1960 óta 5 év alatt a csökkenés üteme közel háromszor akkora, mint az előző 10 évben. A mezőgazdasági keresők aránya 1949-ben 54%, 1965-ben 33% volt. A másik tendencia a különböző kiszolgáló jellegű munkákat végző dolgozók létszámának állandó növekedése. A szolgáltató lakosság aránya 1940-ben 24%, 1964-ben 32% volt. Ez a két tendencia különböző intenzitással ugyan, de már legalább egy évszázad óta változatlanul folytatódik. Jelenleg a mezőgazdasági, az ipari és a kiszolgáló népesség száma közel azonos. Semmi jel nem mutatja e tendenciák jövőbeli folytatódásának megszűnését, csak az arányai változnak. Az ipari dolgozólétszám növekedése kisebbé, a kiszolgálóké nagyobbá válik.

Ezek a társadalmi struktúra-változások meghatározott földrajzi környezetben következnek be. Mivel az ipar az ország földrajzi struktúrája és nyersanyagok elhelyezkedése következtében elsősorban Budapesten és az északi országrészekben fejlődött ki, a faluból a városba vándorlás, a mezőgazdaságból az iparba való átrétegeződés az ország déli és keleti részéből az északi részek felé és mindennek előtt az ipar egyik felét magában koncentráló főváros felé való vándorlás, illetőleg ingázás formáját vette fel.

Az északi iparosított régiókban (Budapestet is beleértve) 1960-ban az ipari dolgozók 77%-a, Budapesten pedig 46%-a dolgozott. Az ország ipari átalakulása elsősorban Budapest és sokkal kisebb mértékben néhány északi fekvésű közép- és kisváros nagymértékű növekedését jelentette az urbanizálódás szempontjából. Ez természetesen együtt járt a kevésbé iparosodott országrészek népességének és népsűrűségének csökkenésével és az északi országrész népsűrűségének növekedésével, az elmaradott területeken elhelyezkedő városok népességének részleges csökkenésével is.

Egybeesett ez a folyamat a mezőgazdaság szocialista átalakulásának idejével, aminek egyik következménye a mezőgazdaság gépesítése és a mezőgazdasági népesség életszínvonal-igényeinek ma még nem kellőképpen felmérhető növekedése. Ennek egyenes következménye volt a kommunális és kulturális igényeket kielégíteni képtelen szétszórt

tanyai és kistelepülések népességének rohamos csökkenése és a mezőgazdasági termelés szempontjainak jelenleg legjobban megfelelő közepes méretű falvak lakosságának erős növekedése. Ma az 1000 főn aluli falvak több mint felének lakossága csökken, de az 500 főnél kisebb falvak 80%-a sorvadófélben van. Ezzel szemben az 1000 főn felüli falvak több mint fele növekszik, a 4—5000 fős falvak 64%-a, az ennél nagyobb falvak 59%-a növekszik. Vagyis a mezőgazdasági települések koncentrációja van folyamatban.

Tanúi vagyunk fentiek mellett egy nemrég kezdődött új településhálózat-fejlődési tendenciának is, amely a határozott ipartelepítési intézkedések és a főleg nagyobb ipari városok tervszerű fejlesztésének következtében a vidéki városok egy részének Budapestnél nagyobb ütemű növekedésére vezetett. Ma a fővárosba való bevándorlás jelentősen megcsappant, az 1960—62. évi 40 000 fő/évvel szemben 12 000 fő/évre. 18 vidéki városban a mezőgazdasági településekről való bevándorlás útján Budapestnél nagyobb ütemű növekedés következett be. 1960—1964-ig a városi lakosság növekedésének 87%-a 18 városra jutott, viszont 45 városra összesen a növekedés 13%-a. De 1950—1954 közt még a növekedés 100%-a Budapestre, három régi és öt új városra koncentráldott. Tanúi vagyunk tehát a városfejlődés decentralizálódása sokat ígérő kezdetének.

A további fejlődési tendenciának ismerete döntő jelentőségű a településhálózat fejlesztése szempontjából, mivel a különböző regionális és településfejlesztési terveknek megfelelően telepített és megvalósított létesítmények fennmaradásának időtartama nemcsak több évtizedre, hanem egy évszázadon túlra is becsülhető és a létrehozott települési struktúra hatással lesz több generáció, valószínűleg a kommunista társadalom időszakára is. Előnyös vagy hátrányos hatásai elősegítik vagy fékezik a jövő gazdasági és társadalmi fejlődését is. Ezért szükséges megállapítani, hogy az országban ma megfigyelt fejlődési tendenciák milyen módon illeszkednek be a társadalmi struktúra minden országban megfigyelt általános törvényszerűségeinek folyamatába, mert ebből lehet következtetéseket levonni arra, hogy mely fejlődési tendenciák megmaradására, melyek megváltoztatására kell számítanunk. Következtethetünk arra, hogy a társadalmi struktúra fejlődése törvényszerű folyamatának melyik fázisában vagyunk jelenleg és így milyen folytatásra kell számítani.

Megállapíthatjuk, hogy a Magyarországon megfigyelt fejlődéshez hasonlóan minden fejlődő országban ezideig az ipari lakosság száma a mezőgazdaságihoz képest növekedett és az ipar alapvető bázisai felépítésének kezdetén, mindenekelőtt az ipari nyersanyag-lelőhelyek közelében koncentráldott a mezőgazdaságból bevándorolt lakosság. Ez a fejlődési időszak mindenütt a nagy ipari koncentrációk, központi fekvésű nagyvárosok kialakulásával, túlzott méretű növekedésével és sok milliós lakosságú, túlzott laksűrűségű ipari területekkel kevert

város csoportok, illetőleg város-óriások kialakulásának kora volt. Mindenütt fellépett a mezőgazdasági területek elmaradása és területi aránytalanságok keletkeztek. Az ipari fejlődés előrehaladásának megfelelően ez azonban korábban vagy később következett be és a nyersanyagforrások elhelyezkedésének különbözőségei következtében kevesebb vagy több helyre koncentráldott a fejlődés. A városiasodás mértéke mindenütt az iparosodás függvényében nőtt. 1960-ban 20 000 főnél nagyobb városokban lakott Angliában a lakosság 81%-a, Belgiumban 63%-a, Magyarországon 35%-a, Bulgáriában 25%-a.

Magyarországon a városlakók száma 16 év alatt 28,5%-kal nőtt, míg az összlakosság növekedése csak 1,6% volt.

A városfejlesztés ipari tényezőjének alapvető tendenciája minden ország iparosodási korszakában a koncentráció. Ha egy terület iparosodása megindul, az egyben a további ipari és kereskedelmi terjeszkedés gócpontjává válik. Az új ipari üzemet mindig ott telepítik legzűsebben, ahol már egyébként is növekedő ipari fejlődést találnak. Ennek egyik oka, hogy a meginduló iparosodás nagymértékű közlekedési, energiaellátó, közmű, kiszolgáló létesítménybázisok megépítését követeli már az első üzem esetében és ezen felül szakember bázist is hoz létre. Az ezekhez való utólagos csatlakozás a koncentráció bizonyos határáig kisebb gazdasági erőfeszítést igényel, mint az ipar nélküli, gyengén fejlett mezőgazdasági területen való új ipartelepítés.

Fejletlen területen új ipari góc megteremtése viszont rendkívül nehéz és csak nagyobb távlatban eredményeket hozó vállalkozás. Ilyen erőfeszítést az eredeti tőkeakkumuláció hősokora óta csak államok vagy állami támogatású iparok képesek vállalni, kivéve, ha olcsóbb munkaerő kompenzálja és teszi versenyképesé a nagyobb beruházást, mint ahogy pl. Japánban történt. Ezért egy meglevő iparterületi struktúra nagyon nehezen és lassan változtatható. Európában a meglevő fejlett ipari területek nagy részének fejlődése már 100—200—300 évvel ezelőtt, az eredeti tőkeakkumuláció korában megkezdődött.

Az ipari koncentráció tendenciája azonban akkor sem szűnik meg, amikor az túlzottá válik és egy-egy település vagy településcsoport hatalmas felduzzasztásával jár, a városok túlszűfoltóságát idézi elő. Az ipar ugyanis a termelés nagyobb koncentrációjából nagyobb gazdasági hasznot remél, viszont a települések túlkonzentrált fejlesztéséből származó rendkívüli kommunális költségek nem a termelés, az ipar számláját terhelik. Példa erre Budapest, melynek túlkonzentrációja az egyes beruházások külön szempontjából gazdaságos, viszont népgazdasági síkon mérlegre téve a kommunális költségeket, elviselhetetlen terheket okoz. Minden esetben tehát a településhálózat racionális fejlesztésének szempontjából is meg kell vizsgálni a gazdaságos koncentráció költségeit. Egy bizonyos határig, a racionális küszöbíg kívánatos a termelőerők egy településbe való koncentrációja minél rövidebb idő alatt. Nemzetközileg azonos tapasztalat azonban az, hogy

ezen a határon túl a népesség nagyvárosokba való tömörítésének költségei, vagyis a közműlétesítés, közszolgáltatási, a közlekedési, közintézménylétesítési és közigazgatási költségek aránytalanul duzzadnak fel a kisvárosokhoz viszonyítva.

Az ipari fejlődés koncentrálódási szakaszában nagy tömegek mennek át az iparba és szolgáltató ágazatokba. Az iparosodás e népvándorlás nélkül lehetetlen volna. Ugyanakkor azonban ez a vándorlás bizonyos feltételek mellett káros következményekre vezet. Az iparilag hátramaradott településeken éppúgy, mint a hátramaradott országokban vagy országrészekben általában jóval nagyobb a természetes szaporulat és születési arányszám, mint a már iparosodott és gyorsan fejlődő városokban. A vándorlás tehát a következő generáció létszámát csökkenti és így nagyobb távlatban munkaerő-kiesést is eredményez. Ez azonban nem feltétlenül csökkenti az akkori termelést és nemzeti jövedelmet, életszínvonalat. Az életszínvonal-növekedés ugyanis csak akkor következhet be, ha a nemzeti jövedelem gyorsabban nő, mint a lakosság. Közismert tény, hogy az ázsiai és afrikai túlnépesedés miatt egyes országokban a gazdasági növekedés ellenére is csökken az egy főre eső nemzeti jövedelem. Az automatizálódás korában a termelés nem egyedül a munkaerő létszámától függ, hanem inkább a gépesítés fokától és a munkaintenzitástól. Így a születés-kiesés nem feltétlenül azonos a távlati termelés-kieséssel.

A városba vándorlás sem jár törvényszerű szaporulat-csökkenéssel, csak az esetben, ha a lakosság ellátottsága nem tart vele lépést. Nem lehet egyetérteni olyan következtetésekkel, hogy a népesség mindenfajta elvándorlását meg kellene akadályozni és mindazokat az ipari üzemeket, amelyeket nem kényszerít meghatározott helyekre a nyersanyagokhoz való kötöttség, oda kellene telepíteni, ahol a dolgozók már helyben laknak. Ennek káros következménye volna, hogy a múlt gazdasági-társadalmi fokok feltételeinek megfelelően kialakult és elavult településhálózatot konzerválni kellene. Ez egyúttal az iparnak olyan kis egységekre való szétforgácsolására vezetne, amely erősen csökkentené a műszaki fejlesztést és a termelékenység növekedését. Az iparosodásnak a feudális idők népességstruktúrájához alkalmazkodó módszerét még soha egyetlen országban nem alkalmazták. Az ipari forradalommal kapcsolatban szükséges népszámvándorlás végbe ment 150–200 évvel ezelőtt Angliában, a XIX. században Nyugat-Európa és Skandinávia fejlett országaiban, az első világháború után a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Olaszországban, a II. világháború után Finnországban, Lengyelországban, Görögországban és Magyarországon. Azokban az országokban, ahol az iparosítás csak nemrég kezdődött meg — pl. Jugoszláviában és Bulgáriában — a népességvándorlás is csak nemrég kezdődött. Ezt tehát az iparosítás elkerülhetetlen velejárójának kell tekinteni.

A koncentrálódás nyersanyagbázisának és szállítási bázisának földrajzi elhelyezkedésétől függően

a népességvándorlásnak kétféle típusát ismerjük. Az egyik típus az, ahol a koncentrálódási tényezők kisebb területekre polarizálódtak és kevés nagyváros is vonzotta az iparilag hátramaradott mezőgazdasági területek lakosságát. Itt az átrétegződés egyes területek népességcsökkenése és fejlődésben való elmaradása más területek népességsűrűsödése útján jött létre. Ez a helyzet ismétlődött Francia-, Svéd- és Olaszországban, az USA-ban, Magyarországon és a legtöbb gyarmati sorból felszabadult országban. A másik típust Nagy-Britanniában, Németország nyugati területein és Cseh-Morvaországban lehetett megfigyelni, ahol a szénmedencék és ennek következtében az ipari koncentrációk az egész területre szét vannak szórva és így viszonylag kis távolságú vándorlások útján jöhetett létre az iparosodó városokba való átrétegződés. Ez a helyzet ismétlődik meg új nyersanyagforrások, elsősorban az olaj és földgáz új területeken való feltárása következtében pl. Magyarországon is, és hasonló decentralizálódó iparfejlődésre vezet az iparok mind nagyobb részének a nyersanyagforrások helyzetétől függetlenedő telepítési lehetősége is.

Szocialista viszonyok közt ez a második vándorlási típus előnyösebb, mert lehetővé teszi, hogy a lakosság saját környezetébe, kis távolságba vándoroljon át, és mert ez biztosítja az iparilag fejletlen területek adottságainak jobb kihasználását. Nem a vándorlás elkerülésére, hanem távolságainak csökkentésére kell tehát törekedni.

Az iparosodással járó születéscsökkenés egyik oka az, hogy a születési arányszám szükségszerűen kisebb a városban, mint az elvándorlás helyén volt. De azokban a településekben, ahonnan elvándoroltak, az elöregedés jelei mutatkoznak, ami szintén csökkentheti a születési arányszámot. Ennek következménye, hogy Magyarországon az ún. reprodukciós tényező, vagyis az 1958 óta születő leánygyermek reprodukciós korukban várható száma kisebb, mint amennyi a mai reprodukcióképes nők száma, mégpedig Budapesten 50%-a, megyei jogú városokban 60%-a, városokban 80%-a, községekben viszont 100%-a marad. Ezt a jelenséget az elvándorlás közeli városokba való terelésével feltétlenül csökkenteni lehet.

A születéscsökkenés fő oka azonban az, hogy az iparosodó városokban a lakásépítés és a kommunális, szociális és gyermek-intézmények létesítése általában nem tart lépést a bevándorlás mértékével. A munkahelyek számának növekedését nem követi a lakások, az ellátó, a szolgáltató, kulturális, egészségügyi létesítmények együttesének arányos létesítése. Itt a nagyobb családok alapításának nincs meg az anyagi, műszaki bázisa. Ha tehát el akarjuk kerülni a gazdasági okokból szükséges urbanizált koncentrációk káros demográfiai hatásait, akkor a munkahelyekkel párhuzamosan a lakások számát, lakásméreteket, a többgyermekes családok életét elviselhetővé tevő oktatási, egészségügyi, kulturális intézményeket és az egészséges levegőhöz szükséges zöldterületeket is növelni kell. Ez a követelmény a közepes és kis városméreteket részesíti előnyben,

mert a nagyvárosokban a kommunális létesítmények lényegesen nagyobb 1 főre eső költségekkel járnak.

1960—1965 közt Budapesten a lakások száma 10,5%-kal, a lakosság 8,5%-kal nőtt. Vidéki városokban a lakások száma 16%-kal, a lakosságé 12%-kal nőtt. A községekben a lakásállomány 7,5%-kal, a lakosság csak 4,3%-kal nőtt. Budapesten tehát kb. 20%-kal, a községekben viszont kb. 115%-kal épült több lakás, mint amennyivel nőtt a lakosok száma. A statisztikának ezek a számai azonban nem minden tekintetben adnak reális képet. Miskolcon pl., ahol a városok közül viszonylag a legtöbb lakás épült, az egy lakásra eső lakosok száma 1,3-mal javult, az egy szobára eső lakosok száma viszont 2,5 főről 2,55 főre romlott. Azonban a kisebb városokban, ahol a bevándorlás nagy, a lakásépítés aránylag kisebb, a helyzet sokkal rosszabb. Olyan városokban, ahol a kulturális, tudományos élet feltételei vagy az egészségügyi feltételek nincsenek meg, ahol a lakások hiányoznak, vagy túlszűfoltak, a szakmunkások és a szakemberek nem foglalják el az állásokat, hanem a fejlettebb városokban maradnak, vagy oda vándorolnak át. Ma már nem helyes a lakások, intézmények és egészségügyi berendezések létesítését nem termelő ágazatoknak nevezni és így másodrendűvé minősíteni, mert ez a valóságban termelést fokozó beruházás. A jövőbeli településfejlesztésben pedig a termelő létesítményekkel egyenrangú városalkotó tényezővé válnak.

Az ipar fejlesztésének meghatározott fokán mindenütt szükségszerűen fellép az ipari decentralizáció és ezáltal a túlkonzentrált településhálózat decentralizációjának igénye, úgy mint nálunk. Ez olyan magas fokon polarizált és koncentrált településhálózatú országokban is felléphet, mint Franciaország, Olaszország, Hollandia, az USA és a Szovjetunió. Előbb-utóbb érvényesülnék az ipartelepítésnek a nyersanyag-koncentrációktól függetleníthető új feltételei. Érvényesülnek a kommunális beruházások kisebb városokban való gazdaságosabb létesítésének követelményei és a decentralizáltan meglevő helyi adottságok kihasználásának igényei. Ez minden fejlett ipari országban fellépő világtenencia. Ez az ipari fejlődés második szakaszának indító oka. Ebben a szakaszban következik be a fejlődési fokot elérő területen a közép- és kisvárosok iparosodása és a nagyobb városoknál rohamosabb fejlődése.

A korszerű műszaki fejlesztés egyik eredménye, hogy a villamosítás, automatizálás, kemizálás, atomenergia felhasználása, a közlekedési technika fejlődése függetleníti az ipar nagy részének telepítését a (szén-, érc-, kő- stb.) bányáktól. Az új telepítési helyek szükségessé teszik a decentralizált ipart és a városfejlődést kiszolgáló szállítási és közlekedési hálózatok kiterjesztését és az új ipari koncentrációkkal kapcsolatban új közlekedési csomópontok kialakítását.

E korszak fő jellemzője a településhálózat fejlesztése szempontjából az elmaradott vidékek kö-

zép- és kisvárosainak fejlesztése és a lakosság élet-színvonalában bekövetkezett földrajzi különbségek kiküszöbölése.

A mezőgazdaság gépesítése a falusi lakosság összlétszámát csökkenti és ez elsősorban a kommunálisan nehezen és gazdaságosan el nem látható, szétszórta, kis lakosszámú településformákat szünteti meg. Ezzel szemben a nagyobb lakosságszámú, jól ellátható mezőgazdasági falvak viszonylag kis száma olyan fejlődésnek indul, amely a kisvároshoz hasonló viszonyokat teremt ezekben a falvakban. A mezőgazdasági dolgozó lakosság átvieszi a városi kommunális, kulturális berendezések, a városi kényelem és közintézmény-ellátottság igényét.

Az ipari városok hálózatának decentralizációja és a mezőgazdasági települések koncentrációja egymással ellentétes irányú két folyamat, amelyek végül is határt szab az, hogy egymással találkoznak. A decentralizálódó városhálózat legkisebb fokozatai a távolabbi jövőben egybe fognak esni a mezőgazdasági települések legnagyobb lakosságszámú kategóriáival és ezáltal válik lehetővé a város és falu közti különbségek megszűnése.

Nagyobb fokú és a távlati állapotnak megfelelő decentralizáció azonban a fejlődési fok első időszakában még nem valósulhat meg a társadalom átmeneti állapotából következő nagy akadályok miatt. Az első decentralizálódási időszakban a régebben koncentrált települések és ipari területek munkaerőlétszámai még nem csökkennek, mivel a műszaki fejlesztés, az automatizálódás még kezdeti stádiumban van. Ebben a szakaszban csak annyit lehet elérni, hogy az új ipari fejlesztés az eddig fejletlen területek egyes gócpontjaiban menjen végbe. Ugyanerre vezet a rendelkezésre álló népgazdasági erőforrások viszonylag korlátozott volta. Ezek szétforgácsolása és ezáltal hatékonyságuk csökkenése csak azáltal kerülhető el, hogy igen nagy erőfeszítésekkel viszonylag kevés új decentralizált góc fejlesztésére összpontosítjuk az eszközöket.

Ez a „decentralizált koncentráció” korszaka. Ez a magyarországi városszerkezet jelenleg kezdődő fejlődési foka. Ezt a szakaszt az eddig fejletlen területeken létesülő viszonylag kevés, egyenletesen elosztott ipari és regionális centrum kifejlesztése jellemzi.

Ugyancsak fokozatos a mezőgazdasági termelés gépesítése is és ezáltal lassan folytatódik a mezőgazdasági dolgozók átvándorlása a városi iparba. Mindaddig lehetetlen sok kis ipari város kifejlesztése, amíg az előző szakaszban koncentrált ipari területek munkaerőlétszáma nem csökkenthető. Ebben a szakaszban épül ki azonban nagy erőfeszítések árán az újonnan felfejlődő közepes városokat kiszolgáló köz- és ellátó intézmények hálózata is.

A nagyobb regionális központoknak koncentrált és gyors fejlesztése teremtheti meg annak előfeltételét, hogy azután a vonzáskörzetekben fekvő kisebb városok ipari fejlesztésére is át lehessen térni. Először mindig azokat a városokat kell a racionális nagyobb városméretig fejleszteni, amelyek nagyob területek egész lakosságának igényeit képe-

sek szolgálni. Ezek később az ország még decentralizáltabb fejlesztése bázisául fognak szolgálni. Ezt a fejlesztési módszert használják a Szovjetunióban és a szocialista országokban is. A Szovjetunióban még nagy üres területeket is újonnan telepítenek be és itt is először a 100—300 000 körüli lakosságszámú városok fejlesztése történik meg a hozzájuk kapcsolódó ipari csomópontok kifejlesztésével. A Szovjetunióban természetesen a területek, amelyeknek központjait fejlesztik, lényegesen nagyobbak, mint nálunk.

Ezt az ütemezési sorrendet (először a nagyobb, regionális centrumok, aztán a kisvárosok) megfordítani nem lehet anélkül, hogy súlyos aránytalanságok és pótolhatatlan elmaradások ne keletkezzenek.

A mezőgazdasági településhálózatban ebben a második, átmeneti szakaszban főleg a legkényelmetlenebb életmódot nyújtó és a mezőgazdaság nagyüzemi termelését legjobban akadályozó tanyarendszer és a legkisebb aprófalvak sorvadása kezdődik meg. A mezőgazdaságból való elvándorlás csak részben irányul a városok és az ipar felé. A mezőgazdaság munkaerőszükségletének kielégítésére az ilyen szétforgácsolt települések lakosságának egy része továbbra is falun marad, de a termőföldekhez közel eső, az eddigieknél koncentráltabb településekbe tömörül. Ilyenek még újonnan is keletkeznek, ezek a bevándorlás által ideiglenesen növekedhetnek, mert előre lépést jelentenek a tanyarendszerrel szemben. Mégis a mezőgazdaság további gépesítése folyamán ezek a települések is túl kicsiknek fognak bizonyulni az ellátó intézmények gazdaságos kihasználására, és sorvadásnak indulnak. Nem mindenhol lehet megakadályozni a később életképtelenné váló kisebb falutípus ideiglenes fejlődését. Főleg tanyás területeken, ahol intenzív mezőgazdasági termelésre térnek át, végtermékben megszűnő települések fejlesztésére is kell még gazdasági erőforrásokat biztosítani.

A későbbi generációk folyamán ezekből a gyengén ellátható kis településekből kevesebb központi fekvésű, teljes ellátottságú településbe fog tömörülni a lakosság, olyanokba, amelyek később a véglegesen megmaradó ipari-mezőgazdasági kisváros-hálózat elemei lesznek. Ennek a fejlődésnek azonban a településhálózat helyi sajátosságainak megfelelően több vagy kevesebb lépcsőfokon kell keresztül haladnia. A kisfalvas vidékek eddig is folyamatban levő koncentrációja is több fokozatban megy végbe. Mind-egyik szakaszban fontos annak biztosítása, hogy a népgazdaság a legnagyobb beruházási eszközöket a véglegesen megmaradó és kisvárosi színvonalra fejlődő nagyobb falvakba fektesse be, tehát fontos, hogy ezek már előre ismertek legyenek.

A fent leírt fejlődési törvényszerűségekkel egyidejűleg megkezdődött egy másik törvényszerű fejlődési folyamat: a lakosságot kiszolgáló kommunális, kulturális, egészségügyi, közlekedési intézmények, közművek jelentős fejlődése. Ennek következménye a kiszolgáló munkát végző lakosság arányá-

nak rohamos növekedése a racionalizálódó, automatizálódó termeléshez szükséges dolgozók arányával szemben. A termelésben dolgozók termelékenysége mind nagyobb arányú kiszolgáló lakosság eltartását teszi lehetővé. Ahogy növekszik a kiszolgáló létesítmények kapacitása, társadalmi szerepe és dolgozóinak száma, úgy növekszik a kiszolgáló létesítmények városalakító szerepe az iparihoz és a mezőgazdasághoz képest. A távolabbi jövő társadalmában szükségszerűen nagyobb mértékben fogja meghatározni a városok földrajzi helyzetét, jelentőségét és méreteit, valamint lakosságszámát a helyi és regionális kiszolgáló létesítmények centrumalakító szerepe és vonzáskörzete, mint az ipari munkahelyek száma és ingavándorforgalmi körzete. A városhálózat e távlati, a kommunista társadalomnak megfelelő fejlődési fokának elsősorban regionális szerepkörű kiszolgáló létesítmények rendszerén kell alapulnia.

A most is meglevő tendenciák folytatásaként az ipar legnagyobb részének telepítése addigra majdnem teljesen szabadon választhatóvá válik és így az új iparok telepítése alkalmazkodhat a lakosságot kiszolgáló létesítmények által meghatározott regionális vonzáskörzetek rendszeréhez. Ez lesz a legfontosabb biztosítéka annak, hogy a kiszolgáló létesítmények egyenletesen lássák el a terület egész lakosságát a közlekedés fejlettségi fokának megfelelő, kényelmesen elérhető egyenletes távolságokban. Az intézményeknek a területen való egyenletes elosztása, és a különböző laksűrűségekhez való alkalmazkodása, a munkahelyek elosztásának és így a jövő településhálózat-fejlesztésének is egyik fő szempontja lesz.

Az ipari és mezőgazdasági munkahelyek és a kiszolgáló létesítmények telepítési szempontjai szinte azonosakká válnak, s így egymást komplexen kiegészítve ugyanazon településrendszer ugyanazon elemeinek alkotórészei lesznek, vagyis ugyanazokra a vonzáskörzetekre támaszkodnak.

A társadalom jövőbeli változásai megmutatkoznak a mezőgazdasági és ipari települések, vagyis falusi és városi települések keveredésében. Minden távlatban is megmaradó település végtermékben magas színvonalú, teljes közmű-, közlekedési és közintézmény-ellátottságot fog igényelni. A szolgáltatások közti színvonalkülönbségek hosszú idő alatt megszűnnek és a legmagasabb színvonalú ellátottságra tartanak igényt az összes település lakói. Az első időben néhány város fejleszthető csak ki a legmagasabb színvonalú ellátottsággal, míg a többi település lakói a magasabb színvonalú ellátottságot tőlük többé-kevésbé távol eső regionális központokban találják meg.

A távolabbi időszakban a kiszolgáló létesítmények fogalmán és azok hierarchiáján nem fogják ugyanazt érteni mint ma. Már ma is tanúi vagyunk egy olyan tendenciának, hogy amit a múltban még kevés helyen koncentráltan létesíthető, specializált, magasfokú intézményeknek tekintettünk, amelyeknek nagyobb regionális vonzáskörzete volt, lassanként mindennapi alsó kategóriájú intézményekké váltak, mint pl. jelenleg a középiskola.

Másik példának említhetem a mind növekvő szabadidő felhasználásának következményeit, pl. hogy jelentősen növelni fogja az üdülő- és idegenforgalmi települések és területek jelentőségét. Az ilyen célú településhálózat szükségszerűen a jövőben minden munkahely és település körül szükséges településkategóriává válik, amelyet éppúgy tervszerűen kell a lakosságot kiszolgáló vonzásokörzeteknek megfelelően telepíteni mint a kiszolgáló intézményeket és termelő vállalatokat. Azt, hogy a kiszolgáló, üdülő, szórakoztató, oktató, közlekedési stb. létesítmények itt vázolt szükségszerű fejlődése milyen új közintézménytípusok szükségletére vezet, nem lehet előre megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy ezek számára igen nagy területeket kell biztosítani.

A fejlődés tendenciája tehát az, hogy a magasabb színvonalú és ezért kevesebb helyen meglevő ellátottság mind nagyobb része megy át az alacsonyabb szintű fokozatokba a ma még magas regionális szintű közintézmények a jövőben fokozatosan alapszintű követelménnyé válnak. Ugyanakkor azonban új magas szintű közintézmények igényei is jelentkeznek a centrumokban.

A regionális vonzásokörzetek jelentősége a decentralizált koncentráció időszakában fokozódik. Ez tehát az a korszak, amelyben a helyi régiók lakosságát kiszolgáló decentralizált központok kifejllesztése van napirenden. A társadalmi fejlődés nagyobb távlatában viszont, amikor magas szintű szolgáltatások földrajzi eloszlásának sűrűsége nő, a vonzásokörzetek mérete szükségszerűen csökken. Az ellátottság színvonalemelkedése tehát az ellátottság magas szinten történő uniformizálása felé tart. Az egyenlő szintű ellátottság azonban nem jelent kulturális uniformizálódást is, az ellátottság csak a szabadidő növekedése által fokozódó kulturális, tudományos, művészeti, turisztikai és egyéb tevékenységek megfelelő kifejtésének alapfeltétele. Ezek a szabadidő-eltöltési típusok, tevékenységek a különböző érdeklődési köröknek megfelelően előreláthatólag földrajzilag és településenkint differenciáltak lesznek egyenlő ellátottsági szint mellett is.

A változó regionális ellátottsági hierarchián alapuló településhálózat a mezőgazdasági településekkel összeolvadó kisvárosok szintjétől a középvárosokon keresztül magában foglalja a nagyvárosi településeket is, mert a differenciált városhálózat szükségessége nem szűnik meg. A több regionális centrumot együttesen kiszolgáló központi nagyváros nagyobb távlatban inkább kulturális és társadalmi központ szerepét fogják betölteni, míg az oda régebben koncentrált ipari munkaerő egy része kisebb városok felé fog átvándorolni. Ezt szükségesszerűvé teszi a termelés magas műszaki fejlettsége, ami a munkaerőigényt csökkenti. A magas színvonalú szakemberek ebben az időben nemcsak egyes nagyvárosi centrumokban fognak élni. A kisebb városok ipari és ellátottsági szintjének emelkedésével együtt a szakemberek és specialisták is decentralizálódnak. Ez a tény azonban még nagyobb jelentőségűvé teszi földrajzi és közlekedési szempontból központosan fekvő találkozási centrumok kifejlés-

tését, ahol a tapasztalatcsere és a magas színvonalú tudományos és kulturális igények kielégítése céljából találkozhatnak a decentralizált városhálózatban dolgozók. Az ilyen fajta igények kifejlődésére mutat már ma is az országos és nemzetközi kongresszusok növekedő száma, ami speciális szállásigényt, nagy tömegeket befogadó üléstermeket, nagy adminisztrációt, magas színvonalú ellátási, kulturális berendezést tesz szükségessé a nagy földrajzi centrumokban.

Az önállóan települt kis-, közép- és nagyvárosi települések széles skálája mellett a városiasodás leginkább azokon a területeken fog sűrűsödni, amelyeken az ipartelepítési tényezők és adottságok koncentráálódnak. Ezek azok a területek, amelyeken az előző fejlődési szakaszban az ipartelepítési gócek vagy ipari tájegységek fejlődtek ki. Ezekben a nagyobb népsűrűségű urbanizálódó körzetekben nagyobb távlatban a régebbi nagy- és óriásvárosok fokozatos koncentrikus növekedésének káros hatásait a jövőben el fogják tudni kerülni. Az elszórt kisvárosok laza hálózatának fejlesztése nem lesz elegendő az ilyen erősen urbanizálódó területeken. Kisváros jellegű települések nagyváros méretű, egymásba nyúló rendszere keletkezik, magas szintű kényelmi, közmű-, közlekedési, közintézményi ellátottsággal, úgy, hogy minden lakóterület egyaránt közel találja meg a szükséges közintézményeket, munkahelyeket és üdülőhelyeket is. Az ilyen korlátozott méretű urbanizált tájegységek határain belül regionális városzövedékek közötti területeken azonban továbbra is egyedi települések hálózata marad meg, vagyis kis- és nagyvárosok összefüggő regionális hálózata.

A fejlett ipari- mezőgazdasági kisvárosok alatti falusias településkategóriák ezen a fejlődési fokon fokozatosan megszűnnek. Ehhez a fejlődési fokhoz hasonló példák már ma is léteznek. Anglia délkeleti felén, az USA keleti fejlett iparvidékén, Belgiumban, Hollandiában, valamint Nyugat-Németország északi rajnai területein a jelenlegi településhálózat nagyjából már megfelel az itt leírt urbanizált régió kezdeti stádiumának.

A társadalmi fejlődésnek a településhálózatra gyakorolt hatása és a településhálózat fejlődési tendenciáinak eddigi vázlatos összesítéséből a jelenlegi és várható fejlődés egymástól elkülönülő három szakasza bontakozott ki, amelyek minden országban törvényszerűen jellemzik a településhálózat fejlődésének folyamatát.

Az első szakaszban növekszik az iparban foglalkoztatottak, csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, nő a szolgáltatásokban dolgozóké, de még kevesebb marad mint a termelésben dolgozóké. A meginduló iparosodás és városiasodás polarizáltan egyes kisebb területekre koncentrálik és a még elmaradott többi területről a polarizált iparterületek felé népességvándorlást idéz elő. Ez a területi aránytalanságok és a túlszűfolt nagyvárosok kifejlődésének szakasza.

A második szakaszban tovább csökken a mezőgazdasági dolgozók száma, az ipari dolgozóké eléri a

maximumot és nem növekszik tovább. A szolgáltató dolgozók létszáma közel azonos lesz a termelőkével. Az ipari fejlődés és városiasodás decentralizálódik főleg a közép-, részben a kisvárosok felé. Az eddig elmaradott területeken új város- és iparfejlődési gócek keletkeznek. Ez a decentralizált koncentráció, vagyis kisebb regionális területek központjában kifejlődő középvárosok, elhatárolt ipari tájegységek és új decentralizált közlekedési csomópontok kifejlődésének szakasza. Ebben a szakaszban az iparosodás és a városfejlesztés a kisebb tájegységeken belül kis távolságú népességvándorlásokat idéz elő. A mezőgazdasági falvak hálózata viszonylag koncentrálódik, de a szétszórt településformák helyett létesülő kisebb koncentrációk egy része csak átmeneti jellegű, mert nem lesz a távlatban is megmaradó településhálózat része.

A harmadik szakaszban a mezőgazdasági dolgozók létszáma eléri a minimumot. Az ipari dolgozók létszáma csökken. A szolgáltató dolgozók létszáma nagyobb lesz a termelők létszámánál és közeledik a maximumhoz. Az előzőleg kifejlődött regionális központokra támaszkodó decentralizálódás a területet egységesen behálózó kisvárosokba befejeződik. A nagy-, közép- és kisvárosokból álló településhálózat egyenletes, magas szintű ellátottságot biztosít az egész lakosságnak. Az ipartelepítés teljes összhangba kerül a közintézmények szolgáltatási hálózatával és a mezőgazdasági települések funkciója összeolvad az ipari kisvárosok kategóriájával. A településhálózat rendszerének fő alkotó tényezőjévé a szolgáltatások regionális hierarchiája válik. A munkahelyek felé való kényszerű népességvándorlások megszűnnek.

Minden ország az adottságainak megfelelő különböző módon végigmegy ezeken a fejlődési szakaszokon. A fejlődés nem egyidejűleg történik. Mindegyik ország a fejlődés három szakaszos skálájának különböző pontjain áll egy és ugyanazon időben. A fejlődésben még hátrább levő településhálózatokra vonatkozólag le lehet vonni bizonyos következtetéseket a fejlődés folyamatában már magasabb fokra jutott településhálózatok fejlődési tapasztalataiból. A különböző földrajzi és történelmi körülmények azonban különböző jellegzetességeket adnak egy és ugyanazon fejlődési szakaszoknak.

Magyarországon befejeződött az első polarizált koncentrációs fejlődési szakasz. Ebben történt meg Budapest mértéktelen túlfejlődése az ország többi részéhez képest. Ennek a szakasznak terméke az északi országrészek jelentősen összpontosult iparfejlődése és a déli és keleti országrészek aránytalan hátramaradása. A déli és keleti országrészek lakosságának jelentős százaléka vándorolt el észak és főleg Budapest felé. A vándorlások és az ingázás a lakosságnak 15%-át tartotta állandóan mozgásban. Jellegzetesek voltak a hosszútávú áttelepülések.

Közel 10 év óta lassan átléptünk a második fejlődési szakaszba. Tervszerűen elkezdődött az új ipar- és városfejlődési gócek kialakulása az eddig elmaradott déli és keleti területeken. A vidéki városi gócek elsősorban öt középváros és kb. 10—15

további város jelentős mértékben gyorsabban fejlődött, mint a főváros és az ipari dolgozók létszámának emelkedése is ebben a néhány vidéki városban nagyobb lett, mint Budapesten. A fővárosba való bevándorlás az utóbbi években kb. egyharmadára csökkent, míg a nagyobb vidéki városi gócekben jelentősen emelkedett. Ennek illusztrálására szolgál a következő adat: a Budapesten dolgozó ipari munkások aránya az ország összes ipari dolgozóihoz viszonyítva

1938-ban	67 ⁰ / ₀
1958-ban	44 ⁰ / ₀
1965-ben	41 ⁰ / ₀ volt.

Az ország iparosított egyharmad részén az ipari dolgozók aránya 1958—1963-ig 76,3⁰/₀-ról 74,2⁰/₀-ra csökkent, míg az iparilag fejletlenebb kétharmad részén az ipari dolgozók aránya 23,7⁰/₀-ról 25,7⁰/₀-ra nőtt. Ez szerény eredmény, de határozott és egyértelmű tendencia.

Az elkövetkező 1—2 évtizedes időszakban a fejlődés mindinkább a vidéki középvárosi gócpontokba összpontosul. A vándorlások országos jellegűből regionális jellegűekké válnak, és környezetükből a régió központjai felé tartanak. A vándorlások és ingázások útvonalai megrövidülnek. Ez a fejlődés természetesen országosan nem lehet egyenletes, mert az elmaradott területek közül egyesek nagyobb, mások kisebb népsűrűségűek, továbbá mert már ma is léteznek erősen kifejlődött és 5—10 éven belül túlszűfoltta váló regionális központok. Ezek környezetében előbb indulhat meg a további fejlődés: a kisvárosokba való további decentralizálódás, míg más régiók központjainak elsődleges kifejlesztése folyik.

A második szakasz folyamán a mezőgazdasági településhálózat koncentrálódásának már folyamatban levő első üteme zajlik le. A kistalvák és a tanyák lakossága csökken, a nagyobb falvaké növekszik. A tanyák lakosai részben termelési területek körzetében alakuló kis koncentrált településbe települnek, részben a városokba. A kistalvák lakossága részben a nagyobb falvakba, részben a városokba települ át.

Az ország fokozatosan fog belépni a harmadik fejlődési szakaszba, aminek lényege a regionális központokra támaszkodó kisvárosok magas szintű kifejlődése és a mezőgazdasági lakosságnak az ipari kisvárosoknak legalsó, legdecentralizáltabb fokozatába való áttelepülése lesz. Ez a szakasz csak azzal a feltétellel kezdődhet el, hogy ha az előző időszakban az ország északi és néhány más körzetébe koncentrálódott és sűrűsödött népesség visszavándorlása a fejlődés koncentrálódó szakaszában lecsökkent sűrűségű országrészek felé megindulhat. Ez akkor következik be, amikor az ipar műszaki fejlesztése, automatizálása, kemizálása, az atomenergia felhasználása olyan fokot ér el, hogy az első szakaszban koncentráltan iparosodott városok, Budapest és az északi területek ipari dolgozó szükséglete jelentősen csökken. Ebben a szakaszban indulhat

meg a még megmaradt fejletlen kis népességű délnyugati országrészek iparosodása is. Ekkor kiegyenlítődhet a nagyobb népsűrűségű és kis népsűrűségű országrészek közti feszültség és életszínvonal különbség. Ez a szakasz tehát az azelőtt koncentrált területek deglomerációjának is időszaka lesz. Ennek befejezése után következhet csak be az ország egészének arányosabb és egyenletesebb fejlesztése.

Az ország településhálózatának fejlődési tendenciáját azért kell megismernünk és megvilágítanunk, hogy olyan településhálózat-fejlesztési tervek készüljenek, amelyek alkalmasak arra, hogy az átmeneti állapotok céljainak megfelelően telepített létesítmények egyúttal a ma még csak vázlatosan ismert *távlati fejlődési fokok idején is használhatók maradjanak*, tehát az akkori települési struktúrának is megfeleljenek. Ezért településhálózat-fejlesztési terveinknek feltétlenül tartalmazniuk kell az átmeneti állapotnak és egyúttal a távlati tendenciáknak is megfelelő településhálózat struktúráját. Ennek következtében a településhálózat-fejlesztési terveket nem lehet egyetlen távlati állapotra vonatkozó tervnek tekinteni, amelyet statikus módon meg lehet tervezni és aztán fokozatosan megvalósítani. Dinamikus, vagyis ütemezett fejlődést lehetővé tevő terveket kell készíteni. A terveknek biztosítaniuk kell, hogy az átmeneti állapotok településhálózata is arányos és kiegyensúlyozott legyen és ne akadá-

lyozza meg a távlati településhálózat kifejlődését. Jelentős szerepet kell adni az ilyen tervek készítésénél az ütemezés és sorrendiség rugalmas irányíthatóságának.

Az ilyen településhálózati tervek készítésének egyik előfeltétele a jelenleg folyamatban levő fejlődés tendenciájának kutatása és a tendenciák a településhálózaton belüli különbözőségek szerinti differenciáltságának megállapítása.

A második előfeltétele ennek a munkának olyan tudományos kutatás, amely a magyar településhálózat területi különbözőségeinek megfelelően tárja fel a küszöbön álló különböző fejlődési szakaszok várható fejlődési sajátosságait, a társadalmi, gazdasági struktúra jövőbeli változásainak megfelelően.

Végül előfeltétele a helyes településhálózati tervek készítésének egy olyan kutatási munka is, amely a Magyarországnál fejlettebb gazdasági, társadalmi és településhálózat-fejlődési szakaszba jutott országok tapasztalatait hasznosítja a magyarországi fejlődés számára. (SZU, CSSZK, USA és Anglia.)

A településhálózat-fejlesztés tervezése folyamatos és meg nem szűnő munka és ezért a távlati társadalmi és településhálózat-fejlődés kutatása akkor is a gyakorlati tervezést megalapozó munka lesz, ha közben a jelenlegi tudásunk alapján elkészülnek az aktuális településhálózat-fejlesztési tervek és azok alapján folyik a tényleges fejlesztés. Egy állandóan továbbfejlődő tervet fokozatosan, párhuzamosan előrehaladó kutatásokkal jól meg lehet alapozni.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Dr. Kádas Kálmán

a közlekedéstudományok kandidátusa

Az előadás abból a mindenképpen helyes elgondolásból indul ki, hogy az ésszerű és kívánatos településhálózat fokozatos, tervszerű kialakítása annál sikeresebb lehet, minél mélyebben járóan fel vannak tárva azok a jórészt objektív törvényszerűségek és fejlődési tendenciák, amelyek a társadalmi-gazdasági fejlődésnek, valamint a településhálózat alakulásának kölcsönhatásait jellemzik. E tekintetben — mint az előadás többször utal is rá — a különböző országokban ma már gazdag és rendszerezett történeti tapasztalati anyag és az idevágó tudományos elemző vizsgálódások értékes eredményeinek egész sorozata áll rendelkezésre. Ezekből szűri le az előadó „a társadalmi struktúra és a településhálózat” történetileg szervesen összefüggő három fejlődési szakaszának törvényszerűségét, amely — meggyőződése szerint — a világ, elsősorban Európa különböző részein végbement hasonló fejlődési folyamatoknál ilyen általánosítható formában érvényesült és úgy látja, hogy ennek megfelelően a különböző vizsgálatok során az eddigiekben szinte egyöntetűen tapasztalható is volt.

Egyet kell értenünk az előadóval abban, hogy a magyarországi fejlődés a gyors iparosítás különösen pedig a nehézipar erős előtérbe helyezése, valamint a mezőgazdasági mélyreható szocialista átszervezése folytán a 60-as évek közepén szemmel láthatólag az általa másodiknak nevezett, az iparfejlesztés jellegében is már erősen intenzívnak mondható fejlődési szakaszba jutott, ami máris sok mielőbb megoldandó, újszerű műszaki-gazdasági és néhány fontos társadalmi problémát vetett fel. Találónak nevezi az előadó a második fejlődési szakasszal megindult irányzatot decentralizált koncentralizálódásnak. Továbbra is érezhetően fennáll azonban az a helyzet, hogy az iparkoncentráció néhány régiócentrumban, elsősorban a fővárosban, politikai, társadalmi és gazdasági okokból jóval gyorsabban ment végbe, mint a termelés összpontosítását mindenütt szinte szükségszerűen kísérő urbanizáció, illetőleg településkoncentráció. Az ingavándorforgalom jelentős felduzzadása nálunk is jelentős részben éppen ezzel függ össze. Ez már ma egyes számítások szerint a lakosság közel 15%-át érinti. A második fejlődési szakasznak ez a gyors elérése a kommunális infrastruktúrában még jelentős hiányosságokkal természetesen szorosan kapcsolódott az iparosítás módszeréhez. Népgazdaságunk mintegy 35%-os nyílt

gazdaság jellege, a sajátosan exportiparok úgyszólván szükségszerű továbbfejlesztése e tekintetben előreláthatólag már korántsem fog a jövőben a megelőzőhöz hasonló motivációt jelenteni. Külön fontos kérdés a kibontakozó második ipari forradalom e tekintetben várható hatásainak előzetes felmérése; a szolgáltatások iránti szükségletek, a mezőgazdasági lakosság körében is gyorsuló növekedésének máris látható kihatásairól nem is szólva.

Az ipari termelés technikai színvonalának és a tudományos üzemvezetési és gazdaságirányítási módszereknek az utóbbi időkben tapasztalt nagy ütemű fejlődése kétségkívül továbbra is hatalmas termelést koncentrálni erőt képvisel, mivel éppen a kapacitások növelésén keresztül szinte ellenállhatatlanul a fajlagos termelési költségek erős, az egyéb (pl. szállítási és különböző kommunális) költségek emelkedését még jóval meghaladó csökkentése irányában hat, feltételezve a közlekedés megfelelő fejlődését. Számos jelből következtetve azonban ez a közlekedés-fejlődés biztosítottak látszik.

Az ún. regionális tudományok, különösen pedig a regionális ökonomia újabb gyors fejlődése, mint ezt a Regional Science Association ez évben Bécsben tartott 6. európai kongresszusa ékesszólóan mutatta, a sajátos fejlődéssel együttjáró problémák megoldása vonatkozásában is sok hasznos segítséget adhat. Elsősorban is az optimális település-, illetőleg városnagyság elhatárolásra kidolgozott és számos esetben már alkalmazott gazdaságmatematikai módszerek útján, továbbá az optimális üzemnagyság és telephely egyidejű megállapítására alkalmas tudományos eljárások útján, amelyek a közlekedés fejlettségi színvonalát és hálózati szerkezetét sokoldalúan figyelembe veszik. Hasonlóképp nagy segítséget jelenthet a régiók elhatárolásában az a módszer, amely az ún. regionális efficienciafelületek metsződéséből adódó efficiencia indifferencia vonalak fogalmával dolgozik. Egyébként Regional Science Association Budapesten 1968-ra tervezett 8. európai nagy kongresszusa éppen az ezirányú tudományos kutatások újabb eredményeivel kíván foglalkozni.

Teljes mértékben egyetértek az előadó elgondolásával, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődésnek megfelelően optimálisnak tekinthető regionális településstruktúra tervszerű kialakítása csak fokozatosan érhető el és nemegyszer a már előre megter-

vezett megoldások időnkénti kisebb-nagyobb ún. „visszacsatolások” módosításával, ha ezt a tervező szervek fejlődési adottságok tekintetében kialakított anticipációinak változásai szükségessé teszik. Ez voltaképpen a folyamatos tervezés, illetőleg a dinamikus programozás ismert korszerű módszerének az itteni alkalmazását jelenti. Szem előtt tartva, hogy minden esetben az optimális fejlesztési megoldások kidolgozásáról van szó, a társadalmi-gazdasági efficiencia szempontjainak, illetőleg a vonatkozó mértékadó döntési preferencia-rendszert tükröző optimumkritériumoknak a tervezésénél következetesen és módszeresen érvényt kell szerezni. Elsősorban is szükség van erre az említett módszeres formában a hatalmas beruházási összegeket kívánó létesítmények és telepítésük megtervezésénél, nem kevésbé a települések nagyságának és belső kialakításának a tervezésénél, összhangban a település szerepével a társadalmi-gazdasági folyamatokban és ezek ésszerű területi tagoltságával, tekintve, hogy a települések egyszersmind a társadalmi-gazdasági tevékenységek területi gócai. Ha valahol a perspektív tervezés során, akkor éppen a települések nagyságának, méginkább a belső városszerkezetnek a kialakításánál kell a közlekedés, főképpen a közúti gépjárműközlekedés rohamos fejlődését, idetartozó

várható hatásaiban gondosan számításba venni. Sok érdekes jel arra mutat, hogy a közúti gépjárműközlekedés egyre határozottabb településszerkezet-formáló tényezővé válik.

Éppen népgazdasági hatékonysági okokból messzemenően egyet lehet érteni az előadó azon megállapításával, hogy a költséges létesítmények hosszabb élettartama miatt „településhálózat-fejlesztési tervünknek feltétlenül tartalmaznia kell az átmeneti állapotnak és egyúttal a távlati tendenciáknak is megfelelő településhálózat struktúráját”. Helyeselni lehet természetesen azt a törekvést is, hogy a településtudományi kutatások intenzívebben foglalkozzanak a tendenciák sokoldalú és minél alaposabb feltárásával.

A településhálózat fejlesztésének műszaki-gazdasági tervezése tudományos megalapozottságában ezzel sokat fog nyerni, ami a kidolgozásra kerülő fejlesztési koncepciók társadalmi-gazdasági efficiencia-színvonalát majd jelentősen emelheti. E fejlesztési koncepciók kialakításánál természetesen mindvégig szem előtt kell tartani, hogy a népgazdaság időközben kidolgozásra kerülő „növekedési modell”-jének a kívánatos területi tagolódását kell minél hatékonyabb településhálózat kifejlesztésével hatásosan elősegíteni.

Deák Sándor

Hozzászólásomban dr. Perczel Károly sok gondolatot, számos problémát felvető előadásából a további kutatás feladatainak kérdését szeretném kiragadni. A településhálózat fejlődésének általános tendenciáin belül — úgy gondolom — célszerű lenne megkülönböztetni az eddigi tapasztalatok alapján egyértelműen megállapítható, valamint nem egyértelmű, ill. hipotetikus tendenciákat.

Az immár egyértelműen minősíthető tendenciák közé lehetne sorolni olyan kérdéseket, mint pl.: a mezőgazdaság iparosodása, a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása, az urbanizálódás folyamata, a tervezés fokozódó érvényesülése a településhálózat fejlesztésében stb.

A nem egyértelmű tendenciák közé olyan, a gyakorlatban egyébként valóban meglevő fejlődési irányok sorolhatók, melyek kiváltó okai még fokozott részletes elemzésre, értelmezésre szorulnak (pl. a „túlzsúfolt” városokból való elköltözés — kiköltözés irányai és formái).

A hipotetikus tendenciák kutatására, egymással való szembeállítására, mérlegelésére — úgy gondolom — feltétlenül szükség van, egyrészt azért, mert a fejlődésben valóság és hipotézis nem választható el mereven egymástól; másrészt azért, mert a kellő elemzésen alapuló hipotézisek megtermékenyítik a fejlődést előrelátó tervező fantáziáját. E kategóriába sorolhatók pl. olyan kérdések mint a településhálózat egyenletes fejlesztésének elve; általában azok a kérdések, melyeket Perczel Károly a

településhálózat-fejlődés periodizálása során a harmadik időszakban vet fel. Óvakodni kell azonban attól, hogy a feltételezett fejlődési tendenciákat valóságosaknak tekintsük, ezekre készítsünk konkrét terveket, valamint attól is, hogy beleéljük magunkat egy olyan időszak lehetőségébe, mely a településhálózatnak a természeti-gazdasági adottságoktól való nagyfokú függetlenedését, ideálisan harmonikus, egyenletes fejlődését hozná meg.

Úgy vélem, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági termelés módszerei mind jobban közelednek az iparhoz, a belátható jövőben — mind a mezőgazdaság, mind az ipar sajátosságaiból kifolyóan, melyekhez még újabb és újabb egyéb társadalmi igények is csatlakoznak — habár erősen módosult formában, de továbbra is nagy szerepet fognak játszani a településhálózat fejlődésében a különböző kötöttségek.

A településtudománynak elsőrendű feladata, hogy felismerje és elemezze a természeti, gazdasági és társadalmi kötöttségeket, a településtervezésnek pedig, hogy azok kihasználására, kívánatos változásainak, mozgásainak érvényesítésére építse fel elképzeléseit.

Ezért rendkívül fontosnak tartanám a Perczel Károly által feladatként említett külföldi tapasztalatok hasznosítását. E téren rosszul gazdálkodunk erőinkkel és értékes lehetőségeket hagyunk kihasználatlanul csupán azért, mert szakterületünk igazán gazdag külföldi szakirodalmának feltárását és elem-

zését nem szervezzük megfelelőképpen. Kíváncsú lenne, hogy e munka koordinációját és az eredmények megfelelő publikációját egyetlen szerv vegye kézbe, biztosítva az elszigetelten dolgozó különböző szervek, vagy egyes kutatók erőinek összefogását a hazai feladatok megoldása érdekében.

E hazai feladatokkal kapcsolatban hadd ragadjak ki csak néhányat azon problémák közül, melyek bennem Perczel Károly előadása nyomán felvetődtek és melyeket rendkívül aktuálisnak tartok.

A különböző fejlődési tendenciák közötti eligazodás, nagyobb tisztánlátás érdekében át kellene értékelnünk néhány belénk rögződött fogalmat, településtudományi kategóriát, melyek — mivel rosszul fedik a mai fejlődés irányainak tartalmát — félrevezetőkké váltak.

Egy ilyen tisztázásra szoruló fogalom: a „decentralizáció”, ami — a tapasztalat szerint — a mozgások eredőjét tekintve sem világviszonylatban, sem hazai viszonylatban nem jelentős, nem számottevő iránya a fejlődésnek, szemben a „koncentrációval”, melynek különböző formái a jelen és közeljövő fejlődési irányzatai fontos törvényszerűségeinek bizonyulnak. E fejlődés egyik típusát, mely a nagy mezőgazdasági munkaerőtartalékkal rendelkező országokat (köztük hazánkat is) jellemzi, találoán nevezi Perczel Károly „decentralizált koncentrációnak”, ami kifejezi azt, hogy a koncentrációk növekedése a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőből táplálkozik és hogy e növekedésen belül egyes, eddig elmaradt koncentrációk fejlődési üteme a korábbihoz képest meggyorsult.

A koncentrációs fejlődés másik típusát, mely az erősen urbanizálódott országokban (pl. Angliában) tapasztalható, talán „koncentrált decentralizációként” lehetne jellemezni, ami — véleményem szerint — a településhálózat-fejlődésnek egy másik, korunkban alapvető jelensége: ti. hogy a túlszűfolt nagyvárosok kiköltöző lakossága és létesítményei a városkörnyéken települnek le, tehát az adott városkörzeten belül maradnak. Ez utóbbi tendenciára nemcsak azért indokolt fokozott figyelmet fordítani, mert hazai viszonylatban — főleg Budapesten — máris érvényesül, hanem mert az urbanizálódás egy olyan tipikus kísérő jelensége, mely más városaink fejlesztésénél is kisebb-nagyobb mértékben előreláthatólag szerepet fog kapni.

Más olyan belénk rögződött kategóriák, melyeket pl. felül kellene vizsgálnunk: a „mezőgazdasági dolgozó”, de főleg az „ipari dolgozó” fogalma. Ezek a kategóriák ma már statisztikailag is nagyobb differenciálást igényelnek, de településtudományi szempontból különösen rosszul használhatók, illetve félrevezetők, mivel a mezőgazdaságban foglalkoztattak között egyre több az ipari és értelmiségi dol-

gozó; az ipari üzemek dolgozóinak összetétele is jelentős változáson megy keresztül, csökken az effektív fizikai munkával foglalkozók aránya, fokozatosan összeosódnak egyes fizikai és szellemi munkák határai. Ezért az „ipari dolgozó” fogalmát a valóban csökkenő „fizikai dolgozók” fogalmával azonosítva könnyen támadhat az a látszat, mintha az automatizálás, a fejlődés a városok lakossága egy részének feleslegessé válását, következésképpen elköltözését vonná maga után, holott csak a lakosság összetételbeli változásáról van szó; nincs okunk tehát azt feltételezni, hogy a meglevő ipari koncentrációk a jövőben csökkenni fognak, legfeljebb formájukat fogják változtatni.

Egy további probléma, melyet napjaink hazai fejlődése felvet, hogy vajon a korszerű építőipari technológia, a nagyüzemi épületgyártás hogyan hat településhálózatunk alakulására. Már is mutatkoznak annak jelei, hogy a házgyárak olyan új elemet jelentenek a településhálózat-fejlesztés gazdasági és technikai kötöttségeinek sorában, melyek a koncentrációs tendenciákat támogatják, méghozzá — a házgyári kapacitásokat egymagukban kihasználni nem tudó városméreteink következtében — a regionális jellegű, településcsoport típusú koncentrációkat.

Végül szeretnék néhány szót szólni az új gazdasági mechanizmus településhálózat-tervezési vonatkozásairól. Úgy vélem, hogy a bonyolult problémák jelenlegi stádiumában mindenekelőtt szemléletbeli kérdéseket célszerű felvetni és tisztázni. Ilyen pl. a településhálózat-tervezés központosításának és mélységének kérdése. A tapasztalat is bizonyítja annak a (ma már elvileg is helytelen) gyakorlatnak a tarthatatlanságát, mely a tervezést, ezen belül a településhálózat-tervezését is olyan mértékben központosította, hogy még az országos lakásépítési programot is az egyes településekig központilag lebontotta. Immár nyilvánvaló, hogy a tervezés nem lehet képes az igények bonyolult összetételét és változását apró részleteiben hosszabb időre előrelátni, és hogy erre nincs is szükség.

Úgy vélem, hogy a településhálózat-fejlesztés központi irányításának a jövőben a figyelmet elsősorban a különböző fejlődési tendenciák, a felmerülő igények és azok kielégítési lehetőségeinek tudományos elemzésére, különböző kísérleti modellek felállítására kell fordítani, a konkrét tervezésben pedig azoknak a kulcsfontosságú kereteknek a megtervezésére kell szorítkozni, melyek automatikusan segítik a spontán tendenciák pozitív elemeinek akadálytalanabb érvényesülését. Valószínűnek tartom, hogy a tervezés időben és térben való nagyobb decentralizálása, ugyanakkor a megvalósítás ugyancsak időben és térben való fokozottabb koncentrációja az az út, melyet a jövőben követnünk kell.

Társadalmi fejlődésünk nagy számban vet fel újszerű kérdéseket, amelyek helyes irányú megoldásához megfelelő támpontokat kell keresnünk. Ilyen kérdések egyre nagyobb nyomatékka jelentkeznek a termelőerők, a lakosság térbeli elhelyezkedésével kapcsolatban. Figyelmünket egyre inkább le kell hogy kössék azok a törvényszerűségek, amelyek a különböző országokban végbemenő területi változásokból kielemezhetők, és amelyek ismeretében a további előrehaladás koordinált feltételei számunkra tervszerű előrelátás alapján biztosíthatók.

Az elhangzott előadás tárgya ebből a szempontból igen jól megválasztottnak bizonyul. Az előadás keretében Perczel Károly részletesen elemzi, vizsgálja az alapvető összefüggéseket az országban végbemenő jelentékeny társadalmi-gazdasági mozgások és a településhálózat alakulása, illetve átalakulása között. Ezen összefüggések felismerése és érvényre juttatása nélkül ellentmondások éleződhetnek ki a fejlődésben és nem juthatnánk kellőképp előre az ország településhálózatában és településeiben belül is meglevő aránytalanságok céltudatos enyhítésében.

Hazánk településhálózatának ma legfontosabb elemei: egy aránytalanul nagyra duzzadt főváros; öt nagyobb vidéki város (egyikükben sem éri el a lakosság számát a fővárosénak 1/10-ét); kb. 60 kisebb vidéki város és mindezeket kívül nagyszámú község, valamint szóróvályutelepülés. Ez az, ami hazánkban a szocialista fejlődést megelőzően kialakult és a felszabadulás óta is a települések alapvető hálózatát képezi. E hálózat elemeinek mindmáig kirívó aránytalanságait érdemes néhány kiragadott számadattal is érzékeltetni:

Néhány mutató alakulása 1964-ben
a főbb település-kategóriák szerint %-ban

Megnevezés	Buda- pest	Öt nagy- város	Többi- város	Közsé- gek	Ország- összesen
A népesség száma	19,1	6,3	17,2	57,4	100,0
A szocialista iparban foglalkoztatottak száma	41,5	11,4	25,8	21,3	100,0
Kiskereskedelmi forgalom	31,6	9,4	23,0	36,0	100,0
Háztartások villamos- energia felhasználása	52,3	7,6	15,4	24,7	100,0
Háztartások közműves víz felhasználása	51,4	11,0	20,5	17,1	100,0
Csatornahálózatba kapcsolt lakások száma	66,4	13,1	17,2	3,3	100,0

A településhálózat elemeinek ilyen struktúrája és belső aránytalanságai mellett jogos annak a kérdésnek felvetése, mi az, amire településhálózatunk további fejlődése támaszkodhat, és mi az, ami a hálózat további kialakításánál rendező elvként alkalmazható.

E kérdésre nemrégiben konkrét választ is kaptunk akkor, amidőn Perczel elvtárs ugyanebben az épületben az érdeklődőknek bemutatta az ország településhálózatának fejlesztésére vonatkozó részletesen kidolgozott koncepciót. E koncepcióval kapcsolatban lefolyt vita résztvevői már akkor örömlüknek adtak kifejezést, hogy egy ilyen elgondolás kialakult és javaslat formájában ismertetésre került. A mai előadásban átfogó képet kaptunk azokról az elméleti megfontolásokról és megállapításokról, amelyek lehetővé tették az említett javaslat kidolgozását és annak mintegy elvi indoklásaként szolgáltatnak. Ilyen értelemben komoly jelentőséget kell az elhangzott előadásnak tulajdonítanunk.

Az előadás felhívja a figyelmet arra, hogy hazánkban — azzal kapcsolatban, hogy ez a hajdani agrár-ország a második világháborúig ipari-agrár országgá alakult át és a felszabadulás óta a szocialista iparosítás tovább koncentrált a termelőerőket — jelentősen előrehaladt a nagyobb településcentrumok kialakulása, illetve azok növekedése. Ezért ma már az a kérdés vetődik fel, mennyire célszerű a lakosság számát ezekben a településgócokban tovább növelni. E növekedés gazdaságossága egy bizonyos határon túl egyértelműen kétségesé válik. A gazdaságosság e határát Budapesten egészen biztosan már átléptük és több más nagyobb városunkban is átlépni készülünk. Ez a körülmény elsőrendű feladatunkká teszi az iparilag még elmaradt vidéki településeink fejlesztését, az iparfejlesztés decentralizált irányának határozottabb előtérbe helyezését. Ugyanakkor mezőgazdasági településeinknél, melyek sokszor még túlságosan szétszórak, elaprózottak, továbbra is kívánatos a koncentráció, és ez a gazdasági előnyök mellett hozzájárul a város és falu közötti lényeges különbségek fokozatos enyhítéséhez.

Mindezek a mozgások máris rávilágítanak mai problémáinkra, azok megoldásának irányára. Az előadás a mai problémák mellett nagy figyelmet fordít a várható, jövőbeli változásokra is, kirajzolva elénk hazánk településhálózatának távlati hierarchikus rendjét, a városiasodás további folyamatának belső logikáját. E fázis végső fokon majd ésszerűbbé válik a munkahelyek és a lakóhelyek kapcsolata, kialakul a nagy-, közép- és kisvárosok hálózata, amelyen belül a lakosság viszonylag magas szinten, egyformán élvezheti az általános szolgáltatásokat, az anyagi és kulturális ellátást. Ezt a célt azonban csak átmenetek útján lehet majd elérni, amelyek irányát az előadás részletesen elemzte.

A településhálózat fejlesztésének mélyreható tanulmányozása fontos, de nem egyedüli eleme azoknak a fejlesztési elgondolásoknak, amelyek hazánk jövőbeli területi rendjének kialakítására és megtervezésére irányulnak. Az MTA keretében nemcsak a településfejlesztés tudományos alapjaival, hanem az ország területi fejlesztésére vonatkozó kutatások irányításával is intézményesen foglalkoznak, az Akadémia egyik elnöki bizottságá-

nak vezetésével. Az Építésügyi Minisztérium irányításával rendszeresen és eredményesen folyik hazánkban tervezés. Nemrégiben az OT Tervgazdasági Intézete is megindította a területi fejlesztés tervezésével kapcsolatos kutatómunkát. Mindezen munkálatok tárgykörükénél, szemléletükénél fogva egybehangolást, céltudatos munkamegosztást igényelnek, mert ez viheti leginkább előre a kitűzött problémák megoldását. Minden remény megvan arra, hogy a felsorolt munkálatokkal a népgazdaság tervezése komoly alátámasztást nyer, különösen akkor, ha azok egymástól nem izoláltan, hanem jól egyeztetett célkitűzések keretében fognak tovább folytatódni.

Dr. Boros Ferenc

a földrajztudományok kandidátusa

Az elhangzott előadásnak nem volt célja — még kevésbé lehet a kapcsolódó korreferátumnak — a településhálózat sokrétű mozgásfolyamata valamennyi meghatározójának teljes körű értelmezése és értékelése. Nem tűnhet indokolatlannak a felvázolt témához kapcsolódóan néhány — a referátum terjedelme adta korlátok miatt alig, vagy egyáltalán nem érintett — kérdésnek a felvetése. Nehéz volna vitatni a termelő folyamatok alapvető térbeli mozgásirányának — a koncentrációnak, illetőleg a decentralizációnak a települések nagyságrendi változásaira gyakorolt hatását. E téren mind a nemzetközi tapasztalatok, mind a hazai kutatások egyértelműen igazolják a törvényszerű összefüggéseket.

A társadalmi-gazdasági fejlődésnek a település struktúrájára ható általános törvényszerűségei mellett nem lehet mellőzni azokat a sajátos jelenségeket, amelyek az általános törvényszerűségek megjelenésében a különös, az időleges és esetleges hatásokat juttatják kifejezésre. Joggal vethető fel az a kérdés, hogy a településhálózatra ható objektív társadalmi tényezők között milyen súllyal esnek latba az adott ország demográfiai viszonyaiban az egyirányú tényezők hatásai? Vajon a településhálózat decentralizációs vagy koncentrációs folyamatára — mint általános strukturális mozgásfolyamatra — mi módon hatnak az egyes országra, vagy kontinensre jellemző születési arányok egyirányú tendenciái, akár pozitív, akár negatív irányú is a természetes szaporodás?

A természetes szaporodás csökkenése — nagy általánosságban — jellegzetes tünete a gyors ipari fejlődés útjára lépett társadalomnak. Többé-kevésbé érvényesülő szabályszerűség ez, éppen olyan általános tendencia, mint az, hogy az ipari fejlettség meghatározott fokát elért társadalmakat a természetes szaporodás ismételt növekvő tendenciája jellemzi. Ilyen jelenség szemtanúi vagyunk az iparilag magasan szervezett társadalmakban: az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban, a Német Demokratikus Köztársaságban, Franciaországban stb. Ezekben az országokban a demográfiai inverzió nagy hatást gyakorol a decentralizáció általános folyamatában. Feltehető az is, hogy vajon a mi viszonyaink között a gyorsuló iparosodás szakaszában nem következik-e be — átugorva a fejlődés néhány általános lépcsőfokát — olyan demográfiai inverzió, hogy az ipari fejlődés növekvő

tendenciája kapcsolódik egybe a természetes szaporodás növekvő tendenciájával. Ez esetben az ipari fejlődést szükségszerűen kísérő koncentráció ellenében a demográfiai inverzió hatása a decentralizációt juttatja érvényre — mint ez a jelenség napjainkban Japánban megfigyelhető.

Az itt elmondottakat alátámasztja az a közismert tény is, hogy a népesség világméreteken gyorsuló ütemben gyarapodik. Igaz, hogy ebből a fejlődésből ma Európa szerényebb méreteken részesedik, de nem bizonyított, hogy a távlati időszakban az Európára jellemző fejlődés lesz az általános demográfiai jellemző. A kérdés részletesebb elemzést igényel, s ez meghaladná a felszólalás kereteit.

Úgy tűnik, hogy a demográfiai tényezők mellett még egyéb kérdések részletesebb elemzése is támpontul szolgálhatna a településhálózat általános törvényszerűségeinek megfogalmazásához. Ezek között egyiknek a nagyságrend és a funkció viszonyának kérdése említendő meg. A kérdés általában úgy fogalmazható meg, hogy függ-e a település nagysága a település funkciójától? Első megközelítésre aránylag könnyű a válasz, mert a település nagysága a népesség számával, vagy — ami ezzel csaknem egyértelmű — a lakóhelyek számával mérhető. Ez azonban nem ad választ a nagyságrend és a funkció közötti tényleges kapcsolatra, minthogy a lakosság számának mennyiségi viszonya csak elvonatkoztatva jelzi a településekben helyet kapó funkciót. A lakóhelyek — mint a települések elemei — a munkahelyek révén értelmezhetők. A lakóhely és a munkahely okozati kapcsolatban van egymással, egymást meghatározzák, feltételezik. Az okozati kapcsolatban a meghatározó a munkahely számának változására. A munkahelyek nem általában termelési telephelyek, hanem meghatározott termelési telephelyek, amelyek eltérő módon hatnak a lakóhelyek mennyiségi növekedésére — a végső fokon a lakosság számán keresztül a település nagyságrendjére.

A mezőgazdasági termelés — mint funkció — szab leginkább határt, állít korlátot a munkahelyhez kapcsolódó település nagyságára. Bizonyos határon túl a mezőgazdasági település növekedését korlátozzák a munkahelyek megközelítéséből származó hátrányok. Az összefüggés maga is változó nagyságrendekkel kapcsolható egybe, minthogy a

termelés történetileg kialakult rendszerében a mezőgazdasági termelés telephelyének és munkahelyének viszonya is változik.

A termelő funkcionak a település nagyságrendjére gyakorolt hatása kifejezésre jut a nem mezőgazdasági termelő funkciók esetében is. A bányásztelepülések kiterjedését erősen befolyásolja a rendelkezésre álló helyi szénkészletek nagysága, a bemélyített aknák kapacitása, a felszíni viszonyok minősége. Némely iparágban a termelési technológiák adott színvonalán a termelő telepek nem vonzzák, hanem egyenesen taszítják a lakóhelyeket.

A nagyságrend és a funkció viszonyának törvényszerű összefüggése leginkább az ellátó és kiszolgáló funkciók tekintetében mutatható ki, mint ahogy az e téren végzett vizsgálataim ezt egyértelműen igazolják.

Alapfokú ellátást reprezentáló — a KSH nomenklatúrája szerint — 16 községi szintű funkció a település nagyságrendjének függvényében változik. A nagyságrend növekedésével növekszik az alapvető ellátó funkciót jelző községi létesítmények száma is. A 200-as nagyságrendű településekben átlagosan 2—3; a 300-as nagyságrendű településekben 4—5; a 800-as nagyságrendű településekben 7—8; az 1000—1500-as nagyságrendű településekben 9—10; a 2000—3000-es nagyságrendű településekben 12—13 és az 5000-nél nagyobb létszámú városias településekben 14—16 az előforduló községi szintű ellátó létesítmények átlagos száma.

A nagyságrend és a funkció törvényszerű összefüggését jelentősen befolyásolja a települések jellege is. A tisztán agrár népességű települések reagálnak a legérzékenyebben a nagyságrend és a funkció közötti kapcsolatra. Vagyis az agrár jellegű településekben a legtisztábban mutatható ki a nagyságrend növekedésének és az ellátottsági jelzőszámok a korrelációja.

Áll ez a törvényszerű kapcsolat fordítva is, azaz minél kisebb az illető településben az agrár népesség aránya, annál inkább függetlenedik az illető település a nagyságrend és az ellátó funkció szoros korrelációjától. Ez azt jelenti, hogy az azonos nagyságrendű, de különböző jellegű települések között a nem agrár jellegűek nagyobb számú ellátó és kiszolgáló funkciójával rendelkeznek, mint a hasonló nagyságú agrártelepülések.

A funkció és a nagyságrend kapcsolatának — mint a települések belső, lényegi, fejlődésüket meghatározó tulajdonságának — további részletes tanulmányozása jelentősen bővíthetné a településhálózat fejlődésére ható tényezőkről eddig feltárt ismereteinket. Alkalmas lehetne a települések nagyságrendi viszonyainak mélyebb megismeréséhez.

A referátumban a településhálózatra ható társadalmi tényezők elemzése kapcsán a távlatra is érvényes leglényegesebb törvényszerűségek körvonalazása révén kísérlet történt egy — a minden távlatra érvényes településhálózati modell hipotetikus felvázolására. Ez önmagában véve is nagy nyeresége a településtudománynak, de joggal válthat ki

nagy érdeklődést a térbeliség törvényszerűségeit kutató egyéb tudományok szakemberei körében is. Nem tekinthető véletlennek, hogy e kérdés kapcsán sok, ma még kellően meg nem válaszolható kérdés merülhet fel.

Az elvi jellegű kérdések közül joggal vethető fel, hogy a minden távlatra érvényes településhálózatnak milyen lesz a hierarchikus térbeli rendje? Elképzelhető-e a településhálózat homogenitása, lényegében véve az, hogy minden település ugyanazt jelentse — mindenekelőtt az ellátottsági színvonal oldaláról — a lakosság számára? A településhálózat homogenitásának ilyen értelmezése a térbeliség tényéből fakadó különbségek mellőzését, a település és környezet viszonyának közömbösségét, a települések közötti munkamegosztás tagadását jelentené. Kétség alig férhet ahhoz, hogy a települések felszereltsége, ellátó funkcióinak színvonala — a most belátható távlatokat tekintve — a kiegyenlítődés, a színvonalkülönbségek csökkenése irányába halad. Bizonyos az is, hogy az alap-, közép- és felsőfokú ellátást biztosító funkciók a települések koncentrációs folyamatával fordított irányú mozgást végeznek a történelmi távlatokat tekintve olymódon, hogy a magasabb szintű ellátottságot jelentő funkciók mindinkább kisebb nagyságrendű, de nagyobb számú településbe összpontosulnak.

Ezzel a törvényszerű folyamattal szemben ugyanakkor egy másik hasonló is végbemegy a településhálózat egészében. A termelés, a technika előrehaladásával a társadalom újból és újból kitermeli és maga fölé emeli a társadalmi öngazgatás, az ellátás és szolgáltatás azon funkcióit, amelyek a legtágabban értelmezett újratermelés zavartalanságát feltételezik. Egy adott társadalom bővített újratermelése munkamegosztás révén realizálódik, s a munkamegosztás térbeli folyamat. Ily módon a most belátható távlatban feltétlenül, és minden távlatra nagy valószínűség szerint újratermelődik a településhálózat hierarchiája is, minthogy a legmagasabb szintű ellátást biztosító funkciók iránti igény — éppen a társadalmi munkamegosztás révén — csak nagy területről egyidejűleg jelentkező kevésszámú ember igényeként jelentkezhet.

A mai ismereteink alapján nem kellően tisztázott kérdések közé tartozik, hogy a minden távlatra érvényes településhálózati modell alkalmasnak bizonyul-e mindenfajta újszerűen jelentkező termelő folyamathoz? Vajon a társadalmi fejlődés során el lehet-e jutni arra a fokra, hogy az ipar telepítése majdnem teljesen szabadon választható lesz, s az új iparok telepítése alkalmazkodhat-e a lakosságot kiszolgáló létesítmények által meghatározott regionális vonzáskörzetek rendszeréhez? E kérdésre egyértelmű választ adni — úgy hiszem — nehezen lehetne. Első megközelítésre ez a probléma a településméleti — tágabban értelmezve ismeretelméleti, filozófiai kérdés.

Annak a kérdésnek a megválaszolását rejti magában, hogy vajon a társadalom mikor és milyen mértékben tudja magát függetleníteni a természeti környezettől?

Mai ismereteink szerint ez a függetlenedési folyamat a természettel alkotott kapcsolatok sokrétebbé válásával egyidejűleg lezajló, kölcsönhatáson alapuló idomulás a természeti környezethez. A szüntelen változó és gyarapodó társadalom a természeti környezet újabb és újabb elemeit ismeri fel, s teszi azokat magáévá, állítja a termelőfolyamat szolgálatába. Társadalmi mércével tekintve mindig lesznek a társadalom számára még meg nem ismert, fel nem tárt adottságok, s az azokhoz való idomulás a végesen innen való. Ilyen tág értelmezésben a mai ismereteink alapján nehezen képzelhető el a minden távlatra érvényes települési rend dimenzionálása.

A kérdés más vonatkozásban is sok megoldásra való elvi kérdés kimunkálását, sok ma még alig belátható tendencia hatásának mérlegelését rejti magában. A történelmi mércével mérve az emberiség

egészének általános térbeli mozgásában több egyirányú, lassú mozgás figyelhető meg. Egyfelől tágul az emberlakta föld horizontális és vertikális irányban is, másfelől mozgásban van az emberiség a nagy népsűrűségű mérsékelt zónákból a kisebb sűrűségű egyenlítői zónák irányában. Ma még nehéz belátni, hogy ez az általános tendencia milyen hatással lesz az európai népességi és települési viszonyokra? A referátum az itt felvetetteknél realisabb távlat meghatározására szorítkozik, s ezért elvi megfogalmazásainak nagy gyakorlati értéke van.

Bizonyos azonban, hogy a minden távlatra érvényes településhálózati modell kidolgozásánál számos, az országhatáron kívül ható egyetemes érvényű tömegszerűségek egyidejű mérlegelését is célszerű számításba venni. Az itt felvetettek közül némelyek ehhez támpontul kívántak szolgálni.

Dr. Horváth Lajos

A hazánkban lezajló társadalmi változások következményei közül a legjelentősebbek közé az a folyamat tartozik, amely nemcsak az urbanizálódó települések számának növekedéséhez, hanem a települések funkcióinak is jelentős változásához vezetett. Ma már a városias községek száma hazai viszonyok között jóval több, mint a hivatalosan várossá nyilvánított településeink száma. A hivatalos és nemhivatalos városlakók száma egyre nagyobb mértékben növekszik. E települések jelentős részének lakáviszonyai, intézményellátása, kereskedelmi és közműhálózata még egyáltalán nem elégíti ki az igényeket. A jelen munkaértekezlet programjának jelentőségét növeli, hogy nemcsak a szocialista társadalom életformáinak a települések fejlesztésére gyakorolt jelenlegi hatásával, hanem jövőbeni fejlődésének várható alakulásával is foglalkozik.

Dr. Perczel Károly a társadalmi változások hatásai közül a legjelentősebbeket emelte ki. A jelenlegi helyzet, a koncentrált iparfejlesztés településhálózatának bemutatása, a regionális kiszolgáló intézmények felmérése, a társadalmi struktúra és a településhálózat három fejlődési szakaszának elemzése egyaránt a településhálózat fejlesztésének meg alapozását szolgálja. A társadalmi struktúra és a településhálózat három fejlődési szakaszának kapcsolatait az ipari, mezőgazdasági és szolgáltató népesség számarányán keresztül ismerjük meg.

A szerző előadásának ténymegállapításaihoz statisztikai és elsősorban demográfiai adatok felhasználásán keresztül jut el.

A különféle statisztikai feldolgozások, illetve adatok mint pl. a Népegyetemtudományi Kutató Csoport lakásdemográfiai, társadalmi átrétegződési és egyéb kutatási eredményei; dr. Dallos Ferenc és dr. Szabady Egon szerkesztésében megjelent „Magyar városok”, valamint „Községeink főbb adatai” c. KSH kiadványok a jelenlegi helyzet ismertetése

mellett perspektivikus következtetések levonását is elősegítik.

E statisztikai kiadványok a foglalkozási összetételben bekövetkezett változásokról is beszámolnak.

Magyarországon 15 év alatt az állami iparban foglalkoztatottak száma 666 000-ről 1 322 000-re nőtt. A két népszámlálás között mintegy 300 000 fővel csökkent a mezőgazdasági keresők száma. Az utóbbi 5 évben a munkásság növekvő száma mellett a parasztság száma és számaránya tovább csökkent.

Az ipari dolgozók számának jelentős változása az ingázók számának alakulására, illetve növekedésére is hatást gyakorolt. A Központi Statisztikai Hivatal felmérései alapján a népszámlálás idején több mint 600 000 ember (12,5%) nem lakóhelyén, hanem más városban vagy községben dolgozott. Elsősorban a férfiak, de kisebb mértékben a nők is megtalálhatók az ingázók soraiban. A fiatal korcsoportba sorolható munkavállalók számaránya a jelentősebb, a 29 évnél fiatalabbak 18, a 30-tól 39 évesek 15%-a. A vidék iparosításával összefüggésben legjelentősebb az iparban dolgozó ingázók száma, mintegy 300 000 fő. Vidéki ipari centrumok fejlődését igazolja a következő számarány: a bejárók négytizede községi, mintegy harmada pedig városi munkahelyen dolgozik. Az ipari dolgozók több mint egyharmada a megyei és járási jogú városokba, 36%-a községekbe ingázik.

A két utóbbi népszámlálás közötti időben a városok népessége 21,4%-kal, a városias jellegű községeké 9,3%-kal, viszont a többi községé csak 2,8%-kal szaporodott. Vidéki városaink 380 000 főnyi népességnövekedése a népsűrűség alakulását is kedvezően módosította: a századforduló idején 1 km²-re 149, 1960-ban már 242 fő jutott.

Vidéki városaink iparosodását a következő adatok jellemzik: A nehézipari dolgozók több mint egy-

harmada, az élelmiszeripari munkavállalók majdnem fele vidéki városainkban dolgozik. Az iparfejlődés a vidéki centrumok kialakulását is elősegíti. Iparilag legfeljebb 18 városunk közül 30 ezernél kevesebb a népessége Várpalotának, Ajkának, Oroszláynak, Komlónak, Kazincbarcikának, Mosonmagyaróvárnak és Vácnak, valamint a centrumképződésben elmaradt városaink nagyobb részének, ahol 3000-nél is kevesebb az ipari dolgozók száma.

A funkcionális tájcentrumi jelleg 14 városban a mezőgazdaságon keresztül is érvényesül. E városok a következők: Pécs, Eger, Szekszárd, Sopron, Gyöngyös, Szeged, Kalocsa, Kecskemét, Nagykőrös, Jászberény, Csongrád, Makó, Orosháza, Nyíregyháza.

A centrumképződést a kulturális és egészségügyi ellátás fejlődése is elősegíti vidéki városainkban. Négy megyei székhely kivételével minden megyeszékhely rendelkezik felsőfokú oktatási intézménnyel. 17 városban adnak ki napilapot, 5 városban működik rádióadó, és 14 színház található ezekben.

Nagyvárosaink közül háromban klinika, közép-, illetve kisvárosaink közül szintén háromban jelentős szanatórium, 46 kis- és középvárosban pedig megyei vagy városi kórház és rendelőintézet működik.

A centrumok fejlődését nem kis mértékben segíti az a 160 000 lakás, amely 1949 és 1963 között épült. A második ötéves terv során épült lakások egyharmada vidéki városaink fejlesztését segítette elő.

A szolgáltatott villamosenergia országos mennyiségének közel felét fogyasztják vidéki városaink. A vezetékes gázfogyasztóknak csak kisebb, a propán-butángáz fogyasztóknak azonban mintegy 42%-a vidéki városainkban van.

A kistájcentrum-képződés irányába fejlődik 154 városias jellegű községünk is. Ezekben él a népesség 12%-a, így a fővárossal és vidéki városainkkal együtt a népesség több mint fele tekinthető város-lakónak.

Szelényi Iván

Az utolsó másfél évtizedben az iparilag legfejlettebb országokban kétségkívül a városfejlődés egy új szakaszának lehetünk tanúi: megkezdődött a korábban óriásira duzzadt városok decentralizációja és ezzel egyidejűleg a településszerkezet gyökeres megváltozása. Dr. Perczel Károly ezeknek a decentralizációs jegyeknek a hangsúlyozásával vetíti előre a magyar településfejlődés távlatait.

Hozzászólásomban néhány — szociológiai szempontból különösen fontosnak tűnő — részlettel kívánom kiegészíteni előrejelzéseit. Az így kiegészítésnek szánt részleteket a decentralizációs folyamat jellemzőinek további elemzésével fogom felvetni. Melyek tehát az urbanizációs folyamatban újabban jelentkező decentralizáció jellemzői — ezek azok a fő kérdések, amelyekre most választ keresek.

Városias jellegű községeink közül erősen centrum jellegű, jelentősen, vagy közepesen iparosodott 11%, ahol a közép- vagy felsőszintű oktatási és egészségügyi intézmények is megtalálhatók, valamint e települések áruellátó szerepköre is jelentős. A városias jellegű községek háromnegyed része (egyenlő arányban) erősen vagy kismértékben centrum jellegű, de környezetét ellátó intézmény- és kereskedelmi központ szerepköre kisebb az előzőknél. Ipari üzemezőpont e települések mintegy 15%-a.

E néhány szám és számarány a nagyvárosok fejlesztése mellett közép- és kisvárosaink fejlesztésével kapcsolatos törekvéseket is kifejezésre juttatja.

A múlt és jelen tapasztalataira alapozott perspektivikus fejlesztés érdekében további vizsgálatokra is szükség van. Ezzel kapcsolatban is figyelemre méltó az a törekvés, hogy tervezőink, így elsősorban a várostervezők igyekeznek megérteni a településekkel foglalkozó statisztikus nyelvet, és fordítva. E célt szolgálta az a munkakapcsolat is, melynek során a múlt évben a KGST Építészeti Állandó Bizottságnak Regionális Tervezési és Városrendezési szekciója kezdeményezésére a KSH és a VÁTERV városrendezési és fejlesztési mutatószámrendszert, illetve ahhoz tartozó fogalmi magyarázatot dolgozott ki. A jelenlegi munkakapcsolatok közül a külterületi lakotthelyek felmérésével kapcsolatos tevékenység is figyelemreméltó, mivel a magyar falvak egyik legfontosabb problémájának megoldását segíti elő. A regionális központok, az alrégióközpontok és főfalvak stb. fejlesztése nem csupán szervezési, hanem sokkal inkább építési, fejlesztési és beruházási feladat. Szinte valamennyi vidéki település fejlesztésének, az életszínvonal növelésének egyik legfontosabb kérdése az intézményeknek, a kereskedelmi és kommunális létesítményeknek a fejlesztése. Ezért növekszik a szerepe a lakás-, kommunális, illetve szolgáltatási ágazatnak, az ezzel kapcsolatos ellátottság vizsgálatának a különféle ágazati, illetve komplex vizsgálatok során.

*

A városiasodás folyamatában legelőrehaladottabb országokban az utóbbi másfél évtizedben a legnagyobb városok népességének a stagnálását vagy esetleg csökkenését figyelhetjük meg, de azt mindenestre elmondhatjuk, hogy a legnagyobb városok növekedése általában alatta marad a népesség szaporulatának. Így csökkent például az utóbbi évtizedben abszolút számban is New York, Chicago, Philadelphia népessége, a decentralizáció ténye vitán felül áll.

Úgy gondolom azonban, hogy — legalábbis a városfejlődés jelenlegi szakaszában — ez a decentralizáció meglehetősen koncentráltan valósul meg. Bár a legnagyobb városok népességnövekedése elmarad a korábbi évtizedek színvonalától, a népességnövekedés mégis a nagyvárosok körüli övezetben

koncentrálódik, méghozzá nagyon kifejezetten. A második világháborút követő városfejlődési periódust a városkörnyéki övezetek kiemelkedő növekedése jellemzi.

Egy-egy nagyobb város körül elterülő ún. városkörnyéki övezetben koncentrálódik a népességnövekedés java, nemcsak az Egyesült Államokban, hanem Kanadában és Angliában is, s egyre inkább a többi iparilag fejlett országban is. Bár a magyar statisztika nem szolgáltat erre vonatkozólag adatokat, aligha kétséges, hogy Magyarországon már ma is hasonló tendenciával állunk szemben. Ebből a szempontból érdekes lenne ellenőrizni a budapesti adatokat, hogy vajon miként alakul a nagyvárosi körzet növekedése, és vajon az adminisztratív szabályok, amelyek a főváros növekedését meggátolni hivatottak, nem csupán a számokkal üznek-e játékot, tehát a közigazgatási városhatárokon kívüli gyorsabb népességnövekedéssel rekompenzálnak. Ezt erősen valószínűsítik az ingázás növekedéséről szóló statisztikai adatok.

Véleményem szerint tehát a decentralizáció sajátos formában valósul meg, koncentrálódva a nagyvárosok körüli területre és elsősorban a legnagyobb városok vonzáskörzetére. A decentralizáció ilyen koncentráltságának azonban nagyon fontos következménye, hogy — legalábbis az urbanizáció legmagasabb fokán álló országokban, úgy látszik — nem születnek városközpontok, melyek a régi óriásvárossal, metropolisszal szemben alternatívát tudnának ajánlani, illetve az újabb városfejlődés nem zajlik le a régi kisvárosok megerősödésének útján sem. A decentralizáció fő formája a szuburbanizáció, tehát a metropoliszok külső övezeteiben elburjánzó kertvárosok fejlődése. A metropoliszokhoz kapcsolódó s azokkal egységes és folytonos agglomerátumot alkotó kertvárosok nem is igyekeznek ellen- városközpontokat kialakítani, függvényei a nagy metropoliszoknak. Legalábbis szociológiai szempontból úgy tűnik, hogy a szuburbanizáció a városfejlődés egy teljesen új szakaszát képviseli és nem sok tennivalója van a korábbi kisvárosi fejlődéssel.

A szuburbanizáció egy sajátos életforma megtestesítője és ez a szuburban életforma az, amelyik a szuburbanizáció egyik fő rugójaként jelentkezik. A szuburbanizmus mint életforma a nagy mobilitású ipari társadalmak fontos jellemzőit, értékeit fejezi ki, így a családi orientációt, a közösségi értékek előtérbe kerülését stb.

Míg a városkörnyéki fejlődés általában, úgy vélem, érvényesül a magyar körülmények között is, addig a szuburbanizációs tendencia — legalábbis a mai feltételek között — még nem figyelhető meg. Igaz ugyan, hogy a lakásépítkezés és a főként a magánérből történő lakásépítkezés nagyobb része ma is családi ház formájában történik, ez azonban nem koncentrálódik kertvárosokban. Inkább azt mondhatnánk, hogy a 20-as, 30-as években megindult kertvárosi fejlődés is megállt a felszabadulás óta. Mindez azonban — még ha ki is egészítjük érvelésünket a kertvárosi fejlődés ellen szóló, bár

nem túlságosan megalapozott gazdasági érvekkel — nem jelenti egyértelműen azt is, hogy a szuburban fejlődés nem is fog elérkezni. A szuburbanizmus mint életforma, véleményem szerint általános igényeket elégít ki meghatározott társadalmi rétegek számára. Ha támaszkodhatunk más országok városfejlődésének tapasztalataira, akkor — azt hiszem — fel kell tételeznünk, hogy Magyarországon is be fog következni a nagyvárosok körülötti területekre koncentrált kertvárosi fejlődés. A városfejlődés ilyen jellegű decentralizációja fontos társadalmi következményekkel jár és visszahat a régi városok, a városfejlődés magvaiban elhelyezkedő metropoliszok szerkezetére is és ez a visszahatás egyre égetőbb problémává válik azokban az országokban, ahol ez a folyamat már előrehaladott és felveti az előrelátás és esetleges megelőző kezelés szükségességét hazánkban is, mely még jórészt a folyamat előtt áll.

Ennek a visszahatásnak az eredménye abban foglalható össze, amit a központi városmag válságának jelenségében szoktak összefoglalni. A népesség egy része elkezd a városközpontokból kifelé húzódní és ezzel összefüggésben meggyorsul a város belső területeinek fizikai leromlása. A város belső területeinek fizikai leromlása s ennek a városrésznek társadalmi leromlásához való kapcsolódása, tehát a központi város slumosodása nem egy ország városiasodásának központi problémájává vált.

Van-e, lehetséges-e slumosodás szocialista városokban, megfigyelhetők-e slumosodási jelenségek például Budapesten? A slumosodás jelenségét a humán-ökológia általában a telekárral kapcsolja össze, illetve a telekár ingadozásaival, s ha ezen a csapáson indulunk, úgy könnyen a slumot mint a kapitalista város kizárólagos jellemzőjét foghatnánk fel. Ennek ellenére Budapesten is feltétlenül megfigyelhető az, hogy koncentráltan jelentkeznek egyes területek fizikai leromlása — főként most a Körúton kívüli területekre, a IX., VIII. és VII. kerületre gondolunk, ami a maga részéről szorosan összekapcsolódik az ott élő népesség jellemével. A külső Józsefvárosban végzett kutatásaink nagyon világosan mutatták ezt a tendenciát. Bár az idő korlátozott volta miatt részletekbe itt nem tudunk bocsátkozni, úgy gondoljuk, hogy az a gazdasági szükségszerűség, amely a beruházások koncentrálásában jut kifejezésre — s ami mondjuk a lakótelep formában való városfejlesztést indokolja —, szorosan összefügg a slumosodás kibontakozásával.

Amint a decentralizációs folyamat előbbre halad, amint a szuburbanizmus mint életforma elegendő vonzóerőre tesz szert, hogy a tömeges méretű szuburbanizáció meginduljon — feltételezve természetesen, hogy közben ennek az anyagi-műszaki feltételei is létrejönnek —, komolyabban fel fog vetődni a belső város leromlásának a veszélye, a városmag vonzó hatásának a csökkenése.

A folyamat természetesen nem teljesen egyirányú, vannak ellentendenciák is, amelyek a városközpont szerepének a megmaradása irányában hatnak. Ilyen ellentendencia nyilván az a tény, hogy minden decentralizációt szükségképpen bizonyos

centralizáció is kiegészít. Amikor tehát például az üzlethálózat decentralizálódik, akkor szükségképpen létre kell hozni központi szerveket ennek a hálózatnak az igazgatására stb. Hasonlóképpen, véleményem szerint a központ erősítését segíti elő a gazdaság ún. negyedik szektorának, vagyis a tudománynak és a művészetnek a megnövekedett szerepe és az a tény, hogy a munkaerő növekvő hányadát foglalkoztatják ebben a szektorban. A kultúra és tudomány viszont mindenkor a legnagyobb mértékben centralizált s az erre vonatkozó igény csak fokozódik a tudomány gépesítésével és specializálódásával.

Hasonlóképpen figyelembe kell vennünk azt a tény, hogy a belváros válsága számottevő méreteket idáig csak az amerikai városokban öltött, ahol ezt, legalábbis részben, a sajátos történelmi feltételek, pontosabban a történeti városrészek hiánya indokolja.

Mindezek együtt arra utalnak, hogy vannak ellenérvek és ellentendenciák, amelyek a decentra-

lizáció ellenére a központi városmag fennmaradását igyekeznek majd alátámasztani. Ez azonban nem semlegesíti teljesen a központi város válságát előidéző tendenciákat, és éppen ezért mindennél sürgetőbb feladatnak látszik a régi városközpontok tudatos, tervszerű erősítése, a belvárosok vonzóerejének fokozása.

Végül még egyszer összefoglalva, a következőket mondhatjuk a decentralizáció jellegzetességeiről és társadalmi konzekvenciáiról: A decentralizáció a jelenlegi urbanizációs fázisban nem jár együtt alternatívát jelentő új városközpontok kialakulásával vagy régi, kisebb városközpontok megerősödésével. Sőt, a decentralizáció következtében veszít jelentőségéből és vonzóerejéből a régi központi városmag is. Ennek ellensúlyozásához éppen arra van szükség, hogy a városépítés — mely egyébként is annyi nehézséggel küszködik az új központok létrehozása körül, amint azt az új városok tapasztalatai is mutatják — tervszerűen igyekszik erősíteni a régi városmagvakat.

*

Beluszky Pál

A településhálózat-tervezés egyike a legnehezebb, legtöbb körülményt igénylő, legfelelősségteljesebb tervezési feladatoknak; a településhálózat tervezőjének kell a legnagyobb távlatokban gondolkodnia; nem elegendő a ma optimálisnak tartott s a még belátható távlatban megvalósítható végecél megrajzolnia, hanem ki kell tűznie az odavezető utat is, amelynek számos kényszerű kitérője lehet, s különösen megnehezíti a tervező munkáját az, hogy a társadalmi-gazdasági élet minden várható rezdülését számításba kell vennie.

A településföldrajz nem lebecsülendő feladatot vállalhat e munkában, ha felkutatja a településhálózat fejlődésének jelenlegi — nemegyszer még csak helyenként fellelhető, nehezen felismerhető — tendenciáit, ezen fejlődési irányok okait. A magyarországi településhálózat tervezésénél különösen jól hasznosítható a gazdaságilag fejlettebb, a műszaki civilizáció terén néhány évtizeddel előttünk járó országok vagy körzetek településhálózatának, a településhálózat fejlődési tendenciájának, az átalakulás mozgató rugóinak ismerete. A korreferátum keretei s ezirányú ismereteim sem teszik lehetővé, hogy akár vázlatos képét is adjam a fejlődési tendenciának. Csak a legszembevetőbb jelenségekre s ezek várható hatásaira kívánok utalni.

A településföldrajz már hazai településhálózatunk vizsgálata közben is nehézségekkel küzd, ha az elmúlt évtizedekben kidolgozott s eddig bevált fogalmait, kategóriáit, településtípusait kell alkalmaznia. E településföldrajzi kategóriák — mint pl. maga a település, a város és a falu stb. — azonban szinte használhatatlannak válnak, ha pl. az USA-ban Bostontól Washingtonig vagy Chicagóig fél-ezer—ezer km-en át húzódó település-szövedékre

kívánjuk alkalmazni azokat. E település-szövedék területileg legnagyobb hányada másodlagos település; a korábban a városokba tömörült lakosság szétáramlása hívta életre ezeket. A külvárosok, elővárosok, kertvárosok nem az elmúlt évtizedek produktumai, többnyire állandó növekedésben voltak évtizedek óta, de a két, két és fél évtizede felgyorsuló s ma is szélesedő folyamat oly méreteket öltött, hogy — véleményem szerint — minőségi változásoknak lehetünk tanúi. Nemcsak arról van szó, hogy a korábban a munkahelyek közelébe húzódó lakónegyedek szétterültek, szétfolytak (a folyamat hevesességét ismerve szétrobbanásról is beszélhetünk), tehát a városok szerkezete alakult át, hanem egy minőségileg új településhálózati forma jött létre. E településszövedéken belül — amelyre már az agglomeráció fogalma sem használható — kijelölhetők ugyan csomópontok — az üzleti élet, a köz-igazgatás negyedei, a munkahelyek koncentrációs pontjai —, de a folyamat legszembevetőbb vonása a fellazulás, mind a térben, mind pedig a településkategóriák, településtípusok közt.

E jelenség okai ismertek: a gépkocsi általános elterjedése, a szabadidő növekedése, az otthon iránt támasztott igények növekedése; oly tényezők tehát, amelyeknek hatásával hazánkban is számolni kell — mégpedig a településtervezés mértékével mérve a közeli jövőben. Mindez nem azt jelenti, hogy a jövő települése ez a szuper-agglomeráció lenne. Még csak nem is a ma általános városfejlődési iránya, hanem elsősorban az amerikai településhálózat jelenségei; részben a kapitalista városfejlődés sajátosságai, részben egészen speciális amerikai sajátosságok következménye (mint pl. az amerikai városok hagyománytalansága, instabilitása, a lakosság nagyfokú

mobilitása, az állami beavatkozás teljes hiánya, adó-politikai, demográfiai tényezők stb.). Az urbanizálódott régiók településhálózatának ilyen irányú átalakulása számos nehéz problémát vet fel: az úthálózat elmarad a fejlődéstől, forgalmi akadályok, parkolóhelyek hiánya, a kertvárosok lakói lokális funkciókkal nincsenek kellően ellátva stb.

Ez a meglehetősen szélsőséges példa azonban elég egyértelműen bizonyítja, hogy egyes települések kiterjedése, belső szerkezete, a településhálózat egésze messzemenően függ a közlekedési lehetőségektől. Ha ma hazánkban városi szolgáltatásokkal helyben ellátott lakosságról beszélünk, akkor ide értjük azt a város központjától másfél, két km-re élő lakost is, aki fél, háromnegyed óra alatt érheti el a városi szolgáltatásokat biztosító intézményeket. A fél, háromnegyed óra viszont autóközlekedés esetén 20–30 km-t jelenthet. A gépkocsi általános elterjedése, a megfelelő úthálózat kiépülése esetén tehát a városi funkciókat betöltő intézményektől 20–30–35 km-re élő emberek is városi javakkal „helyben” ellátottakká, tehát tulajdonképpen városi lakosokká válnak. Így a ma használt településfogalom — a település egy embercsoport, annak lakó- és munkahelyének térbeli együttese — az agglomerációk területén kívül is vitathatóvá válik. Mendöl Tibor már tett engedményt, amikor a munkahely és a lakóhely térbeli együttesét nem értelmezte megszakítatlan térbeli együttesként. De vajon a lakóhely és a kiszolgáló intézmények közti kapcsolat — ha ez mindennaposná válik — nem hív-e életre funkcionális értelemben egy települést?

Ha tehát a távolabbi jövő településhálózatától megköveteljük, hogy az ország valamennyi lakosát városi funkciókkal lássa el lakhelyén — pontosabban olyan funkciókkal, amelyeket ma városiaknak tartunk —, akkor ez a követelmény nem jár szükségszerűen azzal a következménnyel, hogy a lakosságot oly zárt település-egységekbe kell tömöríteni, amelyek már gazdaságossá teszik a városi funkciók megtelepedését. A gyors egyéni közlekedés lehetősége tehát nemcsak az ipari agglomerációk létrejöttét, a nagyvárosok fellazulását eredményezheti, hanem az egész ország településhálózatára befolyást fog gyakorolni. A mezőgazdasági termelést folytató települések hálózatára is. Perczel Károly a távolabbi jövő településhálózatától megkívánja, hogy a mezőgazdasági termelést folytató lakosság is városi keretek közt éljen. E követelménnyel nem lehet vitába szállni. Ám e cél elérésére több út kínálkozik. Ezek egyike az, amelyet Perczel Károly vázolt: ti. az, hogy a mezőgazdasági lakosság az ipari kisvárosok alsó fokozatába települ át, így éri el a városiasodáshoz szükséges lakosságszámot. (Kétségtelen, hogy már a viszonylag közeli jövőben megvalósítható lenne — elvileg — a pusztán agrárvárosokból álló mezőgazdasági településhálózat. Ennek lehetőségét épp a hazánkban kialakult óriásfalvas-mezővárosias településszerkezet bizonyítja. Igaz, hogy ez a településforma segítségül hívta a tanyarendszert is, azonban egyes agrárvárosok belterületén is annyi mezőgazdasági kereső él — pl. Makón 6948, Hód-

mezővásárhelyen 5778, Orosházán 5120 stb. —, amely lehetővé teszi a városiasodáshoz szükséges lakosságszám tömörülését kizárólag a mezőgazdaság — és a mezőgazdaságot kiszolgáló intézmények — bázisán. A város és a falu közti különbség felszámolása tehát ezen az úton is elérhető.)

De figyelembe kell vennünk azt a lehetőséget is, amely a gépkocsi közszükségleti cikké váló devalválódása és az úthálózat sűrűsödése nyomán áll elő. (Csak zárójelben: a mezőgazdasági területek úthálózatát a mainál lényegesen sűrűbbre s jobb minőségűre kell kiépíteni, függetlenül a településhálózat jelenlegi s jövőbeli sajátosságaitól; feltétlenül megkívánja ezt a mezőgazdaság növekvő anyagforgalma, az erő- és munkagépek számának további növekedése, a szállítások fennakadásmentes lebonyolításának szükségessége, a mezőgazdasági munka kulturáltsága stb.) A jó utak s a gépkocsi birtokában a városi javak mindennapi fogyasztójává válhat a központtól 10–20–25 km-re lakó mezőgazdasági dolgozó is; tehát nem kell feltétlenül felszámolni a kis- és középfalvakat, ha a mezőgazdasági népesség életkörülményeit is gyökeresen javítani akarjuk.

Az, hogy a jövőben mely településhálózati forma jut túlsúlyra, illetve, hogy a különböző lehetőségek milyen keveréke alakul ki, elsősorban a lakosságnak az otthonnal szemben támasztott követelménye fogja megszabni. Az ideális otthon 40 vagy 50 év múlva élő eszményét természetesen elég nehéz körvonalazni. Mindenesetre az a tény, hogy a gyors és egyéni igényekhez alkalmazkodó közlekedés következtében a térbelileg adott munkahely, a közigazgatási elhelyezkedése sokkal kisebb mértékben szabja meg a lakás helyét, valószínűvé teszi, hogy a népesség egy része nem a városok belterületén találja majd meg ideálisnak vélt otthonát. Erre mutat a már említett jelenség, hogy a nyugat-európai vagy amerikai metropoliszok lakói akár 50–60 km-re is eltávolodnak munkahelyüktől, hogy a felhőkarcolókat felcseréljék a kertés családi házzal. Nem merem azt állítani, hogy kizárólag a villanygederek a jövő; lehetséges, hogy az erősen urbanizált területekről tapasztalható elemi erejű menekülés csak a nagyvárosi élet, a túlszűfoaltság számos nehézségére adott időleges reakció. A hazánkban is meginduló településszociológiai kutatások s személyes megfigyeléseink is arra mutatnak, hogy hasonló törekvések nálunk is élnek, tehát feltehető, hogy a lakosság egy része a jövőben is el fog távolodni a városok belterületeitől az ideális otthon keresése közben. Számolnunk kell tehát egy lazább településszerkezettel, amely azonban biztosítani tudja a lakosságnak a ma városinak ítélt funkciókkal való ellátottságot.

Nemcsak a végső kép megformálásakor kell messzemenően figyelembe vennünk a közlekedés fejlődése nyomán a települések rugalmasabbá válását, ennek következményeit, hanem ezáltal néhány szükségesnek ítélt kitérő elkerülhető. Példaképpen hadd hivatkozzam ismét a mezőgazdasági településhálózat fejlesztésének példájára.

Am elképzelhetők — épp a közlekedés várható fejlődésének figyelembevételével — oly variánsok is, amelyek a többfokozatú megoldást egyszerűsítik, illetve egész szűk területre korlátozzák. Ha a gépkocsiközlekedés korszaka uralkodóvá válnék, mielőtt a középfalvas településszerkezet általánosan kiépülne hazánkban, akkor ezen átmeneti településforma további kiépítésének szorgalmazása feleslegessé válnék. A helyi funkciók intézményei így elérhető közelségbe kerülnének lakóhelyváltoztatás nélkül is. Ha viszont a gépkocsiközlekedés általánossá válása idején már uralkodóvá válik a középfalvas településszerkezet — esetleg csak az ország egyes körzeteiben —, akkor ezek felszámolása, lakosságuk városokba tömörítése nem lesz sürgető feladat, s mint egy-egy központ szatellitái igen hosszú ideig fennmaradnak.

Hangsúlyozni kell, hogy a településhálózat sokat emlegetett rugalmassága a területi különbségek érvényrejutását is megkönnyíti. Még hazai viszonylatban is számottevő különbségek léphetnek fel az egyes országrészek településhálózata közt. Élénk domborzatú, erősebben tagolt területeken nagyobb a valószínűsége a tagoltabb településszerkezet fennmaradásának.

Ehhez a kérdéscsoporthoz tartozik még egy észrevétel, amely egyben kérdés is. Nem értem ugyanis, illetve ahogyan én értelmezem, úgy vitathatónak tartom azt az elképzelést, hogy az „erősen urbanizálódó területeken kisváros jellegű települések nagyváros méretű egymásba nyúló rendszere keletkezik... úgy hogy minden lakóterület egyaránt gyalogos közelségben találja meg a szükséges közintézményeket, munkahelyeket és üdülőhelyeket is.” Az agglomerációk, erősen urbanizálódott területek belső szerkezete igen különböző. Az egyik lehetséges típust a Perczel Károly által említett modell, az önálló kisvárosok egymásmellettsége képviseli. (Ilyen pl. Angliában a Pennine hegység keleti lábánál fekvő konurbáció.) De azokban az agglomerációkban is, amelyek a fenti típust képviselik, a fel lazulás tendenciái mutatkoznak. Az újonnan alakult urbanizált régiók pedig csak kivételes esetekben mutatják a fenti típust. Még kevésbé értem a gyalogos közelség kifejezést, különösen ha ez a közintézményekre, a munkahelyekre és az üdülőterületekre egyaránt vonatkozik.

Röviden szeretnék a településhierarchia kérdéséről szólni. A referátum szerint „a szolgáltatások közti színvonal-különbségek hosszú idő alatt megszűnnek és a legmagasabb színvonalú ellátottságra tartanak igényt az összes település lakói”. „Az ellátottság színvonal-emelkedése tehát az ellátottság magas szintű uniformizálását vonja maga után.” Ez az állapot úgy jönne létre, hogy egyrészt a lakosság egyre népesebb településekbe tömörül, másrészt az egyes azelőtt központi funkciókat ellátó intézmények mindennapi igényeket kielégítő, minden településben fellelhető intézményekké szürkülnek. Példaképpen említette Perczel Károly a középiskolák napjainkban történő hierarchikus devalválódását. Vitathatatlan tény, hogy a városi funkciójú intéz-

mények jellege időben és térben változik. A mai, lokális funkciókkal ellátott falvak a maguk orvosával, gyógyszer-tárával, 8 osztályos iskolájával, boltjaikkal, iparosaikkal, postájukkal stb. 150 évvel ezelőtt fejlett mezővárosnak számítottak volna.

Ezek az intézmények ma már csak „falusi” hierarchikus szintet biztosítanak egy-egy településnek; de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy közben egész sor olyan koncentráltan telepíthető intézmény alakult ki, amelyek akkor ismeretlenek voltak, ma viszont biztosítják egy-egy település városi rangját. Tehát míg egyes intézmények állandóan lejjebb és lejjebb vándorolnak a hierarchikus értéksorban, addig állandóan új intézmények jelennek meg e hierarchikus rangsor csúcsán. Az tehát, hogy egyre több, régebben ritkán előforduló intézmény terjed el széles körben, jut a lakosság közelébe, nem jelenti azt, hogy a hierarchikus rangsor megszűnne. A város a társadalmi munkamegosztás — illetve ennek területi vetülete, a földrajzi munkamegosztás — terméke. Ebből következik, hogy a belátható jövőben nem számíthatunk arra, hogy „minden távlatban is megmaradó település magas színvonalú teljes közintézmény-ellátottságot fog igényelni és nyerni.” (A város több lesz, mint szakemberek tanácskozási központja.) Ugyancsak kérdéses, hogy a településfejlődés harmadik szakaszában csökken a vonzáskörzetek jelentősége.

Mindez nem jelenti azt, hogy a városhierarchiában lényeges változás nem fog történni, legfeljebb intézményeik cserélődnek.

Pl. általánosan tapasztalható tendencia a kis helyi központok szerepének csökkenése, a hierarchia egyszerűsödése. Ma hazánkban legalább hat jól elkülöníthető hierarchikus szintbe sorolhatjuk a városokat, városias jellegű településeket. A jövőben minden bizonnyal elegendő lesz egy háromfokozatú tagolás is. Ennek megfelelően csökken a vonzáskörzethálózat bonyolultsága is. A kis központok jelentőségének csökkenése arra figyelmeztet, hogy a decentralizált központok kifejlesztése idején se aprózzuk el túlságosan a központ-hálózatot. (Ilyen tendenciák mutatkoztak a kiskereskedelmi hálózat tervezése során.)

Vitatható az az elképzelés is, hogy a településhálózat fejlődése harmadik — a tervezhetőség utolsó — szakaszának egyik előfeltétele a népsűrűség egyenletessé válása. Az előadás mintha azt fejezné ki, hogy az országrészek fejlődése közti különbség mindenekelőtt az eltérő népsűrűség következménye lenne. Erre enged következtetni az a feltevés, hogy a kisebb népsűrűségű területek felé való lakosságviassaáramlás következtében — idézem — „kiegyenlítődik a nagyobb népsűrűségű és kis népsűrűségű országrészek közti feszültség és életszínvonal-különbség.” Csakhogy az országrészek közt valóban fellelhető életszínvonal-különbség jelenleg sem a népsűrűség eltérő voltának a következménye, hanem mindenekelőtt az ipari fejlettségben mutatkozó különbségek okozzák. Noha hazánk-

ban nincsenek olyan szélsőséges különbségek a természeti földrajzi potenciálban, amelyek messzemenően differenciálják a népsűrűségi viszonyokat, de a kialakult nagyobb népsűrűségű területek „tehe-

tetlenségi energiája” is jelentős lehet s indokolhatja bizonyos anomáliák fennmaradását a népsűrűségben. Ez nem előfeltétele az egyenletes és arányos fejlesztésnek.

*

Kőszegfalvi György

a műszaki tudományok kandidátusa

Öröndetes tény, hogy az arra illetékes tudományos szervek napirendre tűzték a társadalmi fejlődés településhálózatra gyakorolt hatásának vizsgálatát, az azzal összefüggő kérdések tárgyalását és vitáját.

A kérdéskomplexum aktualitása különös jelentőségre tett szert fejlődésünk jelen szakaszában, mikor az országos településhálózat távlati fejlesztésével kapcsolatos alapvető elvek és célkitűzések meghatározásán munkálkodunk. A településhálózat-fejlesztési tervtanulmány kidolgozása a legfontosabb napirenden levő feladataink sorában.

Mindenekelőtt kifejezésre szeretném juttatni az e tárgyban elhangzott referátum alapvető megállapításával kapcsolatos egyetértésemet. A referátum újszerűen, tudományos alapú megközelítésben, lényegében helyes elvi pozícióból tárgyalja a vizsgált témakör kérdéseit, jelentősen továbbfejlesztve korábbi ismereteinket és e kérdésekről vallott felfogásunkat.

A hazai településhálózat távlati fejlesztésére vonatkozó elvek helyes meghatározásának alapvető feltétele, hogy minden részletre kiterjedően feltárjuk településhálózatunk, s ezen belül az egyes települések életében az elmúlt években végbement változásokat, megközelítő pontossággal megfogalmazzuk a népesség térbeli elhelyezkedésének mozgástörvényeit, annak általános érvényű és sajátos, eltérő vonásait, elemezzük törvényszerűségeit, s ennek alapján megfelelő következtetéseket vonjunk le a jövőbeni fejlődés várható tendenciáit illetően.

Ebből a szempontból vizsgálva a referátum megállapításait, azok némelyike erősen vitatható következtetéseket tartalmaz, illetőleg több, e kérdés-csoportot érintő probléma felvetését és elemzését nélkülözi.

Így például nem lehet egyetérteni a tanulmány azon megállapításával, mely szerint... „a 4–5000 fős falvak 64%-a, az ennél nagyobb falvak 59%-a növekszik. Vagyis a mezőgazdasági települések koncentrációja van folyamatban.” Ezzel kapcsolatosan mindenekelőtt vitatható a felhasznált statisztikai források autentikus volta. Az 1964-es évre vonatkozóan rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján olyan megállapításra juthatunk, hogy a népesség 1960–1964 közötti mozgása a mezőgazdasági jellegű területekről, településekből elsősorban a fővárosba, annak közvetlen környezetét alkotó település-övbé, a nagyvárosokba és az északkelet-dél nyugati irányban húzódó ipari tengely bizonyos településeibe irányult. Például Szolnok megyében, ahol nem kevés a nagy lakosságú mezőgazdasági települések — városok és községek — száma, Szolnok

városa és néhány közvetlen közelében fekvő település kivételével a demográfiai adatok a területről az ország más vidékeire irányuló népességvándorlást jeleznek. Amennyiben a referátumban említett települések némelyikében az utóbbi években valóban népességnövekedés következett be, az jellegét tekintve sajnos nem a mezőgazdasági termelésben foglalkoztatott népesség koncentrációjának tényét támasztja alá. Ezen települések népességnövelő sajátosságát az azokban végbement iparfejlesztésben, ipari és kommunális jellegű létesítmények telepítésében, a különböző rendeltetésű ellátó- és kiszolgáló intézmények hálózatának növekedésében, fejlődésében kell keresni és vizsgálni.

A mezőgazdasági jellegű települések hálózatának fejlődésében az elmúlt években két egymásnak ellentmondó tendencia érvényesült. Döntően a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejezésének hatására jelentékeny mértékben csökkent a mezőgazdasági jellegű települések népességszáma. Ugyanakkor azonban nagyarányú lakásépítési tevékenység bontakozott ki, melynek területi elhelyezkedése tovább merevítette mezőgazdasági jellegű településeink hálózatának múltból örökölt egészségtelen és aránytalan vonásait, a társadalmi és gazdasági fejlődés új követelményeihez és szükségleteihez alig, vagy egyáltalán nem alkalmazkodó helyzetét. Lényegében olyan megállapítást is tehetünk ezzel kapcsolatosan, hogy sok mezőgazdasági jellegű településünk átépült, rekonstruálódott. E körülmény alapján mond ellent a mezőgazdasági termelés szférájában foglalkoztatott népesség térbeli elhelyezkedését illetően vallott korábbi elképzeléseinknek, a távlati fejlődés általános irányának. Mindez korábbi felfogásunk bizonyos mérvű átértékelését, az elmúlt évek fejlődésének alapos elemzése alapján annak módosítását teszi halaszthatatlanul szükségessé.

Elengedhetetlen az elmúlt évek iparfejlesztési és ipartelepítési tevékenységének településhálózatunk alakulására, fejlődésére gyakorolt hatásának és következményeinek sokoldalú számbavétele, vizsgálata és elemzése. Ennek során bizonyára sok értékes következtetésre juthatnánk az ipari termelés területi elhelyezkedése közötti törvényszerűségek jellegét, összefüggéseit, mozgásirányát, valamint a jövőbeni fejlődés útjait illetően.

Nem kevésbé alapvető jelentőségű a településhálózatunk jövőbeni alakulását, fejlődését meghatározó, a társadalmi lét szférájába tartozó elvi kérdések pontos meghatározása és szabatos tárgyalása.

A településhálózat fejlesztésének kérdései nem önmaguktól függő, önmagukban zárt problémák. A

népesség térbeli elhelyezkedését, s abból következően a településhálózat alakulását és fejlődését mindenekelőtt a termelési mód — ezen belül annak két oldala, a termelőerők mindenkori fejlettségi színvonal és az uralkodó termelési viszonyok — határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a településhálózat kialakulása, fejlődése, az annak rendszerében és szerkezetében végbemenő változások a termelőerők, és annak legdinamikusabb eleme, a népesség térbeli elhelyezkedése, letelepítése révén jutnak kifejezésre. Tehát a népesség térbeli megtelepülése elsődlegesen a település követelményeivel és szükségleteivel összhangban, a gazdasági viszonyoktól függően megy végbe. Jelentős, de másodlagos hatást gyakorolnak a népesség térbeli elhelyezkedésére, a településhálózat rendszerének és szerkezetének fejlődésére a politikai, államigazgatási megfontolások, az ország védelmi követelményei, a lakosság kultúrájából, hagyományából, életformájának sajátosságaiból és eltérő vonásaiból származó tényezők és adottságok. Összességében ez azt jelenti, hogy a termelés területi elhelyezkedésének követelménye és szüksége határozza meg a népesség országon belüli mozgását, társadalmi és foglalkozási átrétegződését.

Ha ilyen megközelítésben vizsgáljuk a településhálózat fejlődésének, alakulásának kérdéseit, úgy felülvizsgálat, pontosítást igényel a referátum azon megállapítása: „Legnagyobb jelentősége rendszerint az osztályszerkezet változásának van, különösen ha az ezzel járó foglalkozási kategóriákban bekövetkező átcsoportosulások és átrétegződések földrajzilag különböző területeken fekvő települések közt következnek be és így vándorlásokat is okoznak.”

Messzemenően egyetértésre találhatnak a referátum azon megállapításai és argumentumai, melyek helyes elvi alapon bírálják az utóbbi időben hangoztatott helytelen nézeteket a népességmozgás és a településhálózat fejlődése, illetve fejlesztése közötti összefüggéseket illetően. A referátumban ezzel kapcsolatosan kifejtett gondolat, mely bírálja a múlt gazdasági és társadalmi feltételeinek megfelelően kialakult és elavult településhálózat konzerválására irányuló törekvéseket, helyeslést válthat ki. Való igaz, hogy az ipar kis egységekre való szétforgácsolása, a műszaki fejlesztés és a termelékenység csökkenése mellett, soha, semmilyen körülmények között nem lehet településhálózatunk gyökeres, a mindenkori társadalmi követelményekkel és

szükségletekkel összhangban álló átalakításának alapja.

Településhálózatunk fejlődésére — alapján és döntően — az ipar, az ipari termelés térbeli elhelyezkedése gyakorolja a legnagyobb hatást. Erről e helyütt, e kérdés vitájában — a mezőgazdasági termelés különféle tényezőinek, az ellátó-kiszolgáló hálózat hierarchikus felépítésének elemzése mellett — viszonylag kevés szó esett.

A településhálózat jövőbeni fejlődési irányának és arányainak helyes meghatározása megoldhatatlan feladat az ipari termelés térbeli elhelyezkedését befolyásoló tényezők feltárása, vizsgálata és elemzése nélkül. Ez mindenekelőtt az ország térbeli szerkezetének vizsgálatát igényli iparfejlesztési és ipartelepítési szempontból.

A különböző jellegű és rendeltetésű termelés kialakult térbeli elhelyezkedését, a jövőbeni fejlődés tendenciáit, az ország területének adottságait és eltérő fejlesztési lehetőségeit vizsgálva, olyan következtetésre juthatunk, hogy az ország területének termelési-térbeli struktúráját ipari jellegű, mezőgazdasági jellegű, üdülő jellegű, ipari-agrár jellegű és agrár-ipari jellegű körzetek fogják képezni.

A különböző kategóriájú körzetek egyben az ország egész területe iparfejlesztésének ütemezését is jelenthetik. Feltételezhető, hogy nagyon hosszú távlatban az ország területének egésze a kommunista társadalmi-gazdasági rend fejlődésének eredményeként ipari jellegű területi-termelési tömörüléssé alakul. Ennek bekövetkeztéig, ipari fejlettségük színvonalát tekintve, a már ismerttetett négy termelési-területi tömörülési kategória kialakulását kívánatos elősegíteni, s ennek bázisán biztosítani a termelőerők és a népesség tervszerűbb és arányosabb elhelyezkedését és koncentrációját.

A különböző jellegű termelési-területi tömörülések különböző követelményeket, igényeket támasztanak a népesség mozgását, térbeli elhelyezkedését, a településhálózat ennek megfelelően differenciált fejlesztési elveinek kialakítását illetően.

Csak ily módon, ilyen megközelítésben és ilyen elvi alapon vizsgálhatjuk településhálózatunk távlati fejlesztésével összefüggő kérdéseket, juthatunk közelebb a társadalmi fejlődés kiváltotta változások helyes megértéséhez, a népesség térbeli elhelyezését, illetőleg elhelyezkedését helyesen befolyásoló következtetések megfogalmazásához.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS HATÁSA A VÁROSSZERKEZETRE

DR. FARAGÓ KÁLMÁN
a műszaki tudományok kandidátusa

A társadalmi fejlődés és a városszerkezet összefüggéseinek keresése nemcsak a téma bonyolultsága, hanem annak értelmezése és lehatárolása szempontjából is nehéz feladat. Számos eldöntendő kérdés jelentkezik már a kiindulásnál: vajon a társadalom fejlődésének és ezzel összefüggésben a városalakók életformáinak mely vonatkozásait indokolt kiemelni, illetve elhanyagolni; hogyan értelmezzük a városszerkezetet: csupán a városra jellemző alapvető térbeli és funkcionális rendszernek tekintjük-e, vagy pedig fogalmát terjesztjük-e ki a városrészekre, területi egységekre, alkotóelemekre is; milyen mértékben elemezzük a történeti fejlődés tanulságait, jelenlegi elméleti és gyakorlati tevékenységünket; mekkora távlatot igyekezzünk átfogni és ezen belül kell-e megkülönböztetnünk jellegzetes fejlődési szakaszokat; hol húzzuk meg a határvonalat a téma sokféle műszaki és nem műszaki vonatkozása között?

A felsorolt és nem is indokolatlanul feltehető további kérdések eldöntése — a téma lényegi megközelítésén túlmenően — önmagában is problematikus és teljesen szabatosan nem is igen lehetséges. Így azután a tárgyalás kereteit inkább praktikus szempontok határozzhatják meg: jelenlegi ismereteink korlátai, a terjedelem adta lehetőségek, szakterületünk felismert vagy vélt aktuális szükségletei emelhetnek ki vagy szoríthatnak vissza bizonyos problémákat, nem egyszer az előadó tetszésére bízva a választást.

A lehatárolás nehézségeit fokozza, hogy a téma egyaránt jelentkezik a városrendezés minden munkafázisában, tehát a tudományos kutatásban, a különböző tervezési előírásokban, a gyakorlati tervezésben és a tervek megvalósításában. Bizonyos mértékig itt is önkényesen kell eldöntenünk, hogy a tárgyalás során melyik munkafázist részesítsük előnyben. Nem kétséges, hogy szakterületünk elsősorban jellemző és legfontosabb tevékenysége a tervezés, tehát nem lenne indokolatlan elsősorban ennek szempontjából vizsgálni a problémát. Jelen konferencia azonban nem a tervezési gyakorlat aktuális kérdéseinek tisztázását célozza, hanem inkább a témakör tudományos elemzését tekintheti feladatának. Ezért előadásomnak is elsősorban a tudományos kutatás oldaláról kell a témát tárgyalnia. Öncélúan közelednénk azonban e sokféle gyakorlati vonatkozással bíró problémához, ha nem lennénk fi-

gyelemmel annak tervezési vonatkozásaira és nem tartanánk elsőrendű feladatnak, hogy megállapításaink a tervezés elvi alapokra való helyezését is segítsék.

Ha ezt kiindulásul elfogadjuk, választ adhatunk az előljáróban felvetett kérdések többségére: a részproblémák kiválasztását és előadásom témájának lehatárolását elsősorban tudományos kutatási tevékenységünk pillanatnyi stádiumának jellegzetességei, valamint a konkrét tervezésben való jelentőség döntheti el.

Még ilyen leszűkítés mellett is roppant széleskörű problematikával állunk szemben, hiszen ha a városszerkezet fogalmát a város részleteinek szerkezetére is kiterjesztjük — és ez, mint később látni fogjuk, elkerülhetetlen — akkor a településtudományi kutatások témáinak legnagyobb része közvetlen és szoros kapcsolatba kerül a városszerkezet kialakításának problémáival. Jelentős kutatási előzményekkel állunk tehát szemben és elkerülhetlenné válik ezeknek az előzményeknek az értékelése. Ezért mindenekelőtt választ kellene adnunk arra a kérdésre: vajon eddigi kutatási tevékenységünk a városszerkezet kialakítására vonatkozó elvek kidolgozása során figyelembe vette-e a társadalmi fejlődés hatásait, és lehet-e a jövőben eddigi kutatási eredményeinkre támaszkodni, van-e szükség valamilyen lényeges szemléleti vagy módszerbeli változásra?

Eddigi kutatási tevékenységünk lehető legtárgyilagosabb értékelése mellett is megállapítható, hogy elsősorban azok a kiemelkedő kutatási eredmények, amelyekre alapozva további munkánkat végezhetjük, a problémafelvetés, a megoldás módzatainak keresése során a lehetőségek határain belül figyelemmel voltak az igényeknek és kielégítésük módzatainak a változására, fejlődésére, a településállomány és településhálózat helyzetére, valamint a megvalósítás gazdasági realitásaira. Jellemzőnek tekinthetjük — talán ezzel összefüggésben és ebből következően is — az előrelátás lehetőségeinek reális értelmezését, az aktuális feladatok és a távlati követelmények egyeztetésére irányuló törekvést. Ennek az alapján egészséges szemléletnek tulajdonítható, hogy eddig nem látott napvilágot nálunk — néhány, elsősorban publicisztikai érdeklődésre számot tartó, megalapozatlan elképzelésen kívül —

a másutt mostanában annyira divatos városutópiákhoz hasonló munka.

A kiindulás és szemlélet pozitív vonásainak kiemelése mellett el kell ismerni, hogy a társadalmi fejlődés és városszerkezet mélyebb összefüggéseit illetően az eddigi kutatási eredmények alapján egyöntetű, világos kép még nem rajzolódott ki, és bár szélsőséges ellentétek az alapkérdéseket illetően nincsenek, a nézetek teljes azonosságáról sem lehet beszélni. Ennek fő okát abban kereshetjük, hogy bár a kutatómunka alapkiindulásában nem volt és nem is lehetett különbség, hiszen a szocialista társadalom és gazdaság általános fejlődés-törvényeit igyekeztünk szem előtt tartani, e törvények értelmezésében, az éppen vizsgált témára való vonatkoztatásában az elképzelések már természetszerűleg különböznek egymástól. Ezzel és az ismeretek fejlődésével magyarázható, hogy különböző kutatók, sőt ugyanazon kutatók is különböző időszakokban ugyanazzal a problémával foglalkozva, gyakran nem is lényegtelen vonásokban eltérő eredményekre jutottak.

Ezt a jelenséget természetesnek kell tartanunk, és bizonyosra vehető, hogy a jövőben is jellemző fog maradni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy bár a településtudomány részproblémáinak kutatásában a nézetek, a fejlődés jellegzetességeiről alkotott vélemények különbözősége gyümölcsöző lehet, a szemlélet, a városfejlődés alapvető összefüggéseinek tekintetében feltétlenül egyöntetűségekre kell törekedni. Ennek szükségességére és aktualitására elméleti és gyakorlati tevékenységünk több jelensége is figyelmeztet.

Ilyen jelenséggé kell értékelnünk például, hogy mai tervezési gyakorlatunkban a néha indokolatlanul merev előírások ellenére is mintha túlságosan sok lenne a kísérletezés, a szubjektív tervezői szempont, a kutatási eredmények által meg nem alapozott hipotézis. Ez azt jelenti, hogy a kutatás a tervezés számára jó néhány alapvető kérdésre adandó válasszal adós még és ezzel teret biztosít a gyakran megengedhetetlen ösztönösség számára. Annak elismerése mellett, hogy a tervezés — amely bizonyos szinten túl egyúttal tudományos tevékenység is — csak akkor lehet eredményes, ha egyéni elképzelések érvényesülnek benne, meg kell követelni az azonos szemléletű kiindulást, az alapelvek azonosságát. Ez a követelés azonban csak akkor váltható valóra, ha a kutatás ehhez az elméleti alapokat megadja.

A sokszor felesleges kísérletezés oda is visszavezethető, hogy a városrendezés komplexitásának felismerése önmagában még nem eredményez komplex szemléletet is. Ennek talán a leglényegesebb megnyilvánulása, hogy nem alakult ki egyenlő mérték az egyes városrendezési problémák jelentőségének értékelésében, ami oda vezet, hogy a városi funkciók fejlődését egyes vonatkozásaiban — az összefüggésekből kiragadva — túlságosan nagy távlatra előre vetítik, más vonatkozásaiban pedig elhanyagolják. Utalok itt egyik oldalról a gépkocsiközlekedés növekedési ütemének és következményeinek sok évtizedes távlatra való előrebecslésére

és ezáltal relatív túlértékelésére, másik oldalról például a lakásellátás tekintetében a prognózis teljes elhanyagolására, a tervekben a mai szinttől alig eltérő méretezésre. A komplexitás hiányát mutatja még az említetteken felül a gyakorlati tervezésben a társadalmi fejlődés jelentőségének háttérbe szorítása bizonyos rosszul értelmezett gazdasági megfontolások, építéstechnológiai követelmények miatt.

Erre azért is kerülhet sor, mert az elvi megalapozás bizonytalansága miatt viszonylag szilárd bázist keresve gyakran más tudományágak, szakterületek eredményeit, a településekkel szemben támasztott követeléseit megfelelő kritika nélkül átvesszük és munkánk kiinduló pontjává tesszük. Ugyanígy nem ritkán kritikátlanul vesszük át a külföldi szakirodalom és gyakorlat egyes haladónak értékelt, de egészen más viszonylatok között született eredményeit, ami azzal a veszéllyel jár, hogy háttérbe szorulnak a sajátos magyar jellegzetességek, társadalmunk fejlődésének, településállományunknak az általánostól eltérő vonásai.

A továbbiakban már kimondottan a városszerkezetre korlátozva a mondanivalót, megkísérlem néhány, az előzőleg elmondottakban gyökerező problémára vonatkozólag nézeteimet körvonalazni, helyenként állítás formájában, helyenként kérdésfelvetéssel, ismét másutt csak kutatási feladat megjelölésével, úgy, ahogyan ezt a rendelkezésre álló ismeretek megengedik.

Kiindulásképpen nem tartom feleslegesnek ismételt hangsúlyozni, hogy jelenlegi településtervezési elveinket, amelyeket az elmúlt két évtized kutatómunkájával alapoztunk meg, sok vonatkozásban nem ok nélkül tartjuk korszerűnek. Így elsősorban az az alapvető szemlélet, amelyet jelenleg a városszerkezet kialakítását illetően helyesnek tartunk, közelebbről: a városterület különböző alapvető funkciók szerinti tagolása, az összetartozó rendeltetések területeinek és létesítményeinek koncentrációja, a felépítés hierarchiája feltétlenül időtállóan fog bizonyulni. Ebből a szemléletből kiinduló tervezési elveink, amelyeket a város funkcionális területi egységeinek tartalmára és egymáshoz viszonyított elhelyezkedésére, a főútvonalhálózat vezetésére, a várostest morfológiai felépítésére állítottunk fel, nagy egészükben hosszabb ideig aligha szorulnak módosításra. Ha ezeket az elveket helyesen értelmezzük és alkalmazzuk, nem képzelhető el belátható távlatban a társadalmi fejlődésből származó olyan újabb követelmény, amelynek megfelelő szinten való kielégítése ellentmondásba kerülhetne ma vallott felfogásunkkal.

Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy ez a megállapítás elsősorban a városszerkezet egészére vonatkozó, átfogó jellegű kiindulásra, elképzelésekre érvényes. Számolnunk kell azzal, hogy a fejlődés nem is lényegtelen részletekben mai álláspontunk revízióját fogja megkövetelni; részleteken érteve az elvek egy részét és a város egyes részeinek belső szerkezetét egyaránt. Ezt azért sem nehéz megjósolni, mert ez a revíziós folyamat már meg is indult, hiszen kutató munkánk már évek óta azt célozza,

hogy a városfejlődésről szerzett ismereteink gazdagodásával párhuzamosan korábban megfogalmazott elveinket felülvizsgálva korrigáljuk, finomítsuk azokat. Valószínűnek látszik, hogy a társadalmi igények jelentkezésével, az ismeretek gazdagodásával és nem utolsósorban a kutató munka jobb megszervezésével ez a folyamat egyre gyorsulni fog.

Valószínű az is, hogy ilyen felülvizsgálatra elsősorban ott lesz szükség, ahol az elvek éppen viszonylagos újszerűségük és az alkalmazásukról szerzett tapasztalatok hiánya miatt túlságosan merevek, nem számolnak eléggé az igények és lehetőségek differenciáltságával, változásával. Ennek igazolására a teljesség igénye nélkül legyen szabad néhány példát megemlíteni.

A korszerű városstervezés egyik alapja és a múlthoz viszonyított nagy vívmánya a lakóhely és munkahely — elsősorban az ipari munkahelyek — szétválasztása. Bár ez a szétválasztás valójában csak néhány újonnan tervezett, vagy erőteljes rekonstrukció alá vett városban valósult meg az elméletnek többé-kevésbé megfelelő módon, a lakosság egészségügyi körülményeinek javulása, az üzemek koncentrációjából származó gazdasági hatások szempontjából előnyei határozottan kimutathatók. Ugyanakkor azonban hátrányok is tapasztalhatók, illetve várhatók: a lakóhely és munkahely közötti közlekedési áramlások megterhelik az úthálózatot, a távlatban rövidülő munkaidőhöz képest egyre nagyobb arányúvá válik az utazással eltöltött idő, a lakóhely és munkahely közötti nagy távolság megnehezíti a kisgyermekes anyák munkába állítását, jelentősen csökkenti a ténylegesen kihasználható szabad időt stb. Így a merev szétválasztás egyre inkább ellentétbe kerül az igényekkel, de bizonyára egy idő múlva a technikai fejlődéssel is, amely mind több iparágban lehetővé teszi az üzemi ártalmak kiküszöbölését és ezáltal a városrendezési jellegű védelem eszközeinek fokozatos feladását. Ilyen módon a városszerkezet funkcionális területi egységei — tehát a város egyes legfontosabb rendeltetéseinek keretét képező egységek — mellett komplex területi egységek jöhetnek létre, olyanok, amelyek együttesen tartalmazzák az ott élők lakóhelyét és munkahelyét, természetesen a fellépő közösségi igények kielégítésével együtt. A városszerkezet ezáltal funkcionális területi egységek és komplex területi egységek együtteséből épülhet fel, ami a várostest tagolására, a zöldterületi rendszerre, az úthálózat vezetésére és hierarchiájára lényeges következményekkel járhat.

Ez a fejlődés mindenekelőtt a lakóterületi egységekről vallott mai elképzeléseink felülvizsgálatát kívánhatja meg. A lakóterületi egységek fogalmának megjelenése és a lakóterületnek ilyen egységekre való tervszerű felosztása alapvető jelentőségű volt a városi lakosság igényeinek hatékony kiszolgálása, korszerű lakókörülményeinek kialakulása szempontjából, és mint rendező elv — a szakirodalomban egyre sűrűbben fellelhető ellenvetések ellenére — mással aligha helyettesíthető. De ha el is ismerjük, hogy a lakóterületi egységekre szükség van, és hogy a lakóterületi egységeknek különböző

fokozatai vannak, akkor is egyre világosabbá válik az a felismerés, hogy az azonos fokozatú lakóterületi egységek valamennyi funkciójának nem kell teljesen azonosnak lennie és még kevésbé szükséges, hogy e funkciók betöltésének módjai egyformák legyenek. A városi életforma sokrétűsége, az igények változatossága számára ugyanis az uniformizált lakókörzetek vagy lakónegyedek nem szolgálhatnak megfelelő keretül. Ha még ehhez az is társul, hogy az ipari üzemek előbb vázolt elhelyezési változatai révén egyes lakóterületi egységek komplex egységekké válnak, akkor bizonyosra vehető, hogy a lakóterületi egységeknek sokféle, a jelenleg általánosnak tartottól eltérő formációja jön létre.

A lakóterületi egységek egyre jobban differenciálódó szervezete természetes módon összefüggésben van a lakosság ellátásának megszervezésével. A különböző közcélú intézmények és létesítmények fajtáinak meghatározása, hálózatuk kialakítása, méretezésük módja az elmúlt években szinte folyamatos kutatási téma volt. Így erre vonatkozó ismereteink egyre sokrétűbbé váltak, egyre inkább nyomon követték, sőt sok tekintetben meg is előzték az ellátási igények fellépését. Mivel a városi lakoságnak a szolgáltatásokkal szemben támasztott igényei a társadalmi fejlődés következtében és már e konferencián is más előadásokban említett szabályszerűségek szerint állandóan növekednek, ez a kutatási téma nyilvánvalóan állandóan napirenden marad, legfeljebb a kutatás iránya módosulhat. A fejlődés ugyanis nemcsak a közcélú intézmények és létesítmények által nyújtott szolgáltatások körének megnövelését fogja megkövetelni, hanem talán még ennél is nagyobb súllyal az igényeknek a mainál lényegesen differenciáltabb módon való kielégítését is. Ez utóbbi pedig megkívánja a közintézmények, parkok és más szolgáltató létesítmények különféle típusaiból, elhelyezési módjából, csoportosításából, sőt méretezéséből is sokféle variációs eset kidolgozását, ezáltal választékot nyújtva az ugyanazon igény kielégítéséhez kapcsolódó különböző szolgáltatási módzatokban. Ezért a távlati igényeknek napjainkban helyesen előtérbe került problémájával legalább egyenértékűnek kell tekintenünk annak számbavételét, milyen variációs lehetőségei vannak a már ma is ismert igények kielégítésének. A távlati igények ugyanis a maiakban gyökereznek, de kibontakozásukat éppen az hátráltatja, hogy az uniformizált szolgáltatási módzatokba nem illeszthetők be, emiatt vagy nem elégítődnek ki, vagy egyéni, nem szervezett megoldást nyernek és így észrevétlenül maradnak.

A városokon belüli ellátási rendszer szélesedésének és differenciálódásának a szolgáltatások decentralizálásához kell elvezetnie. Ez sem új jelenség, hiszen ma is az egyes lakóterületi egységek meghatározott fokozatú szolgáltatások rendszerét képezik. Ha azonban az egyes egységekben nyújtott szolgáltatások módjai különbözők lesznek, a lakóterületi egység nem lesz többé zárt szolgáltatási egység, hanem az egységek kooperációjára is sor kerül. Ennek elsősorban kétféle következményét kell kiemelni. Az egyik a városközpont tartalmának

módosulása. Azáltal, hogy a lakóterületi egységek vagy az azoknak távlatban megfelelő egység-formációk ellátásbeli jelentősége megnövekszik, a központi jellegű szolgáltatások körének a maihoz képest szűkülnie kell. Mindez azonban csak a városi ellátás létesítményeire vonatkozik. Ugyanakkor a településhálózati kapcsolatok fejlődésével megnövekszik a városközpont táji jelentősége és így a központon belül a városi funkciók mai túlsúlya a tájakkal szemben fokozatosan csökken. Ennek pedig komoly hatása lehet a központ elhelyezésére, külső kapcsolataira és szerkezetének kialakítására, a városközpont és alközpontok viszonyára. Másik jelentős következménye a szolgáltatások decentralizálásának és kooperálásának, hogy a maihoz képest jelentősen megnövekszik az egységek közötti közlekedési áramlások intenzitása. Hasonlóan ki lehet mutatni, hogy a szabad idő megnövekedése folytán fokozódik a különböző üdülési, pihenési, testedzési létesítmények, valamint a városkörnyék felé irányuló közlekedési igény is. Mindez új vonásokat hozhat a városi főútvonalhálózat kialakításában, a tömegközlekedés irányainak megválasztásában. Ha ezeket a követelményeket helyesen értékeljük, a városi közlekedés problematikájának napjainkban előtérbe került mennyiségi vonatkozásai mellett a szorosan vett városszerkezeti megfontolások is egyenrangú szerepet kapnak. Az eddiginél komolyabb figyelmet kell szentelnünk annak megvizsgálására, milyen jelentősége van a közlekedési igények csökkentése és jobb kielégítése szempontjából egyfelől a területfelhasználás helyes kialakítása, a különböző közcélú intézmények és létesítmények elhelyezése, az egységek szervezése, másfelől a közlekedési hálózat hierarchiája közötti összefüggések megteremtésének.

A szolgáltatási rendszer fejlettebb formájának a lakásépítéssel is szoros összefüggése van. A minőségi lakásépítésre való áttérés mindenekelőtt azt eredményezi, hogy a lakosságnak többféle nagyságú, felszereltségű, környezetű lakás között nyílik választási lehetősége, ezáltal sokféle variációs eset áll elő a lakáson belüli és az azon kívül igénybevehető szolgáltatások összefüggéseiből. A múlthoz képest már most is megfigyelhető a fejlődésnek az az iránya, amely a régebben feltétlenül lakáson belüli funkciók egy részét közösségi létesítményekbe utalja. Ez a folyamat nyilvánvalóan folytatódik és szélesíti a közösségi intézmények körét, a maiakon túlmenően újakat hoz létre. Ugyanakkor azonban várható olyan lakásformák megjelenése is, amelyek mai közösségi szolgáltatásokat a lakásba visznek vissza. A lakáson belüli és közösségi szolgáltatások bonyolult összefüggései, egymásra hatásai a gazdaságosági, életmódbeli, kényelmi és más szempontok alapos elemzésével volnának bizonyos fokig tisztázhatók. Erre azért is nagy szükség lenne, mert az ilyen változások az egyes lakóterületi egységek tartalmának és viszonyainak a maihoz képest lényegesen összetettebb formációit hozhatják létre és hozzájárulhatnak a városközpont tartalmának a már említetten túlmenő módosulásához.

A jövő lakásépítésének másik következménye

azon az összefüggésen keresztül érvényesül, amely a lakásnagyságok, illetve fajlagos lakásterületek és a városi terület kiterjedése között fennáll. Mai településtervezési méretezési rendszerünk legtöbb mutatószáma az aránylag kis lakásalapterületeken és a 2 fő/szoba lakósűrűségeen alapszik. Ha növekszik a lakásalapterület és csökken a lakásokon belüli fajlagos lakósűrűség, megnövekszik a városterület. A városok területének a lakosság számánál lényegesen gyorsabb növekedésére már az egész világon felfigyeltek; ezzel a problémával foglalkozott a nemzetközi városrendezési szervezet, a FIHUAT 1965. évi kongresszusa is. (Természetesen szintén a városok fajlagos területnövekedését hozzák magukkal a fejlődés korábban említett tényezői.) Bizonyos, hogy ennek a mennyiségi növekedésnek lesznek minőségi, tehát tervezési következményei is. Ha ezek a következmények nálunk elég sokára is fognak jelentkezni, hiszen városaink extenzív beépítésük folytán általában jelentős területi tartalékokkal rendelkeznek, a fejlődés ilyen irányú értékelése már nem várható sokáig magára.

A területi növekedés szoros kapcsolatban van a tervezés gazdaságosságával. A gazdaságosság kritériumai ugyan mindig az adott korszakhoz kötődnek, mégsem várható az, hogy távlatban, a gazdasági lehetőségek további bővülésével a területtakarékoság elveszti jelentőségét. Azáltal ugyanis, hogy a kommunális szolgáltatások a város minden részén — a beépítési jellegtől függetlenül — a mai legmagasabb szintet is túlszárnyalják, a jelenlegihez képest lényegesen nagyobb gazdasági hatásokkal fog járni a városi terület növekedése. Ezért komoly gazdasági jelentősége van annak, hogy a városon belül az egyes területek az adott időpontban meghatározott rendeltetésekhez kapcsolódjanak. Ez a megállapítás egyaránt vonatkozik a beépített és be nem épített területekre. Már csak ezért sem helyeselhethők a legutóbbi időben előtérbe került olyan tervezési módszerek, amelyek a távlatban esetleg jelentkező igények kielégítéséhez szükséges, ma még meg nem határozható létesítmények területszükségletét ún. „tartálékterület”-ekkel biztosítják.

A városi létesítmények bizonyos mértékig megváltozott tartalma és viszonylatai feltétlenül hatással lesznek a kompozíciós formálás módozataira is. Az épületek és létesítmények nagyobb differenciáltsága, a városszerkezet gyújtópontjait képező közösségi központok számának és szerepének megnövekedése, a lakóépületek és közösségi létesítmények sokféle viszonylata, a nagyobb térbeli kiterjedés stb. a városok megjelenésében bizonyos, ma még kellően nem értékelhető, de minden bizonnyal a jövő városlakójának magas esztétikai igényeit tükröző, új vonásokat fog kiemelni. Ez bekövetkezik akkor is, ha azok a kompozíciós törvényszerűségek, amelyek évezredek során fejlődtek ki és mindenféle esztétikai megfontolás alapját képezik, változatlanul hatni fognak. A város alkotóelemeinek sokasodása, a közöttük fennálló viszonylatok bővülése gazdagítani fogja a kompozíciós kifejezés eszközeit.

Talán ez a néhány kiemelt példa is elegendő annak szemléltetésére, milyen jellegű problémák

jelentkezhetnek a településtudományi kutatásban a jövőbeli fejlődés által felvetett követelmények ki-elégítésének vizsgálata és értékelése során. Számos további kérdést lehetne még felvetni, amelyek közül talán a legjelentősebb a falufejlesztés speciális témaköre.

A két történeti településkategória, a város és a falu közötti alapvető különbségek fokozatos felszámolása mellett is a falvak nagyságrendje, termelési jellege, a települések hierarchiájában elfoglalt helyzete számos különleges probléma megoldását fogja igényelni amellet, hogy az előzőekben említett jellegzetességek legtöbbször a falvakban is számolnunk kell. Ha a falufejlesztés és tervezés ilyen vonatkozású tárgyalására itt most nem térek ki, ennek oka nem e kérdéskomplexum jelentőségének figyelmen kívül hagyása, hanem a rendelkezésre álló terjedelem és idő rövidsége.

Úgy vélem, az előző alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy tervezési elveink egyes vonatkozásokban megelőzhetik ugyan a társadalmi fejlődést, rendszerint azonban csak arra van lehetőségünk, hogy a követelmények jelentkezése után tervezési elveinket részleteiben módosítsuk. Ha az elmélet és gyakorlat elég gyorsan reagál ezekre a követelményváltozásokra, elérhetjük, hogy a városok, városrészek megépítésük időpontjában valóban korszerűnek legyenek mondhatók. Kérdés azonban, hogy ez a korszerűség meddig tartható fenn, más szóval van-e lehetőség arra, hogy mai vagy későbbi tervezési elveink alapján felépített városok, városrészek lépést tudjanak tartani a fejlődés által felvetett követelményváltozásokkal?

E kérdésre adandó választ meg kell előznie egy rövid elemzésnek a követelményváltozások várható következményeiről. Ez — az eddigi tapasztalatok alapján — háromféle jellegű lehet:

1. A követelményváltozások jelentős része nem érinti a város vagy városrész egészét, hanem hatása viszonylag szűkebb területre korlátozódik. Addig, amíg egy adott problémát egy vagy néhány létesítményen belül belső átalakítás, korszerűsítés stb. által, vagy egy lehatárolt területen belül nem nagyszámú alkotóelem átalakításával, méretezési módosításával, a közöttük levő kapcsolatok jellegének a szóbanforgó területen belüli megváltoztatásával meg lehet oldani, addig ennek a műveletnek lényeges szerkezeti következményei nincsenek. A tervezési elvek meghatározásánál tehát e folyamat hatásaival nem kell számolni. Az ilyen jellegű változások elsősorban a felépülést követő kezdeti időszakban léphetnek fel; okuk az igények nem egészen helyes értékelése, vagy a kielégítés nem teljesen hiánytalanul megoldott módozata lehet.

2. Egyes vonatkozásokban elképzelhető, hogy egy adott városrészen belül maguk a változó körülmények és követelmények hatásai egyensúlyba kerülhetnek. Így például a lakásviszonyok javulásával növekszik a fajlagos lakásterület, ennek következtében egy meghatározott terület lakásállományában csökken az ott lakók száma, ez pedig azt eredményezi, hogy megnő a fajlagos közintézmény-, köz-

mű- és zöldterületi ellátottság, mivel az említett létesítményeket kevesebben fogják igénybe venni. Ugyanez vonatkozhat a szóbanforgó városrész belső lakóúthálózatának kapacitására, a parkolóhelyek fajlagos befogadóképességére stb. Hasonló hatással járhat a társadalmi-gazdasági fejlődés többféle várható következménye is. Például a gépjárműállomány növekedése csökkentheti a lakóházak környezetében szükséges közcélú intézmények, elsősorban a közellátási létesítmények használatát és inkább az ilyen jellegű központos létesítményeket terheli meg, ezzel közvetett módon növelve előbbieik fajlagos kapacitását. Egyes szolgáltatások közösségivé válásával párhuzamosan más rendeltetések a közösségi létesítményekből a lakásba vándorolhatnak vissza, és így elképzelhető az is, hogy bizonyos közintézmények iránti igény megszűnik, vagy jelentősen csökken, így felszabaduló részük más, újonnan fellépő rendeltetésnek adható át. Az ilyen jellegű változások folyamatosan jelentkezhetnek. Szerkezeti következményeik akkor küszöbölhetnek ki, ha lehetőség van a város vagy városrész életének állandó figyelemmel kísérésére és sikerül az ellenkező előjelű hatások következményeit helyesen és időben egyeztetni.

3. Az olyan követelményváltozások, amelyek hatása egy-egy városrész szerkezetének átalakítása lehet, külső és belső okokra egyaránt visszavezethetők. Külső ok lehet mindenekelőtt az, ha megváltozik a szóbanforgó városrésznek a városszerkezetben betöltött szerepe, a környezettel és a város többi részével való kapcsolat annak következtében, hogy a városnak, vagy egyes városrészeknek az átalakításával megváltoznak azok az összefüggések, amelyek az egész városszerkezet és a szóbanforgó városrész között a tervezés időpontjában fennálltak. Magán a városrészen belül a lakosság igényeinek kielégítése végett szükségessé válhat bizonyos létesítmények, vagy területek méreteinek változtatása (növelése, vagy csökkentése), esetleg új létesítmények, vagy területek létrehozása. Ha ez nem oldható meg egy kisebb lehatárolt területen belül, hanem a változás érinti az alkotóelemek többségét, vagy jelentős részét, valamint a közöttük fennálló kapcsolatokat, akkor már a követelményváltozások szerkezeti átalakítások nélkül nem követhetők nyomon. Az ilyen átalakítások helyes tervezés esetén a megvalósítást követően hosszabb idő múlva válnak szükségessé és vagy az egész város rekonstrukciójával, vagy a követelmények változásának a tervezés időpontjában előre nem látható tendenciáival függnek össze.

Az előzőkből következik, hogy az 1. és 2. eset következményeivel kevésbé, a 3. esetben jelentkező hatásokkal viszont már az egyes városrészek létrehozásánál számolni kellene annak érdekében, hogy a szerkezeti átalakítások szükségessége minél ritkábban álljon elő, vagy ha elkerülhetetlen, viszonylag kevés áldozatot követeljen. Ezért egyik fontos feladat, hogy a kutatás igyekezzék a tervezési elvek olyan rugalmas és dinamikus rendszerét létrehozni, amely ennek a feltételnek lehetőség szerint képes megfelelni.

A már ismert tendenciákra és azok következményeire alapozva jelenleg is vannak erre bizonyos lehetőségeink. Mindenekelőtt meg lehet előzni azt, hogy a követelmények változásából származó átalakítások szükségessége a város valamennyi részében egyidejűleg lépjen fel. Erre bizonyos mértékig módot ad az a felismerés, hogy a követelmények változása nemcsak meglevő funkciók megszűnését, újfajta rendeltetések létrejöttét fogja eredményezni, hanem már ma is ismert igények többféle módon való kielégítésére is fel kell készülni. Ezért lényeges feladat a városi lakosság minden, jelenlegi ismereteink szerinti igényét elemezve számbavenni, milyen szolgáltatási módokkal lehet ezeket kielégíteni, közülük kiválasztani a mai társadalmi-gazdasági feltételek mellett megvalósíthatókat, majd a szolgáltatások e variációit a városban meghatározott rendszer szerint szétszítani. Ezzel kettős célt érünk el: egyfelől már ma is választási lehetőséget biztosítunk, másfelől csökkentjük annak valószínűségét, hogy az igényeknek távlatban jelentkező változása egyes szolgáltatásokat a város egész területén egyszerre tegyen elavulttá és ily módon újjáalakítandóvá.

Az egyidejűség elkerülése mellett célszerű lenne elérni, hogy a követelményváltozások folytán később szükségessé váló szerkezeti átalakítások minél kisebb területre korlátozódjanak. A tervezési gyakorlat — egyelőre ösztönösen — már ma is számos olyan módszert alkalmaz, amely ezt elősegítheti. Ilyen tervezési módszer az azonos és rokon

rendeltetésű területek csatlakoztatása, a központok és alközpontok közötti jó kapcsolatok megteremtése, a hasonló funkciójú intézmények közös tető alá hozása stb. Ha sikerül ezeket a módszereket továbbfejleszteni, jelentőségüket a távlati igények kielégítése és változása szempontjából megfelelően értékelni, lehetőség nyílik arra, hogy városaink a múlt-hoz viszonyítva lényegesen jobban tudjanak lépést tartani a társadalmi fejlődés által felvetett követelményekkel.

Befejezésül ismét rá szeretnék mutatni arra, hogy az elhangzottak egyáltalán nem merítik ki a társadalmi fejlődés és a városszerkezet legfőbb jellegzetességei közötti összefüggések témakörét. A felvetett kérdések sem voltak szakterületünk előtt eddig ismeretlenek; egyikük-másikuk tisztázására már eddig sem csekély erőfeszítések történtek. Erre az adott módot, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek megismerésére, a városépítésre gyakorolt hatásának értékelésére, az ebből leszűrhető következtetések gyakorlati alkalmazására sokszorosan nagyobb lehetőségeink vannak, mint bármely más korszak városépítőinek. Ennek és tudományágunk művelésében elért eredményeinknek köszönhető, hogy egyáltalán módunkban áll a társadalmi fejlődés és a várostervezés közötti összefüggések bonyolult problematikájának körvonalazása, és hogy a siker reményében vállalkozhatunk mindazoknak a kutatási feladatoknak a tisztázására, amelyeket előadásomban igyekeztem kifejteni.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Dr. Borsos József

a műszaki tudományok kandidátusa

Hozzászólásomban a városlakók életformáinak csak két vonatkozását: a helyi közlekedést és ennek kapcsán a városszerkezet, valamint az életforma szolgáltatási szükségletei közül a közműves ellátást fogom tárgyalni. Mindkét funkció önmagában is a komplex kérdések egész tömegét veti fel, tovább kell tehát szűkíteni a témát.

A közlekedés vonalán a közlekedési igények várható változásainak és a személygépjármű-állomány alakulásának városszerkezeti kihatásairól, a közműves ellátásban pedig a teljes közműkiszolgáltatás gazdasági előfeltételeiről szeretnék röviden szólni.

A közlekedési szükségletek alakulását lényegesen befolyásolhatja az a lehetőség, melyet az előadó is felvetett, hogy a technika fejlődése, az automatizálás, kemizálás, a különböző ártalomvédelmi be rendezések eredményeként a városszerkezetnek jelenlegi felfogásunk szerint jellegzetes és egymástól a tervezésben elhatárolandó területegységei — a külön lakó- és külön ipari területek helyett, komplex funkciójú területegységek kialakítására is sor kerülhet. Az ilyen egységek szaporodása valószínűen csökkenti majd a lakóhely—munkahely közti utazások számát és hosszát. Azért mondom úgy, hogy valószínűen, mert egy szubjektív, tehát nehezen megbecsülhető tényezőnek, a munkahelyek változtatásának a hatása, amely jelenség talán éppen az életformák fejlődése révén gyakoribbá válik, ezt a kedvező eredményt ellenkező előjelűvé is alakíthatja. Ez a tendencia mindaddig fennmarad, míg a lakáshelyzet nem teszi lehetővé azt, hogy munkahely-változás esetén a dolgozó lakását is elcserélhesse. A jelenlegi egy lakosnak egy évre vonatkoztatott átlagos utazási igénye eszerint még a városszerkezetnek ilyen, a közlekedés szempontjából kedvezőnek látszó átalakulása mellett sem csökken, sőt az életforma átalakulásával kapcsolatban növekvő szabadidő az egyéb utazási igények állandó emelkedését fogja eredményezni.

Önkéntelenül kapcsolódik ehhez a megállapításhoz az a következő kérdés, hogy milyen járműveken, a helyi közlekedés milyen formáinak igénybe vételével lehet majd a növekvő igényeket legelőnyösebben kielégíteni és hogy az utasok megoszlásának alakulása az egyedi és tömegközlekedési eszközök és a tömegközlekedési eszközök egyes fajtái

közt, befolyásolja-e a városszerkezetről mai tudásunk alapján kialakított képet?

A városi forgalom egyes fejlődési periódusainak jellegzetessége általában minden nagyvárosban — bár a kérdéses állam ipari fejlődésének és ehhez kapcsolódóan életszínvonalának megfelelően időbelileg eltolódva — azonos sajátosságokat mutat. A tömegközlekedési eszközök igénybevétele a személygépkocsiállomány rohamos növekedésének időszakában viszonylag csökken. A tömegközlekedési vállalatok helytelen gazdaságpolitikája azután rendszerint arra vezet, hogy a rentabilitás csökkenésétől való félelem miatt a tömegközlekedés technikai színvonalát nem fejlesztik, vagy legalábbis nem fejlesztik megfelelő mértékben; nem igyekeznek versenyezni az elveszett utasok visszaszerzésében. A tömegközlekedési eszközök használata tehát tovább csökken. A fajlagos dinamikus útfelületszükséglet, egy utasnak egy keresztmetszeten adott időegység alatti átszállításához szükséges útterület személygépkocsiban történő utazásnál sokszorosa annak, ami a korszerű tömegközlekedési eszközöknél elérhető. A közlekedési terület tehát egyre zsúfoltabb lesz. Ez a megállapítás az egyedi és tömegközlekedési eszközökre, a mozgó és parkoló járművekre egyaránt érvényes. A jövő fejlődés reális előrebecslése alapján tehát mielőbb tisztázni kell a megoldás irányelvét. Az alábbi lehetőségek között választhatunk.

1. Az utak és parkolóhelyek teljesítőképességének növelése, ami részint a közlekedési területek növelése, részint azok többszintes kihasználása révén érhető el.
2. A tömegközlekedési eszközök olyan mennyiségi, de főként minőségi fejlesztése, hogy az azokon való rendszeres utazás előnyös, sőt kívánatos legyen a magángépkocsikkal rendelkezők számára is. Ez nagyvárosban, ha az utazási sebességet is növelni akarjuk, ami a tömegközlekedési eszközök egyik fő vonzóerejévé válhat, csak a többszintes megoldások kombinációjával jöhet létre.
3. Az utazási igények differenciált kielégítése oly módon, hogy az egyes utazási fajtákat időben is eltolódva a legmegfelelőbb módon lehessen megoldani (pl. munkahelyre tömeg-

közlekedési eszközön, szabadidőben saját gépjárművön). Ez a funkcionális megoszlás az 1. és 2. megoldások arányos koordinálásával segíthető elő.

A városszerkezettel mindegyik megoldási mód szoros kapcsolatban áll, de általános elvi síkra korlátozva a kérdést — ami a jelen konferencia célkitűzése — elsősorban a közlekedési területek növelésének lehetőségeivel és korlátaival kell foglalkoznunk. Az abszolút területszükségletet a magángépjárművek száma, a fajlagos mutatót pedig azoknak a lakosság számára vonatkoztatott aránya szabja meg.

Közlekedési kutatóink a várostervezőknek a külföldi fejlődés elemzése és adaptálása alapján 2040-re hazánkban is 300 személygépjármű/1000 lakos figyelembevételét ajánlják. Ez városaink közlekedésének jelenlegi helyzetét oly mértékben változtatja meg, hogy az abból folyó követelményeknek mostani várostervezési elképzeléseinkben kritika nélkül való átültetése aggályosnak látszik. Indokolt tehát, hogy ezt a témát a további településtudományi kutatásokba, ha talán nem is részletesen műszaki és gazdasági vonatkozásaival, de legalább általános, komplex és az életforma változásához, valamint a településszerkezet egészéhez kapcsolódó szempontjai alapján vonják be. Az idő rövidségére való tekintettel csak címszerűen felvetek néhány ezzel kapcsolatos gondolatot.

Tudunk-e például arra vonatkozóan támpontot kapni, hogy ez az átlagos mutatószám miként differenciálódik az egyes településtípusokban, amire pedig a településtervezőnek szüksége van, ha a települések egyedi területfelhasználási terveit el akarja készíteni, mert nyilvánvaló, hogy a gépjárműállomány minden településben nem oszlik meg egyenletesen.

Nézzük a távlat problémáját. Városrendezési terveink általában 20 év távlatára készülnek. Heyles-e az azokat befolyásoló egyik fontos tényező: 75 évre előrevetítve becsülni? Az ellenérv világos, a terület fenntartásánál igen nagy biztonságra van szükség, tehát nagy távlatra kell tervezni. Kérdés azonban, hogy 75 év múlva is ugyanilyen mértékkel, műszaki adottságokkal fognak-e a személyszállító gépjárművek rendelkezni, nem helikopterek, vagy más ma még nem is sejtett járműtípusok közlekedéséről és tárolásáról kell-e majd a városrendezőnek gondoskodnia? Hiszen 75 évvel ezelőtt gépjárművet egyáltalán nem gyártottak.

Egy másik kérdés, lehet-e egyszerű időeltolással párhuzamba állítani a fejlett kapitalista államok gépjárműállományának alakulását az elmaradott helyzetéből kiugrani készülő hazánk viszonyaival. Ugyanazokon a fejlődési fázisokon fogunk-e átmenni mi is mint ők? Nem fogunk-e egy-egy periódust átugrani, nem fogja-e addig a technika fejlődése túlhaladni a megvalósítás ma elképzelt lehetőségeit?

De ha föltételezzük is a párhuzamosságot, a nagy időtávlatra való tervezés további problémákat

is felvet. Milyen határig lazíthatjuk településeinket, hogy a közlekedéshez szükséges szabad területeket elő tudjuk teremteni. Adottságainkra tekintettel lesz-e a magyar népgazdaság valaha is abban a helyzetben, amire most terveinket felépítjük, hogy településeinkben a személygépkocsik felét több szinten helyezhessük el? A szabad területek kialakítása miatt szükséges lazítás más vonatkozásban, pl. a közművesítési költségeknél, vagy a mező- és erdőgazdasági területek elvonásánál nem teremt-e lehetetlen helyzetet?

A járműparkoló területek és zöldterületek helyes arányainak megteremtése is alapvető probléma. Ha a lakóterületek lazítása korlátozott, tehát ha a más szempontból legelőnyösebb laksűrűséget betartjuk, az ebből származó korlátozott kiterjedésű be nem épített területből mennyi legyen zöldterület, és mennyi a parkoló?

Az nyilvánvaló, hogy a $\frac{3}{4}$ évszázad múlva szükségessé váló parkolókat egyelőre zöldterületként kell kialakítani. Ez a módszer azonban, még ha a tervezett állapotnak megfelelő optimális arányt ki is alakítjuk, egy további ellentmondásra vezet. Az életforma változása, a több szabadidő nyilvánvalóan egyre inkább növeli a lakosság zöldterületi igényét is. A fejlődés vázolt tendenciája pedig ezzel ellentétes lesz. Ha a lakosság már hozzászokott egy magasabb szintű ellátottsághoz, nyilván életszínvonalcsökkenésnek fogja érzékelni, ha megszokottból engergetni kénytelen.

Ezek a gondolatok eszembe juttatják az előadó egy másik megállapítását, mely szerint nálunk eddig alig látott napvilágot városutópiai munka. El lehet rajta gondolkodni, hogy a gépjárműállomány előrebecslésében és annak következményeiben nem süroljuk-e az utópia határát?

A közműves ellátás jellege és színvonala, illetve annak a társadalmi fejlődéshez való viszonya mai ismereteink szerint elvileg világosabban áll előttünk. A vízgazdálkodási közművek magas színvonalú kiépítését településegészségügyi szükségesnek tartjuk, amit minden áldozatot is vállalva a korszerű városépítés előfeltételeként meg kell valószínűsíteni. Világos az is, hogy a közösségi energiaellátás három fajtájának, a villamosáramnak, a gáznak és a távhőszolgáltatásnak együttesen, az egyedi fűtés kikapcsolásával kell gondoskodnia a lakosság és a termelés világítási, hő- és motorikus energiaigényeiről.

Ami a színvonalat illeti, ha elfogadjuk, hogy távlatban közművel minden lakos el lesz látva, az az ivóvízellátásban csak a fejadagok változásával, a szennyvízkezelésben pedig a tisztítás módjával és fokával mérhető. A társadalmi fejlődés hatása a vízgazdálkodás területén az ipar igényeinek növekedésében és vízkészletünk elszennyeződésének fokozódásában jelentkezik. Nem ilyen egyértelműek a kapcsolatok az energiaellátásban. Túl messze vezetne, ha az ipar közműigényeivel is foglalkoznánk. Meg kell elégednünk a lakosság szükségleteinek elemzésével. A világítási energia az egész elhasznált energiamennyiségnek igen kis hányada; a fűtési hő

pedig a lakások nagyságának és a fűtési rendszernek a függvénye. Jelentős igénynövekedésre kell azonban számítani a társadalmi fejlődés során a használati melegvízellátásban, de főként a villamos-áram felhasználásában a háztartások gépesítése következtében.

Komplex kutatási feladat annak eldöntése, hogy a háztartási energiaszükséglet kielégítését milyen arányban osszák meg a három energiafajta, a villamos-áram, a gáz és a közvetlen hőszolgáltatás között. Az optimális arány érdekli ugyan a településtudományt, de az inkább a népgazdaság szerkezetének, a településhálózat földrajzi és az energiaforrások, valamint távvezetékek területi elhelyezkedésének és nem a városszerkezetnek a függvénye.

Kétségtelen azonban, hogy a közműves ellátás alakulásának városszerkezeti kihatásai is jelentkezőnek, bár távolról sem olyan mértékben, mint azt a közlekedés vonatkozásában láttuk. A városszerkezeti problémákat itt másként vetik fel a termelő és más központi létesítmények, és másként a vezetékhálózat. A vezetékhálózat ugyanis — bár építési költsége a közművesítés összes költségéből a legnagyobb hányadot képviseli, külön területigényt nem jelent a korszerű város közlekedési területei alatt, különösen ha a közműalagutat is számításba vesszük, a városszerkezet átalakítása nélkül is elhelyezhető. A többi közműlétesítményhez azonban nagy és rendszerint helyhez kötött területekre van szükség. Gondoljunk csak a víznyerő helyek szabadontartására és egészségügyi védelmére. E téren a városrendezési tervek távlatán messze túlmenő perspektívákra kell a területfelhasználást megtervezni. Budapest főváros pl. vízművei számára már a múlt század végén megszerezte a Duna mentén azokat a területeket, amelyek a most is folyó fejlesztési munkákhoz szükségesek voltak. Itt a közlekedési előrebocsátástól eltérően nem látok ellentmondást a távlatok túlságosan nagy különbségében, mert ezek a területek a beépítési területeken kívül fekszenek, sokkal kisebbek, így különösebb nehézség nélkül szabadon tarthatók; főként pedig azért, mert fenntartásuk az építési területek beépítési módjára (lazítás) nincs befolyással.

Külön kell szólni a szennyvízkezelőtelepek és a szeméthelyezés kapcsolatairól. Ez a problémakör ugyanis mind higiéniai, mind szociológiai, mind technológiai szempontból szorosan összefügg a társadalmi fejlődéssel, nagy és többé-kevésbé ártalmat okozó területeket érint, azonkívül példa arra is, hogy a technikai fejlődés milyen jelentős változásokat okozhat a városszerkezetet érintő tervezésben.

Ma már általánosan érvényesül az a felfogás, hogy a szennyvíz, a csatornahálózatba nem kerülő fekália és más folyékony szennyeződés, valamint a háziszemét alapján azonos jellegű termékek, elszállításuk, ártalmatlanná tételük, elhelyezésük nem választható el egymástól, de a településegészségügy egészétől sem. A társadalmi fejlődés során nő a belterületek csatornahálózattal ellátott területeinek aránya, de mindig lesznek olyanok is, ahol nem lesz

csatornázás. A témakör hármas összetétele, komplexitása eszerint megmarad.

A társadalmi fejlődés a háziszemét terjedelmét növeli, térfogatsúlyát csökkenti, összetételét, ezzel kezelésének módját is változtatja. A kályhafűtés megszűnése a szemét mennyiségét és minőségét is egyenletesebbé teszi. A jövő városában a szemét ház-on belüli gyűjtésének és elszállításának alapjában kell különbözni a mostanitól. Ledobó aknák, teljesen zárt tárolás, szállítás, esetleg őrlés és a csatornahálózaton át történő úsztatás már a közeljövő feladata.

A szennyvizek tisztítása, a szennyvíziszap kezelése a mai technológia mellett széles zóldsávval körülvett és a fögyűjtők mentén elhelyezkedő nagy területeket kíván. Ezeknek a városszerkezetbe való hatékony beillesztése nehéz feladat. Budapesten e célra 40 ha terület lenne szükséges. A technológia azonban előreláthatólag olyan irányba fejlődik a szennyvíziszap több mint 90%-os víztartalmának mechanikus eltávolítása, esetleg a szennyvíziszap és a háziszemét együttes elégetése révén, hogy a jelenleg tervezett területeknek csak tört részeit fogják felhasználni. A gazdaságilag és településegészségügyi szempontból egyaránt optimális technológiai megoldások a társadalmi fejlődés tükrében csak alapos kutató munkával alakíthatók ki.

A közművesítésnek a városszerkezetet érintő problémája végül a közműellátás szempontjából legracionálisabb laksűrűségek és beépítési módok meghatározása. Ez még a mai társadalmi építéstechnológiai és költségviszonyok vonatkozásában sincs tisztázva. Azt tudjuk, hogy az egy lakosra jutó közművezeték költsége fordítottan arányos a laksűrűséggel, de azt, hogy ez az összefüggés matematikailag miképpen fogható meg, és hogy a laksűrűségen kívül még ható sok másik tényező miképpen, milyen nagyságrenddel érvényesül, a további kutatások során kell feltárni.

Az eddigi vizsgálatok szerint a helyi adottságok hatása annyira jelentős, hogy csak modelltervek elemzése alapján használható eredményeket nem kaphatunk. Ez azonban még csak a jelen állapot megoldatlanságát jellemzi.

Az életformák változása további bizonytalanságot jelent. Hogy csak egy példát említsek, még mindig erős a kertes családi házak utáni vágy. Ha ez az irányzat tovább erősödik, amire a külföldi példák-ból joggal lehet következtetni, felül kell vizsgálni a gazdaságos közművesítésre megszabott laksűrűségi határértékeket. Az életformák átalakulásának ugyanis a szocializmusban nem szabad olyan irányban haladnia, hogy a településfejlesztés a tömegek elképzeléseivel és vágyaival ellentétes célokat tűzön maga elé. Ki kell tehát alakítani azt a beépítési módot, ami a tájba ágyazott lakóépületek telepítését optimális összhangba hozza a közművesítésnek a népgazdaság adott helyzetében még elviselhető költségeivel. Egy ilyen megoldáshoz a várostervezési eszközök mellett újszerű vezetékhanyagok és új építési technológia alkalmazása is közelebb vihet.

A szerteágazó, nagy terjedelmű témára való tekintettel hozzászólásomban csupán vázlatosan, tézisszerűen foglalom össze a vele kapcsolatos legfontosabb problémákat, és ezekhez néhol rövid kiegészítést fűzök.

A „társadalmi fejlődés” hatása a városszerkezetre, a társadalom mindenkori igényei által, illetve az igényeknek megfelelő műszaki-gazdasági tevékenység által nyilvánul meg. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi fejlődés hatását a jövőendő városszerkezetre akkor tudjuk helyesen felmérni, ha felismerjük a társadalom igényeit és megvizsgáljuk, hogy ezek az adott lehetőségek között hogyan lesznek a legjobban kielégíthetők.

A társadalomnak a várossal szemben támasztott igényeit eddig tudományos elemzésnek nem vetettük alá, ezért mai igényeit sem ismerjük megfelelően, még kevésbé a leendő igényeket. Ezekre vonatkozó hipotéziseink egy része szubjektív feltételezéseken épült fel. Az a körülmény, hogy feltételezett igények számára tervezünk, nem jelenti azt, hogy feltételezéseink teljes egészükben hibásak, csupán azt, hogy ezek kellő ellenőrzése és helyesbítése még nem történt meg, vagy egyes esetekben nem lehetséges.

A társadalom igényei nem közvetlenül a városszerkezetre irányulnak, hanem a környezetnek azokra az elemeire, amelyekből a városszerkezet kialakul. Így jelentkezik a lakóhellyel, munkahellyel, közintézményekkel, üdülési lehetőségekkel, ellátással és mindezen elemek megközelítésével kapcsolatos igények. A városrendezés feladata azután, hogy a felismert igények kielégítésére alkalmas városszerkezet kialakítását biztosítsa.

A társadalmi igényeknek nem csupán a város kisebb szerkezeti elemeire (lakóegységek, ipari körzetek stb.), hanem a város egészének szerkezetére is igen nagy befolyásuk van. Az a növekedés, ami világszerte a városok, különösen a nagyvárosok lakosságszámában és kiterjedésében bekövetkezett, a közlekedés fejlődése okozta jelentős változások, a városközpont szerepének módosulása, a város lakóterületeinek sűrűsödése, egyes országokban robbanásszerű szétszóródása, ipari parkok keletkezése stb., a probléma rendkívüli horderejét mutatják. A városszerkezet másik nagy problémája a város területi egységeinek a társadalom igényeihez alkalmazkodó megszervezése. Ezen a téren is igen sok a tisztázatlan kérdés. A lakókörzetek társadalmi szerepére vonatkozólag még eddig nem folytattunk le kellő mélységű vizsgálatokat. Az az elv például, hogy a megfelelően szervezett lakókörzet elősegíti a szociális összetartást, ugyanúgy csupán feltételezés mint az, hogy a családi házas területek okvetlenül individualizmusra nevelnek.

Elsősorban a társadalom mai igényeit és ezeknek az igényeknek fejlődési trendjét kell megismernünk. Ehhez fel kell használnunk más tudományágak kutatási eredményeit. Ezeket saját tudományágunk keretében kell értékelnünk és összegeznünk. A várható igények mérlegeléséhez nem vehetjük

alapul a fejlett kapitalista országok lakosságának már megfigyelt igényeit, illetőleg ezekkel kapcsolatban bizonyos fenntartásokkal kell élnünk. A Szovjetunió társadalmának igényei alapján is csak részben vonhatunk le következtetéseket. Ennek oka az, hogy egyrészt a különböző országokban a társadalmi igények a környezet, a tradíció stb. által befolyásoltan különbözők, másrészt a világ technikai és tudományos fejlődése állandóan újabb igényeket vet felszínre. Mindezt illuzórikus az olyan elképzelés, hogy a társadalmi igények összetétele és minősége szempontjából néhány év elmúltával „utol fogunk érni” bizonyos, nálunk ma előrehaladottabb országokat. Valószínűbb az, hogy az igények sokkal inkább divergálnak.

Az egyes tudományágak számára a konkrét kérdéseket nekünk, városrendezési szakembereknek kell feltennünk és kutatásaikban irányító módon részt kell vennünk annak biztosítására, hogy a kapott válaszok munkánkban ténylegesen felhasználhatók legyenek. Nem várhatjuk, hogy közreműködésünk nélkül problémáinkra vonatkozóan kész válaszokat olvashatunk ki e tudományágak kutatásainak eredményeiből. Kellő szakismeret híján mi sem vállalkozhatunk arra, hogy más tudományágak körébe tartozó speciális kutatásokat magunk végezzünk el.

A társadalom igényeinek megfelelő városszerkezeti koncepció felállítása a városrendező szakember feladata. A kutatási eredmények összeillesztése egymagában nem ad koncepciót, ennek kialakításához a városrendezési szakember értékelő-rendező munkája és intuíciója nélkülözhetetlen.

A társadalom mai igényeinek megismerésére szociológiai kutatás hivatott. Az empirikus szociológia azonban csupán a már kialakult igényeket és „elvárásokat” tudja feltárni. Az igények változásainak trendje szociológiai kutatások révén csak igen rövid távlatban állapítható meg. Ahhoz, hogy a szociológia segítségével a városszerkezettel kapcsolatos mai igényeket megismerjük, konkrét és kiterjedt városszociológiai vizsgálatokat kell lefolytatnunk. A vizsgálatok alkalmasak arra, hogy helyesen feltételezett elgondolásokat igazoljanak és balhiedelmekre rácáfoljanak. A városrendezési koncepciót természetesen nem alapozhatjuk — még rövid távlatban sem — kizárólag a lakosság elvárásaira, mert hiszen általában nem keletkezhetnek igények olyan megoldásokra, amelyeket nem ismernek. A városrendezési szakember kötelessége, hogy a lakosság érdekeinek megfelelőbb megoldásokat keressen, még akkor is, ha ezekre egyelőre nem irányul konkrét igény.

Ha a társadalom fejlődésének a környezetre gyakorolt hatását fel kívánjuk tárni, nem szorítkozhatunk csupán a fennálló igényekre, de meg kell ismernünk az igényeket alakító objektív körülmények változásának trendjét; és bizonyos mértékig a várható igényeket. Mindezekről különböző tudományágak: a statisztika, a demográfia, közgazdaság-

tudomány, orvostudomány, műszaki tudományok stb. kutatásainak segítségével alkothatunk magunknak reális képet. Így például a demográfia és a statisztika megfelelő kérdésfeltevések esetén választ adhat a városi lakosság növekedésének, megoszlásának, lakásigényei nagyságának és egyes közintézmény-szükségleteinek mértékére bizonyos távlaton belül; a politikai gazdaságtan feltárhatja az életszínvonal-emelkedés, foglalkoztatottság, szabadidő kérdéseit. Az orvostudomány a statisztikával karöltve hivatott arra — ha választát nem szubjektíven, hanem tényleges kutatások alapján adja meg —, hogy a benapozás, megvilágítás milyen mértéke szükséges egészségügyi szempontból, hogy a városok levegőtisztaságának és egyéb higiéniai követelményeknek, zöldterületek kiterjedésének stb. milyen hatása van a városban lakók fejlődésére és egészségére.

A városrendező kérdéseire adott válaszok az egyes tudományágak részéről annál megbízhatóbbak lesznek, mennél rövidebb távra vonatkozólag tesszük fel a kérdéseket. Így például a lakosság számának növekedésére, összetételére, életszínvonalának alakulására, a gépesítettség fokára vonatkozólag 10—15 éves távlatra viszonylag megbízhatóbb hipotéziseket lehet kialakítani, mint 20—30 éves távlatra. Ezen a távlaton túl a hipotézisek realitása már teljesen bizonytalan. Itt említem meg, hogy teljesen helytelen volna a társadalmi fejlődés hatását a fennálló igények kizárólagos növekedésében látni, a társadalmi fejlődés hatására egyes igények növekednek, míg más igények csökkennek, vagy jellegük megváltozik.

Teljesen egyetértek az előadóval abban, hogy városainkban a meglevő és keletkező igényeket har-

monikus mértékben kell kielégítenünk és nem szabad olyan diszharmóniának előállnia, mint amilyen például közlekedéstervezés vonatkozásában a lakás-tervezéssel szembeállítva fennáll. Az igények harmonikus kielégítésének követelménye az egyidőben jelentkező igények vonatkozásában ugyanúgy fennáll, mint a mai és távlati igények összehangolásának vonatkozásában. Teljesen helytelen például, hogy a távlat számára semmivel sem indokolható légváarak alapján tervezzünk ugyanakkor, amikor már ma is fennálló és okvetlenül kielégítésre szoruló, vagy rövid időn belül feltétlenül előálló igényeket sem elégítjük ki. A mai városrendezési feladatokat úgy kell megoldanunk, hogy az effektív szükségleteket kielégítsék, ugyanakkor a jövő koncepciójába — amely a szükségletek teljes kielégítését tartalmazza — beilleszthetők legyenek.

A gazdaságosság követelménye sem ma, sem a távlatban nem hanyagolható el. Belátható időn belül állandóan fenn fog állni az a követelmény, hogy az igényeket társadalmilag optimális módon elégítsük ki. A gazdaságosság kérdéseinek objektív feltárása azért is nélkülözhetetlen, mert egy-egy problémának általában többféle, társadalmilag egyaránt helyes megoldása lehet, ilyenkor a gazdasági faktorok döntenek el az optimális megoldást.

Annak feltárására, hogy különböző lehetőségek közül melyek az optimálisak, illetőleg hogy az adott társadalmi fejlődés esetén egyes városszerkezeti problémák egymással harmonikus megoldására milyen mértékű gazdasági lehetőségek állnak fenn, a matematika legújabb módszerei (elektronikus számítások) tág lehetőséget nyújtanak.

*

Zsitva Tibor

Dr. Faragó Kálmán „A társadalmi fejlődés hatása a városszerkezetre” című előadásában utal arra, hogy az eddigi kutatási eredmények alapján — a társadalmi fejlődés, és városszerkezet mélyebb összefüggéseit illetően — egyöntetű és világos kép még nem rajzolódott ki, és megállapítja hogy az alapkérdésekben ugyan nincsenek szélsőséges ellentétek, de a nézetek azonosságáról sem lehet még beszélni. Ezt a jelenséget az előadó természetesnek találja, és a jövőben is jellemzőnek tartja. Megállapításai helytállóak.

Vitatható azonban az a megállapítása, hogy tervezési gyakorlatunkban túl sok a kísérletezés, a szubjektív tervezői szempont, az ösztönösség, a kutatási eredmények által meg nem alapozott hipotézis, és hiányoznak az elméleti alapok. Magam részéről természetesnek tartom azt, hogy ma — a kutatás jelenlegi állapotában — egyes feladatokat kísérletezéssel, ösztönösséggel és többé-kevésbé megalapozott hipotézisek segítségével oldunk meg.

Ez a településtudománynak, a településtervezésnek — sajátos feladatai és problémái miatt — még sokáig, vagy mindig jellemzője marad, mert

a településtudománynak csak kis része nyugszik szilárd természettudományi, fizikai megállapításokon, nagyobb része olyan tudományágakra támaszkodik, melynek törvényszerűségeit változó, és — különösen a jövőt illetően — feltételezett megállapítások szabják meg.

Ilyen körülmények között mindig támaszkodni fogunk a tervezői invencióra, a szellemes, új ötletekre, a kísérletezésekre és — jó eredmény esetén — utólag igyekszünk majd azokat elméletekkel alátámasztani, vagy igazolni.

Evvel távolról sem tagadom e tudományág jelentőségét, inkább csak e tudományág ún. alapkutatás jellegére vonatkozó elképzelésem módosult, és véleményem szerint feladatunknak elsősorban más tudományágak és szakterületek elméleti és főleg gyakorlati eredményeinek mérlegelt szintéziséből és komplex kezeléséből kell állnia, vagyis elsősorban az alkalmazott tudomány gyakorlati művelésében látom jövőbeni feladatunkat.

Az előadó — helyesen — korszerűnek és időállóan tartja a városszerkezet egészére vonatkozó alapvető szemléletünket és rámutat arra, hogy a

részletek tekintetében — pl. a város egyes részeinek belső szerkezetét illetően — a mai elméleteket valószínűleg revízió alá kell vennünk, annál is inkább, mert ez a folyamat már meg is indult. Példaként a lakóterületi szerkezeti egységek felépítésében valót eddigi elképzeléseinkben beállott változásokat hozza fel, és rámutat arra, hogy a jövőben — különösen a lakóhely és a munkahely vonatkozásában — komplex területi egységek jöhetnek létre. Elsősorban a külföldi törekvések igazolni látszanak ezt a feltevést. Különösen kiemelkedő az a megállapítása, hogy az uniformizált lakóterületi szerkezeti egységek a jövőben már nem szolgálhatják a fejlődést. Ebben a kérdésben vallott felfogásunk azonban ma még nem eléggé tisztázott, inkább tervezési irányelv jellegű, és ezért korainak tartom országos jellegű előírásokba való foglalását. Ugyanez vonatkozik az alsófokú lakóterületi szerkezeti egység, vagyis a lakókörzet szabályozására is. A lakókörzet körül fennálló széleskörű külföldi polémia még nem hozott végleges eredményt, de világosan kirajzolódott a középfokú lakószervezeti egységekre — a laónegyedekre — való bontás célszerűsége, lehetősége és szükségessége, amelyen belül — különösen a lakótelepszerű tervezéssel szemben előtérbe kerülő nagyvárosias jellegű új koncepcióknál — mint ha elmosódnának a lakókörzet határai, azok merev, egyértelmű vonal mentén való szétválasztása inkább számítási alapként áll már csak fenn, és rajzi formaként jelentkezik, de a valóságban a felépítésben eltűnik.

A lakónegyedi és lakókörzeti közösségi intézmények egy része — különösen az ellátási és szolgáltatási vonatkozásúak — lakókörzetekre való merev felosztás nélkül, füzéreként haladnak végig majd a lakónegyeden, esetleg hosszan elnyújtott közös központ formájában, beleolvadva, szorosan kapcsolódva, esetleg összeépítve a lakóépületekkel, és a lakókörzeti jelleg már csak az alapfokú oktatási és gyermek-intézmények vonatkozásában marad meg.

Az alsófokú lakóterületi szervezeti egységek — a lakókörzetek — egymástól való szétválasztásának problémáját még fokozza a társadalmi, építészeti, építéstechnológiai fejlődés is. A 4—5 szintes lakótelepszerű elrendezés fokozatosan közép magas lakóházakból álló tömör, kifejezetten városias jellegű

elrendezés felé fordul át. Az eddig szétszórt — rendszerint külön-külön telken álló — közösségi intézmények gazdaságos összevonása, összeépítése, vagyis mind a lakóházak, mind a közösségi intézmények építészeti megoldásában hozott célszerű és gazdaságos új megoldások tegnapi városrendezési felfogásunkat és a részletekre vonatkozó településszerkezeti elveinket előreláthatóan módosítani fogják.

A lakókörzet kialakításánál a lakóházak, a közösségi létesítmények, valamint a növényzettel fedett játszó és pihenő felületek áttekinthető rendszere, jó tájékozódást nyújtó és biztonságos kocsis és gyalogos megközelítése — akár szétválasztott, vagy akár nem szétválasztott rendszerben — tekinthető leginkább olyan elvnek, amit a várható fejlődésnek továbbra is figyelembe kell vennie.

Egyet kell érteni az előadó azon megállapításával, hogy a lakóterületi szervezeti egység a jövőben nem lesz zárt szolgáltatási egység és sor kerül az egységek kooperációjára, valamint azzal is, hogy a regionális vonzásterületek megfelelő kiszolgálása miatt a vonzásközpont belső városi funkciójának túlsúlya — éppen a tervszerű településhálózat miatt — a táji, a vonzáskörzeti ellátás feladata felé tolódik el.

Ennek a település szerkezetére való hatásait, jelentőségét és következményeit az eddiginél jobban kell a jövőben érvényesítenünk. Érdemes lesz ennek a témának elvi és gyakorlati problémáit felderíteni, kutatni és a gyakorlat számára megoldani,

Végül ki szeretnék térni az előadás befejező részére, ti. arra, hogy a kutatás igyekezzék a termelési elvek olyan rugalmas és dinamikus rendszerét létrehozni, mely lehetőleg előre számol a társadalmi fejlődéssel annak érdekében, hogy a városszerkezet későbbi átalakításának szükségessége minél ritkábban álljon elő, vagy ha elkerülhetetlen, viszonylag kevés áldozatot követeljen. Ennek a gondolatnak felvetését, kutatását tartom a gyakorlati tervezés szempontjából egyik legalapvetőbbnek. A legtöbb városrendezési terv és azoknak a társadalmi követelményként bekövetkező sorozatos módosítása, átdolgozása ennek a problémakörnek jogos felvetését igazolja, és ennek a kérdésnek megoldásában kell a kutatóknak és a gyakorlati tervezőknek a jövőben vállaltva együttműködniük.

Dr. Lettrich Edit

a földrajztudományok kandidátusa

A konferencia alkalmával elhangzott előadások mindegyike, s a felszólalások többsége is hangsúlyozta azt a kívánságot, hogy a településtudományok körébe tartozó társtudományok erőik összesítésével próbálkozzanak komplex településproblémák megoldására. Ebben szívesen vállalt eddig is feladatot a településföldrajz, s teszi ezt továbbra is, mert munkájának éppen az kölcsönöz gyakorlati

értéket, hogy amennyiben a települések fejlesztésével foglalkozni hivatott településtudományok a földrajz kutatásai eredményeit hasznosítani kívánják, úgy az számukra rendelkezésre álljon.

Mit tud nyújtani a közös feladatmegoldáshoz a településföldrajz, anélkül, hogy kereteit túllépve számára idegen feladatvégzésre vállalkozna? Tudományunk kutatási fő céljának a mai településállá-

pot értelmező elemzését tekinti. Ez, valamint az a körülmény, hogy a normatív műszaki jellegű településtudományokkal szemben a településföldrajz a társadalmi tudományok csoportjába tartozik, egyben alapját képezi annak a munkamegosztás-lehetőségnek, amely közte és a többi településtudományok között kiformálódhat. Mivel mind az egyes települések funkcionális, arculati, szerkezeti, problémái, mind a településhálózat kérdései többé-kevésbé ott-honos terület számunkra, ezek mai képének elemző feltárásával bizonyos ismereteket nyújthatnánk a települések jövőjét formálni hivatott tervezés, városépítés számára.

Ez a munkamegosztás első látszatra igen egyszerű, világos dolognak tűnik. Ahol a településföldrajz feladatainak határa végződik — azaz a jelen értelmező analízise — nyomban ott kezdődik, illetve erre épül a jövő, a prognosztikát megadni, kimunkálni hivatott műszaki jellegű településtudományok teendője. Ha ez így lenne, akkor azt hihetnők, hogy a csatlakozás a közös feladatmegoldás érdekében problémamentes. Elgondolkoztattott azonban, hogy mi lehet az oka annak, hogy a nem nagyszámú, de mégis napvilágot látott településföldrajzi vizsgálatok eredményei oly nehezen jutnak a konkrét tervek születésekor felhasználásra. Arra a megállapításra jutottam, hogy az eddigieknél sokkal nagyobb fokú közeledés volna szükséges, mind a műszaki, mind a társadalmi tudomány jellegű településtudományok részéről a tényleges együttműködés céljából. Ez a közeledés a településföldrajz részére elsődlegesen kutatási módszertani kihátásokban jelentkezhet, anélkül, hogy saját célkitűzéseit feladná, s a maga tudománykeretein kívül akarna munkálkodni.

A ma elhangzott előadás tárgyára konkretizálva a következőkben látnám azokat a lépéseket, amelyeket a településföldrajz megtehet annak érdekében, hogy a településszerkezetről általa feltártakat a korábbinál könnyebben, közvetlenebbül is felhasználhatóvá tegye a tervezés számára.

A magyar városok szerkezeti sajátosságairól, ha nem is nagyszámú, de értékes ismereteket nyújtó munkák láttak eddig napvilágot. Gondolok itt első-sorban Mendöl Tibornak az alföldi városok funkcionális, morfológiai sajátosságairól mesteri elemzéssel készült, máig is példamutató tanulmányára. De akadnak az ország más, főleg történeti városairól készült szerkezetelemzések is. Ezek az adott lehetőségek keretein belül a fővonásokról, a kiemelkedő jellegzetességekről, hogy úgy mondjam a város makrostruktúrájáról rajzoltak képet, s tolmácsolták azt a leíró elemző módszerrel. A normatív jellegű műszaki tudományok e munkákban rejlő tárgyi ismeretek és szemlélet hasznosíthatósága mellett ma

már arra is igényt tartanak, mint az az elhangzottakból kitűnt, hogy mondanivalóját lehetőleg számszerűen is megfoghatóan tolmácsolja számukra a társadalmi jellegű településföldrajz. Ez — úgy ítélem — azzal a következménnyel jár számunkra, a településföldrajz művelői számára, hogy módszereinkbe mind több kvantitativ is kifejezhető, számszerűen is tolmácsolandó megállapításokat építsünk be, a közvetlenebb felhasználhatóság érdekében.

Ennek megoldása pl. a városstruktúra tárgykörében csak úgy lehetséges, ha a makrostruktúrát felbontjuk mérhető homogén egységekre, s az így kvantitativ is megfoghatóan bizonyuló mozaikszerű szerkezeti elemeket vizsgálva tárjuk fel a város mikrostruktúráját.

A városszerkezet ilyen mozaikszerűen történő feltárásával a mérhetőség megvalósításán kívül számos, eddig egységesnek, homogénnek kezelt tényezőről tudunk finomítottabb, árnyaltabb, lényegbe jobban behatóbb ismeretet szerezni. Pl. a város népessége korábban, a makrostruktúra elemzésekor, egy homogénnek kezelt tényező. Ez azonban a városszerkezet dinamikájának vizsgálatakor már nem minősülhet homogénnek; ui. nem azonos népesség kapcsolódik a város lakóterületeihez, mint a munkahelyeihez, s megint más, mint a városon „átáramló” népesség annak intézményhálózatához. Nemcsak térbelileg, hanem időbelileg is sajátos, egymástól eltérő kapcsolódás alakul ki ezen népességcsoportok és a városszerkezetet alkotó különféle funkciójú városterületek között.

De ezeknek a különféle funkciójú, rendeltetésű területeknek a mérhető, kvantitativ alapon történő megragadása is újfajta metódus alkalmazását kívánja tőlünk. A makrokép helyett itt is funkcionálisan homogén területek nagyszámú mozaikjából kirajzolódó, aprólékosan tagolt részekből összetevődő, finomított képet kell kimunkálnunk, ha azokat mérés alapján kívánjuk elemezni. Ezeket mint homogén egységeket azután már összevethetjük az őket igénybevevők homogén népcsoportjával. Az ilyen detail felmérések és térképezések megítélésünk szerint a korábbi makroképnél térben s időben egyaránt differenciáltabb, valóságghűbb ismereteket fognak tudni nyújtani, melyet ha ez találkozik a városépítés, tervezés igényeivel, örömmel törekszik számára a településföldrajzos feltárni.

Természetesen szívesen vennénk, ha a munkánkat felhasználni kívánó társtudományok maguk is nyilatkoznának igényeik felől, konkretizálva elképzeléseiket, a gyümölcsözőbbé teendő együttműködés megvalósítására vonatkozóan. Ezek ismeretében valószínűbbnek vehető a tudományágaink között már korábbról fogva bontakozó munkamegosztás továbbfejlődésének, elmélyülésének gyorsulása.

*

A város mint fizikai-építészeti és mint társadalmi jelenség egységet alkot, s csak ennek a két tényezőnek a kölcsönhatásában érthető meg. Városépítészet önmagában több szempontból is korlátok közé szorított és ezért ahhoz, hogy alkotásait egyre inkább a kor társadalmi igényeihez legyen képes igazítani, szociológiai szempontokkal is kell, hogy kiegészüljön. Az építészet művi-intézményi keretet biztosít a városi társadalomnak, ezt a művi-intézményi keretet azonban meg kell feleltetni az azt elfoglaló társadalom jellegének. Ismeretes, hogy társadalmi-demográfiai összetételüket tekintve városnegyedeink és lakótelepeink egymástól nagyon jelentős mértékben különböznek. Ha hihetünk a szociológiának, akkor ez azt jelzi, hogy ezeknek a rétegeknek az elvárásai is különbözőek lesznek, tehát más és más művi és intézményi keretet igényelnek. Ez tehát azt jelenti, hogy a városépítészet ezekben és hasonló kérdésekben megfelelő szociológiai információkat igényel.

A mai városépítészet a meglevő városnak általában csak kis szegmentjét érinti, pontosabban főként az új lakótelepeket és a rekonstrukciós területeket. Igaz, hogy az emberek többsége a régi várost lakja, s ez sem jelent problémamentes területet — hisz ráadásul időközben még a társadalom is megváltozott s vele együtt változott az emberek életmódja és életfelfogása, s ezt követnie kellene valahogy a művi környezetnek és az intézményellátottságnak is — mégis a jövő szempontjából a városkutatók érdeklődése elsősorban az új lakótelepek és a rekonstrukciós területek felé fordul.

Így van ez nálunk is. Az új lakótelep mai városfejlődésünkben talán a legérdekesebb terület. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekből, a város legkülönbözőbb részeiből az emberek ezrei jutnak itt új otthonhoz, lakáshoz. Szinte kísérleti feltételek között várjuk az új lakótelepek társadalmának kialakulását, s mindazt az információt, mely a lakótelepre költözött családok elvárásai és a biztosított feltételek konfrontációja eredményeként csapódik le, s a jövő lakótelepeinek terveihez hasznos ismeretül szolgálhat.

Szociológiai szempontból hasonló értelemben, de éppen ellenkező előjellel jelentkeznek a problémák a rekonstrukciós területekről kitelepítendő lakosságnál. A városi élet egyik nagy paradoxonja, hogy általában a fizikailag leromlott, slumosodó, tehát már szanálásra érett területeken a legelőrehaladottabb a lakosság „informális integrációja”, legintenzívebbek a baráti és szomszédsági kapcsolatok stb. Különösen jól megfigyelhető ez olyan öreg családoknál, melyek életük nagy részét az ilyen előregedett városrészben élték le, minden emlékekkel, s társadalmi kapcsolatukkal idekötődtek. Ezért érhet aztán bennünket az a meglepetés, hogy a düledező, már-már összeomlani kész ház lakói sokszor tiltakoznak a bontás, átköltöztetés ellen. Persze nem a nyomorúságos lakáskörülményeiket féltik, hanem társadalmi kapcsolataikat, úgy érzik, hogy kicsúszik

a lábuk alól a talaj, s hogy egy új társadalomba már nem tudnak beilleszkedni. Mindezek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy valóban mit tudunk egyáltalán a rekonstrukciós területek lakásviszonyairól, ezeknek a városrészeknek a szegregáltságáról, az ott élő családok társadalmi-gazdasági és demográfiai szerkezetéről, életmódjukról és életfelfogásukról, s nem utolsósorban a lakásmóddal összefüggő társadalmi elvárásokról. Szánálunk és kitelepítünk anélkül, hogy ismernénk az érintett városrész lakosságát, az egyes társadalmi rétegek lakásigényeit, azt, hogy milyen erők vonzották ide és tartják itt össze az embereket, és azt hogy ezen városrészek társadalmának megbolygatása milyen következménnyel jár.

Ilyen és hasonló kérdésekre kerestük a választ, amikor konkrét városszociológiai vizsgálatba kezdünk, s annak színhelyéül a Józsefvárost választottuk. E városrész teljes rekonstrukciójának tervei elkészültek és nyilvánosság elé kerültek. A lakók többsége előtt tehát ismert tény volt, hogy előbb vagy utóbb az ő lakóházuk is bontásra kerül és más körülmények között nyerne majd elhelyezést. Így a lakók nagy részénél lehetett arra számítani, hogy megfogalmazódott lakásváltoztatási szándékkal rendelkeznek. A felvételt a rekonstrukcióra kerülő városrészből (külső Józsefváros) kiválasztott területi minta alapján végeztük el.

A vizsgálat több mint félezer családra terjedt ki. Kutatásunkban egyrészt megrajzoltuk a város társadalmi szerkezetét, valamint lakásviszonyait, majd a két tényező konfrontálása után megvizsgáltuk, hogy a mintánkba került népesség mennyiben és milyen szempontok szerint elégedett jelenlegi helyzetével és milyenek az aspirációi. Most csak a városrésztire irányuló elvárások elemzésével kívánok foglalkozni. Az itt kapott eredmények értékeléséhez azonban, ha néhány mondatban is, de jellemeznünk kell a városrész társadalmát és jelenlegi lakásviszonyait.

A józsefvárosi népesség több lényeges szempontból elüt a budapesti átlagtól. A népesség sajátosságait főként a kor szerinti és a foglalkozási viszonyok szerinti megoszlásban ismerhetjük fel. A korösszetétel tekintetében a józsefvárosiak számottevően idősebbek, társadalmi rétegződés vonatkozásában pedig a Józsefváros fő jellemzője a középrétegek nagy súlya.

A lakásviszonyokról elmondhatjuk, hogy Józsefváros fizikailag leromlott épületeinek állagában és társadalmilag egyaránt előregedett, s a lakások komfortját tekintve elavult városrész, tehát valóban minden szempontból megérett a csákányvágásra.

A mai józsefvárosi lakáskörülmények között a legkedvezőbb helyzetben az értelmiségi és a nyugdíjas szellemi családok vannak, a legrosszabb lakásviszonyok között a kvalifikálatlan munkás és a nyugdíjas fizikaiak élnek. A szakmunkás és alkalmazotti családok a két szélső pólus között helyezkednek el.

Milyenek azonban ezeknek a rétegeknek az aspirációi? Ha lehetőségük nyílna az elköltözésre — és a józsefvárosi felújítás miatt ez vizsgálatunk területén időszerű probléma — elvárásaik alapján milyen városrészekbe áramlana Józsefváros népessége? Erre a kérdésre is választ kerestünk kutatásunkban, amikor mindazoktól, akiknél a lakásváltoztatási szándék komoly jelét tudtuk felismerni — összesen 271 család esett ebbe a kategóriába — megkérdeztük azt is, hogy milyen városrészbe szeretnének költözni, ha majd lehetőségük nyílik erre.

Vizsgálatunkban a kérdőívhez csatoltunk egy jegyzéket Budapest jellegzetes városrészeiről s ezek közül választattunk a megkérdezettekkel olyan negyedet, ahová szívesen költöznének. A kiválasztott városrészeket két szempontból csoportosítottuk, egyrészt felbontottuk beépítésük jellege, másrészt az ott élő népesség társadalmi státusza szerint. A kiválasztott városrész jellegét igyekeztünk összefüggésbe hozni a kikérdezettek egyes jellemzőivel, mindenekelőtt foglalkozási rétegződésekkel, valamint családjuk demográfiai szerkezetével. Kézenfekvőnek látszott annak a feltételezése, hogy a megkérdezettek foglalkozási rétegződése elsősorban a választott városrész társadalmi státuszával fog összefüggést mutatni, a családok demográfiai szerkezete pedig inkább magyarázni fogja a beépítési mód szerinti választás differenciálódását. A kutatás eredményei nagyjában és egészében alátámasztani látszanak ezeket a hipotéziseket.

Legelőször vizsgáljuk meg azt, hogy milyen összefüggés állapítható meg a megfigyelés körébe került családok családfőjének foglalkozása és az általuk választott városrész jellege között.

Kiinduló hipotézisünknek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy a családok foglalkozási rétegződése jelentős hatással van arra, hogy ki milyen társadalmi státuszú városrészt választana jövőendő lakóhelyül. Míg a nyugdíjas fizikaiaknak csak 18 százaléka, a segédmunkásoknak csupán 29 százaléka választ magas társadalmi státuszú negyedet, addig az értelmiségieknek ez az arány már 72 százalék és a többi rétegben folytonos emelkedés figyelhető meg.

Szegregálódási igény kifejezetten csak a legmagasabb és a legalacsonyabb rétegeknek ismerhető fel, a középrétegeknek, vagyis a szakmunkásoknak és az alkalmazottaknak nem különbözik lényegesen egymástól a magas, illetve az alacsony társadalmi státuszú negyedet választottak aránya. Ezzel szemben a segédmunkásoknak és értelmiségieknek az elkülönülés már szembeötlő, 29 és 64, illetve 72 és 19 százalék az egyes rétegekben az aránya azoknak, akik a társadalmi státuszokban különböző városrészeket választottak. Ezek az eredmények messzenemenően megfelelnek az amerikai és a nyugat-európai vizsgálatok tapasztalatainak. A tényleges szegregációs mintákat keresve mind az amerikai, mind a nyugat-európai nagyvárosokban egy úgynevezett „U”-szerű megoszlást találunk, vagyis a mi lakásigény-kutatásunkhoz hasonlóan a legmagasabb és a legalacsonyabb társadalmi státuszú rétegek esetében a legnagyobb fokú a szegregáció.

A városrész társadalmi státusza mellett a választott városrész beépítési módja tekintetében is számottevően differenciálódnak a válaszok a különböző foglalkozási rétegekben. Itt a legfigyelemre méltóbb a segédmunkás rétegek preferenciája a belső és tömör beépítésű városrészekkel szemben. Ez a segédmunkás rétegeknek a városrész társadalmi státusza szerinti választásaival egybekapcsolva egyértelműen arra utal, hogy ezek a rétegek, még ha hajlandóságot mutatnak is a Józsefvárosból való elköltözésre, akkor is a jelenlegihez minden szempontból hasonló — mondhatnánk — slumosodó városrészek felé törekednek.

Figyelemre méltó továbbá az értelmiségieknek a kertes, családiházak beépítés iránt megmutatkozó vonzalma, ami arra enged következtetni, hogyha egyelőre nem is másutt, de legalább a vágyak szintjén él egy szuburbanizációs törekvés a magyar társadalom ilyen felső-közép rétegeiben. Jövő városfejlődésünk egyik alapvető dilemmája éppen az, hogy vajon a nyugati, főleg amerikai körülmények között annyira elhatalmasodó kertvárosiasodás mennyiben fog tért hódítani a kelet-európai szocialista országokban is. Pillanatnyilag Magyarországon a szuburbanizációs tendencia sajátos módon és erősen korlátok közé szorítva érvényesül csupán. A nagyvárosokban és elsősorban Budapesten a családiházak építkezése inkább háttérbe szorulni látszik, családi házakat vagy a legmagasabb jövedelmi kategóriákhoz, vagy a peremterületeken az alacsonyabb jövedelmi kategóriákhoz tartozók építenek — tehát az amerikai szuburbanizáció jelenlegi fázisára jellemző folyamat, vagyis a középrétegeknek nagy tömegekben a városperemen elhelyezkedő kertvárosokba áramlása nem érvényesül. Úgy látszik, hogy a családi ház jelenleg nem gyakorol különösebb vonzó hatást, ezt látszik alátámasztani jelen vizsgálatunknak az az eredménye is, mely szerint a megkérdezetteknek csupán 8 százaléka válaszolta azt, hogy a jövőben családi házban szeretne lakni.

Véleményünk szerint azonban ebből még nem lehet arra következtetni, hogy a családiházak-kertvárosias életforma kizárólag angolszász, nincsenek meg a gyökerei s nem is fog bekövetkezni a kelet-európai szocialista országokban. Valószínűbbnek tartjuk, hogy a városfejlődésben inkább egy fáziseltolódásról beszélhetünk. A húszas évek első feléig az amerikai szuburbanizáció is inkább olyan jellegű volt, hogy a kertvárosok vonzóereje ott is főként a legmagasabb státuszú rétegekre és a munkásrétegekre hatott. A változást a személyautó elterjedése és az olcsóbb komfortos családiház-építkezés hozta magával.

A mai magyar társadalomban az értelmiség rétegek számára a családiházak-kertvárosias fejlődés gazdaságilag nem reális alternatíva. Ugyanakkor a szuburbanizmushoz, mint életformához tartozó értékek véleményünk szerint a mi társadalmunk különböző rétegeiben is élnek. Ezt látjuk kifejezésre jutni abban is, hogy vizsgálatunk területén az értelmiségieknek mintegy a fele vágyik kertes-családiházak beépítésű városrészbe, bárha egy-

előre ott egy-két emeletes társasházat is akar építeni. Úgy gondoljuk tehát, hogy az értelmiségi családoknak a kertés-családiházás beépítés felé vonzódásában egy rejtett, egyelőre lefojtott szuburbanizációs tendencia jut kifejezésre. Ugyanezek az értékek véleményünk szerint hatnak már a közép-rétegeknél is, alkalmazottaknál és szakmunkásoknál. Itt viszont a szuburbanusabb életmód megvalósulásának az útját inkább az új lakótelepekben találják meg.

Míg a foglalkozás és az iskolai végzettség szerinti bontások alátámasztani látszóttak kiinduló hipotéziseinket, addig a családok összetételével, pontosabban a családban élő gyermekek számával nem találtunk különösebb összefüggést, s ez egyben bizonyítékul szolgál a társadalmi státusz és a beépítési jelleg változók egymástól való függetlenségére is. Bár bizonyos összefüggés ebben az esetben is megállapítható, a két stratifikációs változó, a foglalkozás és az iskolai végzettség erősebben befolyásolta a választásokat.

Amennyiben igaz az a feltételezésünk, hogy a társadalmi rétegek lakóhelyi elkülönülését a mai feltételek között nem lehet megmagyarázni a jövedelmekben és lakberekben levő különbségekkel, sőt a jövedelmek és lakberek kiegyenlítetttsége éppen korlátozza a szegregálódás látenszen meglevő tendenciáit, akkor mivel magyarázható maga az elkülönülés irányuló törekvés? Ezzel véleményünk szerint egy olyan kérdést vetünk fel, mely nem kis jelentőséggel bír a szociológiai városelmélet szempontjából, alapjaiban igyekszik kibővíteni a humán-ökológia ilyen vonatkozású kérdésfelvetéseit. Jó-

zsefvárosi kutatásunkban — a végleges megoldás illúziója nélkül — már kísérletet tettünk ennek a problémának a kibontására, megkíséreltük kimutatni azt, hogy az egyes társadalmi rétegeknek a városrészekkel szembeni elvárásaiban milyen különbségek mutathatók ki.

Az így kapott eredmények alapján az egyes foglalkozási rétegek között lényeges különbséget a természeti környezet és a munkahely közelségének tulajdonított jelentőségben találunk. Az alacsonyabb foglalkozási rétegekben a természeti környezetnek kisebb, a munkahely közelségének nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint a magasabb foglalkozási rétegekben. Ez konzisztens azzal, hogy a közép és a felső-közép rétegek mutatnak nagyobb hajlandóságot a megfelelőbb természeti környezet érdekében a városból kijebbi költözni, kertés övezetbe, vagy új lakótelepre. A nyugdíjas rétegeknek a városrészhez való ragaszkodásával is konzisztens az a rangsorolás, hogy ezek a rétegek tulajdonítanak a legnagyobb jelentőséget a jószomszédsági kapcsolatoknak, illetve a barátok és rokonok közelségének. Az elvárás-elemek ilyen hierarchizálásának az iskolai végzettséggel és a családszerkezettel való egybevetése lényegesen újabb információkat nem adott.

Az elvárás-elemek ilyen hierarchizálásának konzisztenciája a vizsgálat egyéb eredményeivel arra biztat, hogy ezzel a megközelítéssel talán lehetségessé válik elvárás-típusokat kidolgozni. Ezért kutatásaink folytatásában egyik legfontosabb feladatunknak azt tartjuk, hogy az elvárás-típusok kidolgozásához árnyaltabb módszereket találjunk.

*

Dr. Kiss István

Generalistának lenni nem annyira képzés dolga, mint inkább az összefüggéseket nemcsak egy irányban, hanem a jelenségekhez képest komplexen vizsgáló szemlélet kérdése. A jelenségeket ugyanis nemcsak statikusan vagy dinamikusán, hanem mindkét tekintetben egyaránt kell érzékelni, mégpedig nemcsak önmagunkból levonható következtetésekkel, hanem összefüggéseikben is. Nemcsak a jelenséget kell tehát figyelembe venni, hanem annak természeti és társadalmi hátterét is. Ezen túlmenően az erre irányuló absztrakciók eredményeit, ha másként nem, lehetőleg menetközben, de a folyamat végén feltétlenül egyeztetni kell a valósággal, hogy így az absztrahálás során a vizszoacsatolás állandóan biztosítva legyen.

A település a természeti és társadalmi valóságnak egy elkülöníthető része, amely azonban szoros összefüggésben van a valóságnak más részeivel és azokkal együtt változik. Lássuk ezeket a változásokat a természet, illetőleg a társadalom oldaláról egyaránt.

Amit Nemes Ferenc „művi környezet”-nek nevezett, tulajdonképpen nem más, mint azoknak a létesítményeknek az együttese, amelyek segítségével az ember függetlenül a természettől. Ma már elértünk oda, hogy az ember által a természeti környezettől való függetlenülés érdekében létrehozott művi környezet ártalmait nem egyszer olyannyira veszélyesek az emberre, hogy tőlük is függetlenül kell. Ez a függetlenülés zajlik le különböző formákban a szuburbanizációtól kezdve a campingig és vissza.

A társadalmi potenciál bővített újratermelése többek között a társadalom egyre növekvő szerveztségében jut kifejezésre. Miben áll ez a folyamat? Abban, hogy a családoknak és a háztartásoknak, vagyis a mikroközösségnek a naturálgazdálkodás viszonyai között úgyszólván kizárólagos szerepkörét egyre inkább a mezo- illetve makroközösségek veszik át. Korábban a család úgyszólván teljes egészében maga gondoskodott nemcsak az elsőrendű (alap) szükségletekről, hanem a derivált szükségletek nagyrészeről is, és úgyszólván csak az integrált

szükségletek kielégítése miatt kellett a családoknak a magasabb közösségi alakulatok keretében összeműködniük. A társadalmi fejlődés során azonban a szükségletek kielégítése egyre inkább mezo- illetve makroközösségi funkcióvá válik. A funkciók ellátásában a mikroközösség ugyan már érdektelenné vagy ellenérdekűvé válik, a mezo- illetve makroközösség pedig még nem érzékeli a szükségletet és így nem is tesz annak kielégítése érdekében semmit sem. Később persze a felismerés és így a kielégítés bekövetkezik.

A társadalmiasult funkciókat különféle intézmények (szervezetek), helyesebben ezek egymással szoros összefüggésben levő rendszerei látják el. Ezek a rendszerek szakmailag, funkcionálisan és területileg egyaránt tagolhatók. A szakmai tagolás — úgy vélem — nem szorul bővebb kifejtésre. A funkcionális tagolással kapcsolatban arra hívom fel a figyelmet, hogy minden elkülönített szakmai folyamatot megvalósító rendszerben vannak olyan intézmények, amelyek nemcsak annak tulajdonképpeni végrehajtását, hanem az ezzel kapcsolatos szervező, kisegítő tevékenységet végzik. Vagyis irányítják a folyamatot vagy annak egyes mozzanatait, illetőleg a végrehajtás valamilyen előfeltételéről gondoskodnak.

Nyilvánvaló, hogy általában a szervező, illetőleg kisegítő tevékenység szervezeteit nem szükséges területileg annyira tagolni, mint a szükséglet kielégítését tulajdonképpen végrehajtó ún. ellátó szervezeteket.

Ebből pedig az következik, hogy a szervező és kisegítő tevékenységet végző intézmények általában sokkal nagyobb területet és sokkal több embert érintenek (bár nem közvetlenül, hanem közvetve), mint az ellátóké. Az egymásra épülő településhálózati egységek, mint pl. község, körzet, alrégió, régió stb. tulajdonképpen az összefüggő szervezetrendszerek szakmai és funkcionális tagozódásának hierarchikus szintjei, illetőleg térbeli vetületei.

Ebből az következik, hogy a területrendezés — legyen az akár város-, akár regionális rendezés — egyben szervezetrendezés is és a szervezet bármi-

némű rendezése egyben területrendezés is. Az egyik ugyanis szervezeti, a másik pedig térbeli megnyilvánulása ugyanannak a valóságnak.

Szeretném továbbá felhívni a figyelmet arra, hogy egy-egy hosszabb idő óta működő közösségi funkció esetében a jelenlegi helyzet kialakulása előtti időpontot rögzítő statisztikai fogalmakkal való operálás a településtudományban téves megállapításokra vezethet. (Pl. az igazgatási hálózatok egységeinek adekvátá tétele a településhálózati egységekkel). Más képet kapunk ugyanis, ha pl. Kecskemétet Szombathellyel mint igazgatási egységeket hasonlítjuk össze, vagyis Kecskemét belterületéhez hozzászámítjuk a külterületet is, ami Szombathely esetében elhanyagolható, Kecskemét esetében pedig szignifikáns jelentőségű, mintha a települések egybevetése érdekében vagy a kecskeméti adatokat tisztítjuk meg a külterülettől vagy Szombathelyhez adjuk hozzá azt a közvetlen környéket, amit Kecskemét esetében az igazgatási határán belül levő, de tőle településileg elkülönült tanyák jelentenek.

Mivel a statisztikai adatok — legalább a szükséges mennyiségben és részletességgel — csak az igazgatási és nem a településhálózati egységekre vonatkozóan állnak rendelkezésre, arra kell törekedni, hogy ezek a településtudományi kutatások, illetőleg a településfejlesztési intézkedések megtételét az eddigieknél jelentősebb mértékben mozdítsák elő.

Az idő ebből a szempontból erősen sürget. Közeledik az 1970. évi népszámlálás. Még inkább közeledik az 1968. január 1-re tervezett mikrocenzus időpontja, amikor a népszámlálási apparátus nemcsak ezekben, hanem más — urbanisztikai szempontból ugyanilyen fontos — kategóriákban is ki fogja alakítani a saját álláspontját, a felvétel, illetőleg feldolgozás módszere, valamint egysége tekintetében. Ezért — véleményem szerint — idejekorán kellene felhívni a figyelmet arra, hogy mind a mikrocenzus, mind pedig a legközelebbi népszámlálás adatszolgáltatása ne csak a XIX. század második felének helyzetét tükröző területi stb., hanem az urbanisztika mai fogalmainak megfelelő kategóriákra is tekintettel legyen.

*

Dr. Fodor László

Az elhangzott előadások a településtudomány alapvetően műszaki jellegét domborították ki, kívánták bizonyítani. Ez a hozzászólás az egyik társstudomány, a közgazdaságtudomány alapjairól kíván megközelíteni az előadásokban elhangzott és felvetett problémák közül néhány fontosabbat a teljességre való törekvés igénye nélkül, hiszen egy rövid hozzászólás keretében többre vállalkozni a feladat megoldása sikerének reményében nem lehet.

A társadalom fejlődése együtt jár az életmód és a településekkel szemben támasztott igények változásával. A településekkel szemben támasztott igények változása maga után vonja a településhálózat-

tal szembeni igények változását is. Olyan településhálózat kialakításának feladata áll előttünk, amely megfelel a népgazdaság, a társadalom további fejlődése igényeinek. A közgazdaságtudomány a településtudományi feladatok ilyen jellegű megoldásához még nem adta meg azt a segítséget, amely a feladat sikeres megoldásához alapvetően szükséges lett volna, de a valósághoz tartozik az is, hogy a jövőben a településtudomány művelőinek, a településtervezéssel, regionális tervezéssel, a településhálózati problematikával foglalkozóknak is a jelenleginél jobban és főleg többet kell igényelniük a területi gazdasági kutatások eredményeiből. Bár ezek a kutatások szá-

mos területen még csak a kezdeti lépéseknél tartanak, az együttműködés — megítélésünk szerint — feltétlenül hasznos lehet.

Annál is inkább, mert a jelenleg kialakult helyzetben az erők koncentrációja a sikeres munka érdekében elengedhetetlen.

Dr. Perényi Imre előadásában településhálózatunk helyzetét a következőképpen fogalmazta meg: „A településhálózat ellentétbe került a megváltozott gazdasági helyzettel”. Ezt még azzal szeretném kiegészíteni, hogy maguk a települések is ellentétbe kerültek a megváltozott gazdasági helyzettel, és mindazok a településszerkezeti problémák, amelyek jelenleg a gondok zömét jelentik, e változásban gyökereznek. Megváltozott a gazdasági tér területi szerkezete, a termelőerők területi megoszlásában mélyreható változások történtek. Településhálózatunk egyes elemeire ez a változás különböző hatást gyakorolt.

Azok a nehézségek, amelyeket az előző előadásokban hallottunk és a településtudomány előtt álló elsőrendű sürgősséggel megoldandó feladatok, csaknem mind gazdasági alapokon fejlődtek ki. Véleményünk szerint e feladatok megoldása — éppen jellegükből adódóan — igen komplex, mélyreható kutató munka alapján képzelhető csak el. A településtudományi kutatásokkal párhuzamosan kutatni kell a magyar gazdaság térszerkezetében beállt változásokat, ezek hatását a településhálózatra és az egyes településekre; végső célként az optimális gazdasági térszerkezet kialakítását tűzve ki.

A „térszerkezet” fogalom használata nem a „területi megoszlás” közérthető kategóriájának mellőzése és bonyolultabbal való felcserélése érdekében történik. Olyan tartalmi sajátosságot kívánunk a térszerkezet fogalom révén kifejezésre juttatni, amelyre a „területi megoszlás” nem utal. Nevezetesen azt, hogy a gazdaságot (és külön-külön annak egyes ágait, mint az ipart, mezőgazdaságot) olyan dolognak tekintjük, amelynek térdimenziója is van. Ezen túlmenően a gazdaság mint térdimenzióval rendelkező dolog a termelés során elhasználódó és újratermelődő elemekből épül fel. Az elemek a térszerkezet egységei is. E szerkezeti egységek mennyisége, minősége, területi elhelyezkedésének módja és egymással alkotott kapcsolatai határozzák meg a térszerkezetet. A gazdaság térszerkezeti elemekre bontása teremti meg a térszerkezet sajátosságainak közgazdasági elemzési lehetőségét, a térszerkezet optimalizálhatóságának alapfeltételeit.

A gazdaság optimális térszerkezete és a termelőerők területi elhelyezkedésének arányossága szoros összefüggésben van egymással. Amennyiben arányosságnak a társadalmilag rendelkezésre álló munkamennyiség effektív szükségletek szerinti (következőképpen a gazdaságosság követelményeinek megfelelő) elosztását értjük, az „optimális térszerkezet” és a „területi elhelyezkedés arányossága” fo-

galmak közé egyenlőségjelet tehetünk. Az összefüggés azonban nem egyirányú, hanem kölcsönös, oda-vissza hatással rendelkezik. A térszerkezet nemcsak kifejezője a területi elhelyezkedés arányosságának, vagy aránytalanságának, hanem befolyásoló tényezője is az effektív szükségletek mennyiségi és minőségi alakulásának. Ez településhálózatunk továbbfejlesztése szempontjából igen fontos.

A gazdasági területi kutatások másik, a településtudomány szempontjából igen lényeges területe hazánkban az agglomeráció-kutatás. Ennek első lépéseként a budapesti agglomeráció kutatása a feladat.

E kutatás keretében többek között tisztázandó, hogy az agglomerációk belső fejlődési törvényeit hogyan és milyen módon lehet feltárni, ezen törvényszerűségek objektív jellegűek-e; a gazdasági döntések egyes agglomerációkon belül milyen módon hatottak összességükben; adott fejlesztési program milyen hatást gyakorolt a termelő és nemtermelő ágak fejlődésére; adott fejlesztési program hatásaként a népesség változása milyen mértékű volt, és a változás minőségi jellemzői milyenek voltak; egyes termelőágak fejlesztése milyen hatással van, illetve volt más ágak fejlődésére; milyen mértékben sértettük meg a településen belüli funkcionális elemek fejlesztésének kötelező összhangját; az agglomeráción belüli fejlesztési programok teljesítése milyen hatást gyakorol a gazdasági térszerkezet agglomeráción kívül levő elemeire, továbbá az agglomeráción kívül lezajló gazdasági-társadalmi folyamatok milyen mértékben és hogyan hatnak az agglomeráción belüli fejlesztési és egyéb folyamatokra stb.

A feladatokat még sokáig lehetne sorolni. Mindezeknek a kutatásoknak szoros kapcsolatát a településtudománnyal ezek után nem nehéz bizonyítani. A korszerű, jól funkcionáló településszerkezet kialakításához nélkülözhetetlen a fentiekben vázolt kérdések tisztázása. Az azonos településszerkezeti funkcionális elemeken belül lezajló folyamatok vizsgálata és feltárása nélkül a problémák megoldása csaknem lehetetlen. Példaként csak a termelő funkciót hozzuk fel, amelynél a technika fejlődésével párhuzamosan egyre bonyolultabbá váló kooperációs kapcsolatok, az adott településen belüli kooperációs kapcsolatok figyelmen kívül hagyása egy sor probléma megkerülését jelenti.

Megítélésünk szerint e röviden vázolt kutatások a településtudomány számára is igen hasznos tapasztalatokat fognak szerezni, amelyeknek hasznosítása mind a településtudomány szakemberei, mind pedig a területi gazdasági kutatással foglalkozó szakemberek számára az előttünk álló feladatok megoldását könnyíti meg, teszi lehetővé. Feltétlenül célszerűnek tartanánk, hogy a településtudománnyal foglalkozó szakemberek együttműködése az eddiginél lényegesen szorosabb legyen. Mi a magunk részéről ezt az együttműködést felajánljuk.

*

Dr. Ormos Imre

a mezőgazdasági tudományok doktora

Az ember a maga zavartalan létéhez azt a természetes környezetet igényli ma is, ami az emberiség több mint 1 millió éves múltja során életfeltételeit kialakította. A városi életben mindezt azonban nem kapja meg az ember, mert életkörülményei itt messze esnek a természetestől, így azok egészségére károsak.

Tudjuk, hogy a város gazdasági szükségesség, de azt is beláthatjuk, hogy a magas beépítéssel mind tömörebbé váló agglomeráció fokozott veszéllyel jár, így fokozottan megköveteli a segítség, az ártalmak kiküszöbölésének minden módját.

A helyzet megjavítására alkalmas eszközök között nem jelentéktelen, bizonyos vonatkozásokban pótolhatatlan eszközt adnak a településtervező kezébe a zöldterületek. A zöldterületek, amelyeket ma már korántsem mint dekorációt kell értékelnünk, noha még ma is sokan csak annak tekintik.

A természeti környezet s így a zöldterület is az urbánus ártalmakat előidéző körülményektől mentes, sőt adottságai az ártó körülmények szélső ellentétei révén az ellentét erejével fokozott hatást, nemcsak fiziológiai, hanem pszichológiai vonatkozásban is jótékony, kiegyenlítő, lehet mondani gyógyító hatás kifejtésére képes.

A természeti környezet jótékony hatását a város lakó számára három lépcsőben lehet és kell biztosítanunk. Az első a települési területen belül megőrzött, illetve létrehozott zöldterület, a mindennapi, könnyen elérhető üdülés helye; a második a települési területen kívüli, de még hosszabb utazás nélkül felkereshető szabad táj, erdő, víz, míg a harmadik a szabadságidő kedvező eltöltésére alkalmas, üdültetési tényezőkben gazdag, zavaró körülményektől mentesített üdülőterület.

Tervszerűen figyelembe kell venni a zöldterületi igényeket a városépítési tervezés kezdeti mozzanataitól fogva. Nem elég a maradék, vagy beépítésre alkalmatlan területeket kiutalni zöldterület céljára. Rendszerint kell kialakítani a különféle képp jelentkező használati igények kielégítésére.

Nem elegendő globálisan kielégíteni egy bizonyos normát, amit lakosság szám vagy területi részesedés arányában fejeznek ki. Vizsgálni kell a különböző korosztályok és különböző igénytípusok szerint a szükségletet, amelyeknek megfelelően a használat módja szerint előrelátással, annak legjobban megfelelő zöldterületi műfajokat, formákat, méretezést és felszerelést kell megvalósítani. Ezek egy-

mást csak részben, egyes használatmódokban, vég eredményben csak erős kompromisszumokkal helyettesíthetik.

A differenciált használati igénynek megfelelő tervezésre annál nagyobb gondot kell fordítani, minél sűrűbb a lakosság az illető zöldterület vonzási körzetében és minél korlátozottabbak a lehetőségek területek igénybevételére és szűkösebbek az erre fordítható anyagi erők. Ilyen irányú konkrét vizsgálatokat hazai viszonyaink közt is végezni kell, mint ahogyan ilyenek szükségességét általában városi vonatkozásban a Kertépítészek Nemzetközi Szövetségének idei 10. kongresszusa is leszögezte.

A különböző igények figyelembevétele, alkalmazkodás ezekhez a tervezés során fog a zöldterületek vonatkozásában elvezetni ahhoz a humanizáláshoz, amelyet dr. Granasztói Pál megközelítendő célként jelölt meg előadásában.

Az utóbbi három évtizedben mutatkozó fejlődés során a zöldterület-tervező tevékenységének köre túlnyúlik a települési terület határán is. Az ember és a táj, a település és a táj kölcsönhatásának értelmében feladata lett, hogy a város lakó üdülőterületének második lépcsőjéről, egyszerűség kedvéért városerdőnek nevezett területek ilyen célra történő megszerzéséről, megőrzéséről berendezéséről gondoskodjék. Ehhez hasonló kötelezettség a harmadik lépcsőről való intézkedés is. Mindkettő már a regionális tervezés körében megoldandó feladat. De a tervezés komplexitásának szükségessége még ezen is tovább terjed, s amint dr. Gerle György hozzászólásában már a mezőgazdasági termelésről mint az ipar egyik ágáról beszélt, s amint ez a fejlődés irányát látva jogos is, a tervezés komplexitásának erre a területre is ki kell terjednie. Így lép fel a tájtervezés, a tájmelióráció szükségessége; a nagy ipari koncentrációk körében ez már égető szükségesség, ott sok helyen már a menthetőknek a mentésére kényszerülnek. Viszonyaink mai állapota szerint nálunk még a tervezésnek nagyobb lehetősége áll fenn, de amint közeledünk a hasonló fejlődés során a konferenciánk több előadásában is felvázolt állapotokhoz, az ésszerűség azt követeli, hogy ilyen irányú munkánkat a részfeladatok megoldásai helyett valóban komplex tervezés alapján végezzük. A feladatok ilyen alakulása vezetett a tájépítész, a tájrendező munkakörének kialakulásához, ehhez a fogalomhoz, amely az emberi beavatkozások hatását a tájban, a lassan, de feltétlen következetességgel lezajló természeti folyamatokat vizsgálja és biológiai felkészültsége alapján irányítja a fejlesztést a helyes útra.

*

Gyakran elhangzott ma itt a komplexitás szó. A városépítés, ill. várostervezés részét képező szakágak fontosságára, azoknak az időben változó jelentőségére kívánok rámutatni. Néhai dr. Vásárhelyi Boldizsár nehezményezte, hogy a városi közlekedés negyvenkettedik helyen szerepel az ágazatok között. A mai konferencia is mutatja, hogy az eltelt 20 év alatt a szakirodalomban, a tudományban és a gyakorlatban ez a helyezés már messze megváltozott, a közlekedés élvonalba került.

Néhány számadat dr. Perényi Imre előadásából megragadott. Igen sokat mond például az, amikor azt fejtegeti, hogy 40 év alatt megkétszereződik a világ lakosainak száma. Ha arra gondolok, hogy ilyen arányú lesz a városépítés feladata, akkor nyilvánvaló, hogy a kutatás, tervezés, tervjövahagyás ütemét lényegesen fokozni kell.

Az a sok bizonytalanság, amelyet a településtudománynak át kell hidalnia, arra a gondolatra vezet, hogy beható analízis szükséges arra vonatkozóan, hogy a komplexitást alkotó elemek milyenek? Véleményem szerint nemcsak az elemek sokrétősége okoz nehézséget, hanem a jellegkülönbség is. A jelleg sok szempontból különböző. Ezúttal az előrebecslés megbízhatóságának mértékére gondolok. Az egyes elemek változásának szabályossága, vagy szabálytalansága — a kölcsönhatás következtében — a többi elem adatait is befolyásolja, esetleg lerontja.

A gépjárműállomány fejlődésének távlata lényegesen rövidebb, mint az általajé, de 80—100 évre

szóló előrebecslése lényegesen nagyobb távlatra szól, mint a demográfia. Pedig csak a szinkron adatok képezhetik a tervezés alapját. (A gépjárműforgalom fejlődésének becslése analógián alapszik, amely azonos körülmények mellett a motorizált országok példáit veszi alapul.)

Szeretnék rámutatni arra, hogy a közlekedés és a várostervezés elválaszthatatlan kapcsolata az igényeket módosítja, alakítja. Az országúti forgalom fejlődését megbecsüljük bizonyos időtávlatra, ugyanabban az időben a városi forgalom alakulása sokkal kisebb megbízhatósággal becsülhető, mert a város fejlődése visszahat rá. (Jó példa erre a városközpont üzleteinek kitelepítése egy távoli bevásárló központba.) A városközpont forgalma ilyen esetben gyökeresen megváltozik; a városi forgalom alakulása tehát csak többszöri információval és visszakerdezéssel állapítható meg.

Befejezésül szeretném megemlíteni, hogy ezen a konferencián — mint a hasonló tárgyalásokon általában — megállapítható volt, hogy az egyes ágazatok fontossága, megbízhatósága, lehetősége különböző. Használjuk ki azt a felismerést, hogy vannak olyan ágazatok, amelyeknél a fundamentum fix és egyes tudományágak olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amelyeknél a megbízhatóság nagyobb. Ezeket ne egyformán súlyozzuk, hanem a távlati tervekbe az egyes elemeket súlyuknak megfelelően építsük be.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Perényi Imre:</i>	A társadalmi fejlődés hatása a települések fejlesztésére	9
<i>Dr. Granasztói Pál:</i>	Az életmód-változás és a településfejlesztés kapcsolatának főbb településtudományi problémái	14
Hozzászólások:	<i>Dr. Gerle György</i>	21
	<i>Dr. Bene Lajos</i>	23
<i>Dr. Perczel Károly:</i>	A társadalmi változások hatása a településhálózatra ...	25
Hozzászólások:	<i>Dr. Kádas Kálmán</i>	33
	<i>Deák Sándor</i>	34
	<i>Antos László</i>	36
	<i>Dr. Boros Ferenc</i>	37
	<i>Dr. Horváth Lajos</i>	39
	<i>Szelényi Iván</i>	40
	<i>Beluszky Pál</i>	42
	<i>Kőszegfalvi György</i>	45
<i>Dr. Faragó Kálmán:</i>	A társadalmi fejlődés hatása a városszerkezetre	47
Hozzászólások:	<i>Dr. Borsos József</i>	53
	<i>Dr. Preisich Gábor</i>	56
	<i>Zsitva Tibor</i>	57
	<i>dr. Lettrich Edit</i>	58
	<i>Nemes Ferenc</i>	60
	<i>Dr. Kiss István</i>	62
	<i>Dr. Fodor László</i>	63
	<i>Dr. Ormos Imre</i>	65
	<i>Jakab Sándor</i>	66

KÖNYVTÁRA

Fővárosi Nyomdaipari Vállalat – Felelős kiadó: Dr. Novák Péter – Könyvszerkesztő: Mayer József – A kézirat nyomdába érkezett: 1966. december – Példányszám: 1000 – Terjedelem: 8,5 (A/5) ív – Készült: linószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és MSZ 5602-55 szabvány szerint

307.411

19
1966

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
19.

PE3IOME
SUMMARY
ZUSAMMENFASSUNG

BUDAPEST, 1966

2

ИЗДАТЕЛЬСТВО И РЕДАКЦИЯ:

Венгерское Урбанистическое Общество

**Кафедра градостроительства технического университета инженеров
строительства и транспорта**

**Научно-Исследовательский и Проектный Институт по градостроительству
и районной планировке**

EDITED AND PUBLISHED BY

Hungarian Society of Urbanistics

**Department of Town-Planning, Technical University of Building, Civil
and Transport Engineering**

Hungarian Institute for Town & Regional Planning and Research

HERAUSGEBER UND REDAKTION

Ungarische Gesellschaft für Urbanistik

Lehrstuhl für Städtebau an der Technischen Universität für Bau- und Verkehrswesen

Ungarisches Institut für Städtebau und Raumforschung

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ НА РАЗВИТИЕ ПОСЕЛЕНИЙ

Д-р ИМРЕ ПЕРЕНИ

Наш век, в котором живем, характеризуется большими общественными поворотами, многочисленными научными открытиями и бурным развитием техники. Следствием этого явилось распространение цивилизации и рост жизненного уровня, что привело к росту среднего возраста людей, и к бурному росту населения земли.

Бурный рост населения приводит к уплотнению населения: все больше становится доля городских жителей. Темп роста населения городов влечет за собой темп роста всего населения.

Процесс бурного прироста населения и сопровождающая его урбанизация, влечет за собой трудности не только в области целесообразного расселения, но и в формировании подходящих условий жилья и труда.

Поселения — города и села — в отношении их планировки, оснащаемости и облика все менее удовлетворяют изменяющимся, прогрессирующим требованиям нашего века, все более противоречат ускоряющемуся ритму жизни.

Общая задача нашего века полное уничтожение наследия и удовлетворение изменяющихся и увеличивающихся потребностей. Как нам это удовлетворять? Как развивать и перестраивать сеть населенных мест и наши поселения, чтобы они удовлетворяли и требованиям поставленным нарождающимся обществом?

Главное задание градостроительной науки — которая в основном техническая наука — определение принципов проектирования и эксплуатации населенных мест и их окрестностей. Исходные данные к этому она получает от тех исследований, которые требуют труд главным образом философов, социологов, экономистов, сантехников. В отношении будущего она составит гипотезы, и предложит их на обсуждение. Предполагая, что гипотезы приемлимые, делает некоторые важные выводы.

Жилищный вопрос — одна из важнейших проблем нашего века, а также и дальнейшего будущего. Величина квартиры и ее планировочное решение имеет тесную связь с полнотой и развитием культурно-бытового обслуживания. Хотя площадь квартир должна увеличиться — ведь размер квартир, строящихся ныне, и также число комнат в них еще удовлетворяют сегодняшним требованиям — но потребность в добавочных площадях должна удовлетворяться общественными учреждениями дополняющими или же заменяющими некоторые функции квартиры или же семьи. Поэтому нельзя исследовать жилищный вопрос оторванно от проблемы общественного и прочего обслуживания. В области обслуживающих учреждений постепенно можно рассчитывать на достижение приблизительно полной обеспеченности.

Указанные идеи с одной стороны требуют строительства жилых комплексов снабженных обслуживающими учреждениями, с другой стороны требуют проектирования таких типов общественных зданий, которые выполняют одновременно несколько и изменяющихся функций.

В отношении оборудования и оснащенности городов — в области инженерных сетей, коммунальных предприятий и транспорта — ожидается большой рост.

В характере производства происходит некоторое изменение: распространяется автоматизация в промышленности и в транспорте. Сельскохозяйственное производство становится одним из видов промышленности. Происходит интеграция промышленности и сельского хозяйства. Это влечет за собой много последствий: с одной стороны уменьшается потребность в трудовой силе в промышленных предприятиях вследствие их высокой автоматизации, а с другой стороны вследствие уменьшения вредностей

распространяющихся на окрестность, она может приближаться к населенным местам. Это обстоятельство обуславливает устройство «смешанных» зон, помимо жилых и промышленных районов.

Становится необходимым изменение не только поселения, а и системы поселений. Становится возможным развитие иерархической, равномерной сети населенных мест, которая состоит из населенных пунктов, транспортом хорошо связанных друг с другом, имеющих рациональную величину (численность населения). Эти населенные пункты будут в большем расстоянии друг от друга и будут крупнее, чем сегодняшние поселения. Те поселения, которые из-за

своих размеров не могут удовлетворять все нужды своего населения в рамках замкнутого самостоятельного населенного пункта, будут тесно связаны с близлежащими поселениями.

Возрастающие требования выдвигают стремление к рациональным и экономным решениям. Человечество без этого и не могло бы исполнять эти огромные задачи. Так получит еще большее значение, чем ныне, индустриализация строительства, основное условие которого — типизация и заводское изготовление сборных элементов.

Даже огромный размах строительства не позволяет пренебречь требованиями красоты и эстетики.

ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕНЕНИЯ БЫТА

Д-р ПАЛ ГРАНАСТОН

В предыдущих десятилетиях градостроительная практика и теория в основном взяла на себя проблемы удовлетворения бытовых потребностей, а сами потребности и способ их удовлетворения определила на основе имеющегося опыта. В течение научного прогресса предметом глубоких анализов были главным образом число населения, расчет плотности, определение размеров жилых зон и зеленых насаждений и территорий занимаемых транспортом. В начале формирования социалистического экономического общественного строя — в начале 50-ых годов — эти проблемы обострились постольку, поскольку появилось много новых задач главным образом из-за бурной индустриализации, притока населения в города и изменения структуры сельского хозяйства. Скоро выяснилось, что государственное планирование не может обеспечить достаточными данными в отношении будущих потребностей развития, а потому исследовать их должна сама градостроительная практика и наука. В то же время, вследствие изменения ускоряющегося развития, накопление опыта и его освоение все более затруднялось, и из-за нехватки жилой площади не было возможности более дифференцированно исследовать потребности в квартирах. Этот вопрос возник даже таким образом — в какой мере компетентно население определить свои потребности к поселениям и в какой мере является делом специалистов определение возможности удовлетворения возникающих потребностей. И дальше: градостроительство и градостроительная наука в какой мере имеет право со своими техниче-

скими приближениями заранее представить и даже определить общественное развитие будущего.

Сущность проблемы — изменение существующего способа и размера релаций время — пространство. Рост потребностей ускорился, возможность предположений во времени уменьшалась пропорционально пространственному увеличению. Ныне уже через каждые 5—6 лет становится нужным коренная ревизия правил, положений и градостроительных проектов. Изменения отчасти качественные, отчасти количественные.

Пока кажется вынужденным решением предположения и гипотезы, ориентированные на главнейшие направления и закономерности развития, и также стремление, к измерению времени в будущем не механически — годами, а изменениями градостроительных явлений, возможно их скачками, то есть заведомо в связи с пространственностью. Трудностью здесь является то, что экономическое планирование оперирует годами, от которых проблемы нельзя рассматривать абсолютно независимо, а следовательно этот вопрос надо разрешить. Усложнение явлений все более выдвигают потребность использования математики. Надо ограничивать ту практику со слишком статическим взглядом, которая появилась на опыте проектирования зданий и сооружений, и которая считает чертеж проектом, то есть операцией носящий и определяющий предположение потребностей — но это имело бы место при наличии таких детальных и неизменных норм, которым ныне мы не

располагаем. Так более сложные проекты могут выполнить свою задачу только совместно с детальными анализами, расчетами и регламентами. Усложнение бытовых явлений превзошло возможности простого графического изображения.

Главный вопрос заключается в том, что является собственной задачей градостроительной науки в определении изменения быта и перспективного развития общественных потребностей? Целесообразно пока пользоваться двумя научными группами: внутреннюю группу можно определить, как градостроительную науку в более узком техническом понятии, и к этой группе примыкают, как внешняя группа, другие науки, занимающиеся поселениями — география, социология, гигиена, управление, транспорт, демография и т. д. Они в сумме создают так называемую урбанистику. Главное значение внутренней группы то, что цели урбанистики в широком понятии, осуществляются главным образом на основе предполагаемых ею строительных принципов, принципов зонирования территории, коэффициентов и систем расселения. Следовательно правильно, если из этой группы возникают вопросы для соответствующих других видов науки, а не узкая техническая наука сама занималась бы разрешением этих вопросов. Срочно надо бы исследовать и то, как оправдали себя до сих пор на практике важнейшие новые принципы и способы расселения. (Это уже происходит.) Задание градостроительной науки в узком понятии, определить возможности осуществления и их связи, так как раскрытие потребностей еще не решает проблему. В таком понятии определение способа удовлет-

ворения реальных потребностей, является задачей градостроительной науки.

В отношении заданий данных другим наукам понадобится высшая ступень организации наук в неплотно связанных рамках — рамках урбанистических наук. Дальнейший вопрос это то что, тема общего прогноза появляется ли отдельно в этих частных задачах, или же является самостоятельной темой. По нашему мнению проблемы, принципы и возможности способов измерений и дифференцированного исследования перспективного — по времени — развития, обязательно могут являться темой самостоятельного научного исследования теоретического характера. Но исследование всеобщего общественного совокупного будущего не может быть темой даже социологии, тем более урбанистики, как широко не понимали бы ее, и это привело бы к утопии и дилетанству. Формирование и изменения быта и бытовых потребностей редко направлены непосредственно на конкретные акты поселений, тем более на структуру поселений, только косвенно объединяются с другими бытовыми потребностями и навыками, и суммируясь имеют градообразующее значение. В этом отношении градостроительная наука находится в худшем положении, чем другие технические науки; так как эксперименты не может провести, и законы общественных течений изменяются по времени. Поэтому так важно ориентироваться только на главные тенденции, чтобы оставить на будущее разрешение как можно большего количества частных явлений. Наши предположения не оказались надежными, и это не дает нам право предусмотреть все детали.

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА СЕТЬ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ

Д-р КАРОЛЬ ПЕРЦЕЛ

Вследствие общественных изменений и изменения способа производства в Венгрии развитие депизводства происходило за счет бурного увеличения рабочей силы. Ныне истекает запас рабочей силы и скоро наступит застой в числе рабочей силы, занятой в промышленности. Это явление связано с бурным уменьшением рабочей силы занятой в сельском хозяйстве и ростом обслуживающей группы. Эти изменения влекли за собой переселение большого процента населения с южных и восточных районов Венгрии, где промышленность менее развита, в Будапешт и северные районы страны, где промышленность

развита. С другой стороны уменьшение населения занятого в сфере сельского хозяйства привело к уменьшению населения в мелких селах и на хуторах, в то же время возросло число жителей крупных деревень. Рост занятости рабочей силы на провинции привел к уменьшению притока населения в Будапешт, и к тому, что некоторые провинциальные города растут быстрее, чем Будапешт.

Те изменения, которые наблюдаются в Венгрии, произошли также раньше и в странах с развитой промышленностью. Промышленная революция везде сопровождалась переселением

населения в города с развитой промышленностью. Где началась индустриализация района, там на существующих базах легче продолжается дальнейшее развитие промышленности. На малоразвитом месте создание нового промышленного узла исключительно трудный и медленный процесс. Коммунальные расходы крупных городов возникших таким путем, согласно международным опытам, намного выше, чем эти же расходы у малых городов.

Миграция в промышленные центры, если она направлена на большие расстояния, влечет за собой большие ущербы с точки зрения демографии, и приводит к регрессии некоторых районов страны. Эти ущербы можно уменьшить, если в остальных районах также появляются новые промышленные центры районного значения, в которые может переселиться население их окрестности. Причина уменьшения роста населения в первую очередь заключается в том, что обычно количественный и качественный прогресс транспорта, инженерных сетей, сети обслуживающих учреждений и жилищного фонда не соответствует темпу массового притока в города населения, с растущими запросами, и таким образом не создается такая технико-экономическая база, которая соответствовала бы запросам больших семей. Жилье, коммунальные, медицинские и культурные учреждения нельзя дальше считать просто как производящий фонд, а нужно рассматривать как предпосылка роста производства.

На высокой ступени развития промышленности наступает потребность децентрализации в сети промышленности и поселений. Все большую часть промышленности можно разместить в независимости от сырьевой базы. На этом этапе произойдет индустриализация и бурный рост районных центров средней величины и отчасти малых городов. На этом же этапе продолжается концентрация сети сельскохозяйственных поселений и в перспективе крупнейшие сельскохозяйственные поселения, растущие интенсивнее, постепенно становятся нижними ступенями сети промышленных городов, и с этим начинается нивелирование городов и сел.

Закономерно возрастает значение обслуживающих учреждений и их работников. Постепенная автоматизация производства делает возможным содержание все возрастающего процента трудящихся, занятых в сфере обслуживания. Обслуживающие учреждения все более становятся градообразующим фактором. В перспективе станет возможным размещение подавляющей доли промышленности в соответствии с центрами обслуживающих учреждений и системой их сферы влияния. Направление прогресса такое, что обслуживающие учреждения высших ступеней, которые существуют в малых местах, переходят в учреждения более низких ступеней и появляются в большем количестве. Одновременно создаются новые учреждения более высших ступеней. Вследствие этого постепенно уменьшается сфера притяжения обслуживающих учреждений. В образующейся системе населенных мест центрально-расположенные крупные города также останутся нужными. Вследствие автоматизации число занятых в промышленности в этих городах, приближается к числу рабочих средних городов, но все возрастает значение крупных центрально-расположенных городов, как культурного центра, места встреч и обмена опытом.

В тех районах, где факторы способствующие размещению промышленности территориально концентрируются, региональные ансамбли поселений мелкогогородского типа, имеющие размер крупного города, преобразуются в связанную конгломерацию городов.

Знание перспективного направления развития надо использовать так, чтобы целью тех проектов, которые занимаются сетью поселений, было бы не единственное перспективное статичное положение. Эти проекты должны удовлетворять переходным этапам и должны остаться пригодными во время перспективного развития. Надо использовать для этого помимо знания местных направлений развития, и опыт тех стран, которые находятся на высшей ступени развития сети поселений.

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОГРЕССА НА СТРУКТУРУ ГОРОДОВ

Д-р КАЛМАН ФАРАГО

Исследование связей между общественным прогрессом и структурой городов, является трудной задачей не только из-за сложности темы, а даже с точки зрения толкования вопроса и определения его рамок. Усугубляет трудности то, что тема возникает одинаково во всех фазах градостроительного процесса, то есть в научном исследовании, в разных указаниях проектирования, в практике проектирования и в осуществлении проектов. Лекция в первую очередь занимается теоретической стороной темы.

Наши существующие градостроительные принципы, которые мы обосновывали исследовательской работой двух прошедших десятилетий, во многих отношениях мы не без причины считаем современными. Нам надо считаться все же с тем, что развитие потребует ревизии нашей нынешней позиции, даже не в несущественных деталях; понимая под деталями некоторую часть принципов и также внутреннюю структуру некоторых частей города. Лекция эту установку подтверждает несколькими примерами.

Одна из основ, и в отношении к прошлому, достижение современного градостроительства — разделение жилья и места приложения труда — в первую очередь промышленности. Жесткое разделение однако, все более противоречит запросам, и наверно через некоторое время и техническому прогрессу, который все более делает возможным устранение производственных вредностей в некоторых отраслях промышленности и в связи с этим и постепенный отказ от средств защиты градостроительного характера. Таким образом помимо функциональных территориальных единиц структуры города — то есть единиц, образующих рамки отдельных важнейших функций города — возникают комплексные территориальные единицы, которые одновременно содержат место жилья и место приложения труда, проживающих там, одновременно естественно удовлетворяющие возникающие общественные потребности. Подобным образом надо пересмотреть теорию относительно единиц жилой территории. Таким образом все яснее становится то, что не должны совпадать полностью все функции жилых территориальных единиц одинаковой ступени и тем более нет необходимости в том, чтобы способы выполнения этих функций были бы одинаковыми. Для разнообразия форм городской жизни и разнообразия потребностей, унифицированные микрорайоны и жилые районы не могут служить подходящей рамкой. Все более дифференциру-

ющаяся организация жилых территориальных единиц связана с организацией обслуживания населения. Расширение и дифференцирование системы внутригородского обслуживания должны привести к децентрализации обслуживания. В связи с тем, что значение обслуживания жилых территориальных единиц, или же соответствующих им в перспективе единичных формаций, возрастает, круг обслуживания центрального характера должен сужаться относительно сегодняшнего положения. Однако все это относится только к учреждениям городского обслуживания. В то же время с развитием региональных связей увеличивается региональное значение городского центра, и таким образом, внутри центра нынешнее преобладание городских функций относительно региональных, постепенно уменьшается. Это же серьезно может влиять на расположение центра, его внешние связи и формирование структуры, и взаимоотношение городского центра и подцентров. Все это предвещает повышенные требования к городскому транспорту. Если эти требования правильно оценить, тогда помимо количественной стороны проблемы городского транспорта, которая в наши дни выдвигалась на передний план, получают равноценную роль и соображения по структуре города в узком понятии. Серьезнее, чем раньше надо обратить внимание на исследование того, какое значение имеет с точки зрения уменьшения транспортных нужд, с одной стороны правильная организация разделение территории, расположение разных культурно-бытовых учреждений и сооружений и иерархия единиц, а с другой стороны создание связей между иерархией транспортной сети.

Что касается образования структуры города, на него будет оказывать серьезное влияние характерность жилищного строительства. Если увеличится площадь квартир и уменьшится удельная плотность расселения по квартирам, тогда увеличится территория города. Уже по всему миру обратили внимание на то, что территория городов растет значительно быстрее, чем количество их населения. Хотя критерии экономичности всегда относились к данному этапу, все же нельзя ожидать, что с дальнейшим расширением экономических возможностей, экономия территорий потеряет свое значение. Уже только поэтому нельзя оправдать те способы проектирования, выдвинувшиеся на передний план последнее время, в которых обеспечиваются территориальные нужды тех учреждений, ко-

которые сегодня еще нельзя определить и которые нужны только для появляющихся в перспективе нужд — так называемыми «резервными территориями».

Принципы проектирования в некотором отношении могут опередить общественный прогресс, но все же обычно имеется возможность только на то, чтобы после появления потребностей изменить в деталях наши принципы проектирования. Если теория и практика достаточно быстро реагирует на эти изменения потребностей, можно достичь того, что города и районы городов можно было бы называть действительно современными в момент их построения. Поэтому одна из важных задач — это чтобы исследование постаралось разработать такую упругую и динамичную систему принципов проектирования, которая может отвечать, по возможности этому условию. На это в некоторой степени дает возможность то познание, что изменение потребностей приведет не только к ис-

чезновению существующих функций и рождению новых назначений, но и надо подготовиться к удовлетворению разными способами ныне уже известных потребностей. С удовлетворением запросов в разных формах, можно предупредить то, что изменение требований приводит к одновременному устарению обслуживания. Помимо избегания одновременности было бы целесообразно достичь того, чтобы конструктивные изменения, которые становятся нужными из-за изменения потребностей, ограничились бы как можно в меньшую территорию. Проектная практика — пока только интуитивно — уже ныне пользуется многими способами, которые содействуют этому. Такими проектными способами является связывание территорий родственного назначения, создание хороших связей между центрами и подцентрами, размещение под одной крышей учреждений с похожими функциями и т. д. Эти способы надо развивать и ставить на службу указанной цели.

THE EFFECT OF SOCIAL PROGRESS ON THE DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS

DR. IMRE PERÉNYI

The age in which we are living is characterized by largescale social transformations, multiple inventions of sciences and rapid technical development. The consequence of all this is the expansion of civilization, the rise in living standards resulting in the increase of people's average age and the rapid multiplication of the population all over the world.

The rapid increase of the population means a high population density at the same time: the rate of people living in large towns is higher and higher. The pace of population increase in towns is more than the double of that of the total population.

The process of urbanisation and great population increase raises difficulties not only in the field of suitable settling but also in the creation of satisfactory residential and working place conditions.

Considering their layout, equipment and looks, the settlements—towns and villages—correspond less and less to the changing, developing demand of our time, they come more and more into conflict with the ever accelerating rhythm of life.

Our age has the double task: to satisfy the changed and increased requirements and to perfectly eliminate the inheritance of the past. How shall we do all this? How shall we develop and rebuild our settlement network and our settlements to an extent which meet the demands of the society of the next future?

The principal task of urbanism—which is a technical science first of all—is to define development principles for the planning and operating of settlements as well as of their environments. In its work it requires basis and essential data from chiefly philosophical, sociological, economic and public health research. It sets up hypotheses concerning the future, and puts them in issue. If these hypotheses can be accepted it reaches some conclusions.

One of the most important, most urgent problems of our age as well as of the near future is that of

housing. The size and structure of flats are in close relation with the quality and completeness of public institutions and other services. Though the size of flats must increase too—since the size and the number of rooms of flats built now do not correspond to the present-day requirements—the surplus of the territorial demand must be met by public institutions first of all, supplementing resp. taking over some of the functions of the family and flat. This is why the housing problem cannot be investigated separately from that of the supply with public institutions and other services. In the field of public institutions step by step we have to take an approximately full supply into account.

The subjects raised press the construction of housing combines completed with public institutions on one hand, and suggest the formation of public building-types which perform several and varying functions at the same time.

As regards the equipment of towns—in the field of public works, public utilities and transport—a great development can be expected.

The character of working places will change as well: automatization will prevail in industry and transport. The agricultural production will becoming a branch of industrial production. The integration of industry and agriculture is to take place. This will be followed by a lot of consequences: on one hand the claim to mainpower of industrial plants will decline owing to the high degree of automatization, on the other hand through the diminution of their injurious effects on the environment they can be located nearer to dwelling places. This fact justifies the creation of more and more "mixed" areas beside industrial and residential ones.

The transformation not only of the settlement itself but also of the settlement network will be an imperative necessity. It will be possible to develop

a settlement network containing a hierarchy of well-proportioned settlements, generally with a greater number of inhabitants than today, connected with good transport relations and being of a rational size (population). The settlements which in consequence of their size will not be able to satisfy all the requirements of their inhabitants on the spot within the closed framework of the independent settlement, will be in close connection with the other neighbouring settlements.

The highly increased requirements emphasize the endeavours for economy and rentability. Without these mankind could not cope with the tremendous tasks. The industrialization of building will be even more important than at present, a fundamental condition of which is standardization, prefabrication.

The enormous volume of building, however, cannot justify the giving up our aesthetic requirements, our demand on beauty.

THE PROBLEMS IN URBANISM ON ACCOUNT OF THE CHANGES IN THE WAY OF LIFE

DR. PÁL GRANASZTÓI

During the last decades the theory and practice of town planning has usually taken the solution of the problems upon itself, how to meet the demands emerging in everyday life, and on the basis of experiences it pointed to these requirements and to the way of their satisfaction. On the course of the development of science the calculations concerning the number of inhabitants, the residential density, the sizing of settlement, traffic and the measuring of green areas were chiefly the subjects of thorough investigations. In the beginning of the formation of socialist economic and social system—at the early fifties—these problems became more acute, a lot of new tasks appeared, particularly because of the rapid industrialization, the immigration to towns and the changes of the agricultural structure. Soon it became obvious that the planning of national economy is not able to give enough information about the future demands, so the theory and practice of settlement planning themselves had to elaborate these data. At the same time the rapid development made the collection and investigation of data increasingly difficult and because of the shortage of flats the demands could not be investigated in all particulars. It was also questionable whether the population itself was competent to determine their residential requirements and how far the establishing of the possibility to satisfy the requirements was the duty of experts. Furthermore, to what extent the theory and planning of settlements is entitled to foretell, moreover determine by its technical methods the social development of the future.

The main point of the problem is the change of the form and extent of space-time relations. The increase of the demands became faster, the possibility of foresight in time decreased proportionally with the increase of that in space. Today the radical revision of regulations, instructions, master plans

is indispensable in every 5—6 years. The changes and demands are partly quantitative, partly qualitative.

For the time being it seems to be no other way out but the foresight, forecast limited to the main development trends and regularities, and the effort to measure future time not mechanically by years but by the changes, possibly leaps if the settlement phenomena, thus from the very first connected with spatiality. The trouble here is that economic planning from which problems cannot be fully abstracted operates with years, this question is to be solved. The complexity of the phenomena urges the use of mathematic methods. Further, the practice of an excessively static conception—deriving from the planning certain buildings and structures—must be restricted. This conception regards the design as plan, as an operation foreseeing and determining the requirements. This would be justified only in the case of such detailed norms of permanent validity which do not exist for the time being. Under these circumstances complicated plan operations cannot fill their part but side by side with detailed analyses, calculations, written instructions. The complexity of the phenomena of life has surpassed the possibility of simple, traditional graphic representations.

The main question is the following: what is the own duty of the science of settlements in the establishment of the change in the way of life and of future social requirements? For the time being it is advisable to differentiate two spheres of the science, an inner one of technical character, the science of settlements in the strict sense of the word, the former town planning; the outer sphere is connected to this, it is formed by the other sciences concerned with settlements, geography, sociology, demography, hygieny, the science of administration, transport, etc. They all form the so called urbanism. The main significance of the inner sphere

lies in the fact that the targets of urbanism in the wide sense of the word are realized by means of its proposals, concerning the principles of construction, land use, location, rates and systems. So it is right if it asks questions of other sciences concerned, and the science of settlements with its technical character is not compelled to give itself trouble over the answers. It would be also urgent to investigate, how the most important new settlement-principles and methods work in the practice. (This has started already). Finally it is the duty of the science of settlements (in the strict sense of the word) to consider the possibilities of realization and their interrelations because the exploration of demands in itself will not solve the problem. In this sense the determination of the way of meeting the demands can be considered as a special task of urbanism.

Concerning the tasks to be given to the related branches a high degree of organization of science is necessary, in a loosely formed framework, in the framework of urban sciences. It is a further question whether the theme of general prognostic appears in

each task or it is a separate theme. In our opinion the problems, principles, possibilities of a differentiated investigation, of measuring methods of future development constitutes a separate research theme of scientific-theoretical character by all means. The investigation of a general social future in its all aspects, however, cannot be the theme even of sociology, even less of urbanism, in whatever broad sense of the word, this would lead to Utopia, to dilettantism. The changes of requirements, of the way of life are seldom embodied in actual settlement phenomena, even less in the structure of settlements but associate indirectly with other demands, habits and they all together get significance in transforming the settlements. In this respect urbanism is in a more difficult situation than experimental technical sciences; it cannot make experiments and the laws of social trends change with the progress of time. This is why it is so important to restrict ourselves on the main trends and to leave the solution of the most possible particularities to the future. Our foresight so far did not prove to be reliable and does not justify the prediction of all details.

EFFECTS OF SOCIAL CHANGES ON THE SETTLEMENT NETWORK

DR. KÁROLY PERCZEL

In the course of the changes in production and society in Hungary in the last two decades industrial development was based on the rapid increase of labour force. At present the supply of labour-power is declining, the stagnation of the number of industrial workers draws near. This symptom is in connection with the rapid decrease of the agricultural labour force. Owing to these changes a great percentage of the population left the less industrialized southern and eastern parts of the country. On the other hand the decrease of the agricultural population manifested itself in the decrease of the number of inhabitants in the smallest villages and manors, while the population of the larger villages increased. The growing provincial employment of manpower leads to the decrease of immigration into the capital and some provincial towns are developing more rapidly than Budapest.

The changes observed in Hungary took place in countries of a highly developed industry some time ago. Industrial revolution resulted everywhere in the migration of people to the industrially more developed towns. Where the industrialization of an area started earlier, further industrial development continues on the existing basis more easily. On the other hand the creation of a new industrial centre

on undeveloped areas is an extremely difficult and slow process. International experiences unanimously prove that in large cities created in this way the costs of public utilities are much higher than those in smaller towns.

If the distance between the starting and end point of migration is long, it has great demographic disadvantages and results in the decay of whole regions of the country. These disadvantages can be reduced if new regional industrial centres are established in these backward parts of the country where the people of the surroundings can move. The smaller birthrate is due first of all to the fact that the quantitative and qualitative development of housing, social institutions, public utilities and transport service in towns cannot generally keep pace with the large-scale immigration of people who have more and higher level claims than previously, and so the technical-economic basis does not correspond to the requirements of big families. The residential, public, sanitary and cultural establishments should not be regarded as simply non-productive institutions any more but as a condition for the raise of production.

In a higher phase of the industrial development the decentralization of industry and settlement net-

work is demanded. More and more branches of industry can be located independently from the source of raw material. In this phase the middle-size regional centres and some small towns get industry and develop rapidly. Then the network of agricultural settlements is concentrated further and those larger rural settlements which are to increase strongly will join the industrial town network as the lowest grade of the hierarchy. So the elimination of the differences between town and village has its start.

The growing importance of the institutions of social service and of their staff is inevitable. The automatization of production makes the maintenance of a greater and greater proportion of the population from the "third sector" possible. The public services, institutions become increasingly town-forming factors. In the distant future the greatest part of industry can be located in co-ordination with the public institution centres and with the system of their attraction-area. The trend of the development is that the higher level institutions which can be found only in few places are to become of lower level and will scatter in many places. At the same time new public institutions of high

level will be established. This will result in the successive reduction of the sizes of attraction areas. In the forming system of settlement network the large cities of central location keep their necessity. As a consequence of automatization, however, the number of their industrial workers is approaching that of middle-size towns, at the same time the function of the centrally situated large cities as cultural centres, places of meeting, exchange of experience will be more and more significant.

On areas where the factors for industrialization are territorially more dense, settlements of provincial town character transform into a regional conurbation.

The knowledge of the future development tendencies must be made use of with the purpose that the settlement network plans should not be focused statically in a certain stage of the future, but they must also be suitable for the transitory stages in a well-balanced way, so they could be used in the future development too. Besides being aware of the local development trends, the experiences of countries where the settlement network is in a more developed stage must also be taken into consideration.

THE INFLUENCE OF SOCIAL DEVELOPMENT ON THE URBAN STRUCTURE

DR. KÁLMÁN FARAGÓ

The investigation of the relationship between social development and urban structure is a very difficult task regarding not only the complexity of the subject but also its interpretation and definition. The difficulties are increased by the fact that this subject appears in each phase of the town planning process, that is in scientific research, in different planning instructions, in planning itself and in the realization of plans. The paper is concerned above all with the theoretical relations of the subject.

We rightly regard our present principles of town and country planning—which are based on the researchwork of the last two decades—as up-to-date in many respects. We have to reckon, however, with the fact that development will require the revision of our today's position in significant details; details mean both some principles and the inner structure of some parts of the town. The paper demonstrates this statement with some examples.

One of the bases and great achievements of modern town planning is the separation of the dwellings from the working places—first of all from industry. However stiff separation is coming more and more into conflict with requirements, and some time later

it will certainly contradict technical development too which makes it more and more possible to eliminate the detrimental effects of industry in certain branches, consequently the successive dropping of protection from these effects by planning means as well. In this way besides the functional units of urban structure—which form the territorial framework of the most important urban functions—complex units can be created which contain both the dwelling and working places of their inhabitants, satisfying the public demands too, of course. The theory of residential units must be revised too. Namely it is becoming more and more obvious that in the residential units of the same degree it is not necessary for all the respective functions to be perfectly equal and it is even less necessary that these functions should be performed in the same way. For the multiform urban way of life, for the diversity of requirements the standardized residential districts and neighbourhood units cannot serve as suitable frames. The residential units with their more and more differentiated organisation are in relation with the organization of the supply of population. The extension and differentiation of the

provision-system of the towns must lead to the decentralization of services. Parallely with the increasing importance of supply in residential units or in the corresponding formations of the future, the sphere of central services has to get narrower than today.

All this, however, refers only to the establishments catering for the urban population. With the increasing connections within the settlement network the regional importance of the town centre increases too and so the present predomination of urban functions within the centre against regional ones will gradually decline. This may have a strong influence on the location of the centre, on its outward relations and its structure, on the connection between the town centre and the sub-centres. This brings about increased requirements in urban traffic. If these requirements are well evaluated, the town structure in the strict sense of the word will be equally important with the quantitative relations of the urban traffic problems which prevail for the moment. A greater attention than so far must be given to the investigation, what importance have, regarding the reduction of transport requirements and their better satisfaction, the relations between the correct land use, the location of different public utilities and institutions, the hierarchy of units on one hand, and the hierarchy of the traffic network on the other.

As to the formation of town structure, the characteristics of housing will have great influence. If the surface of flats increases and the residential density decreases, the urban area will get larger. The fact that the territory of towns increases more rapidly than their population is wellknown all over the world. Though the criteria of rentability depend always on the given period it cannot be expected that in the future by the further extension of eco-

nomic possibilities the land economy would lose its importance. For this reason we cannot approve of those planning methods—coming into the foreground lately—which ensure land for today undeterminable establishments by so called “reservation areas” in order to meet some future claims.

Planning principles may precede social development in some relations but usually we have only the possibility to modify our principles in their particulars after the appearance of new demands. If theory and practice react upon these changes of requirements quickly enough, it can be achieved that our towns, districts are up-to-date at the time of their construction. Therefore it is an important task to create a flexible and dynamic system of planning principles which can answer this condition as far as possible. This can be achieved to a certain degree by the knowledge that the change of demands will result not only in the ceasing of existing functions and the formation of new ones, but we must be also prepared for the satisfaction in several ways of requirements already known today. By meeting the demands in various ways it can be prevented that the change of requirements lead to the obsolescence of services at the same time. Beside the avoidance of the simultaneity it would be advisable to achieve that the structural transformations, needed later as a result of demanded changes, should be limited to an area as small as possible. The planning practice—for the time being instinctively—applies several methods contributing to this already today. Such a planning method is the connecting of sites of the same or similar destination, the creation of good relations between the centres and sub-centres, the common location of institutions with similar functions, etc. These methods should be developed and submitted to the above mentioned purpose.

DIE WIRKUNG DES GESELLSCHAFTLICHEN FORTSCHRITTES AUF DIE ENTWICKLUNG DER SIEDLUNGEN

DR. IMRE PERÉNYI

Die Zeit in der wir leben ist durch die grossen gesellschaftlichen Umwälzungen, die vielfachen Entdeckungen der Wissenschaft und die rapiden Fortschritte der Technik gekennzeichnet. All dies hat die Verbreitung der Zivilisation, einen allgemeinen höheren Lebensstandard zur Folge, woraus sich die Steigerung des durchschnittlichen Lebensalters der Menschen und das rasche Wachstum der Bevölkerung der Erde ergibt.

Die rapide Zunahme der Bevölkerungszahl bedeutet gleichzeitig eine grosse Konzentration der Bevölkerung: der Prozentsatz der Stadtbewohner ist in ständigem Anstieg.

Die Vermehrung der Menschheit und die damit verbundene Verstädterung in einem bisher unbekannten Mass, verursacht nicht nur bei der zweckmässigen Siedelung, sondern auch bei der Schaffung entsprechender Wohn- und Arbeitsbedingungen Schwierigkeiten.

Die Siedlungen — Städte und Dörfer — werden hinsichtlich ihrer Struktur, Ausstattung und äusseren Erscheinung den veränderten, gesteigerten Anforderungen unserer Zeit immer weniger gerecht, immer mehr geraten sie mit dem rasenden Lebensrythmus in Zwiespalt.

Unser Zeitalter muss die veränderten, gesteigerten Anforderungen befriedigen und das unbrauchbar gewordene Erbe beseitigen. Wie können wir dieser zweifachen Aufgabe gerecht werden?

Wie sollen wir unser Siedlungsnetz, unsere Siedlungen umbauen, weiterentwickeln, um die Anforderungen der sich neu bildenden Gesellschaft befriedigen zu können?

Hauptaufgabe der Siedlungswissenschaft, einer im Grunde technischen Wissenschaft, ist die Bestimmung der Entwicklungsprinzipien für die Planung und für den Betrieb der Siedlungen und ihrer Umgebung. Hierzu erwartet sie Grundlagen und Gesichtspunkte von den Forschungsarbeiten, zu de-

nen hauptsächlich Philosophen, Soziologen, Volkswirte, Hygieniker ihre Beiträge leisten. Hinsichtlich der Zukunft stellt diese Wissenschaft Hypothesen auf und stellt sie zur Debatte. Wenn diese Hypothesen annehmbar sind, dann zieht sie einige wichtigere Folgerungen.

Die Wohnungsfrage ist eine der bedeutendsten, brennendsten Probleme nicht nur unserer Zeit, sondern auch der fernerer Zukunft. Die Grösse und die Gestaltung der Wohnungen ist mit dem Entwicklungsgrad der öffentlichen und übrigen Dienstleistungen eng verbunden. Obzwar auch die Grösse der Wohnungen erhöht werden muss — da ja diese und die Zimmeranzahl der heute gebauten Wohnungen bereits den heutigen Anforderungen kaum mehr entsprechen — sollten die zusätzlichen räumlichen Ansprüche in erster Linie von den gesellschaftlichen Einrichtungen befriedigt werden, die die eine oder andere Funktion der Familie und der Wohnung zu ergänzen, bzw. zu übernehmen haben. Daher kann das Wohnungsproblem nicht von der Frage der Versorgung mit gesellschaftlichen Einrichtungen und anderen Dienstleistungen getrennt betrachtet werden. Auf dem Gebiet der Versorgung mit gesellschaftlichen Einrichtungen muss stufenweise mit der Erzielung einer nahezu vollen Ausstattung gerechnet werden.

Die neuen Ideen befürworten einerseits den mit Gesellschaftseinrichtungen ergänzten Bau von Wohn-Kombinaten, andererseits vertreten sie die Gestaltung solcher Typen von öffentlichen Gebäuden, die gleichzeitig mehrere und verschiedentliche Funktionen versehen können.

In der Einrichtung und Ausstattung der Städte ist hinsichtlich der gesellschaftlichen und kommunaltechnischen Versorgung, sowie des Verkehrswesens eine grosse Entwicklung zu erwarten.

Auch im Charakter der Arbeitsstellen vollzieht sich eine gewisse Veränderung: die Automatisierung

rung in der Industrie und im Verkehrswesen wird allgemein. Die landwirtschaftliche Produktion wird zu einem Zweig der Industrieproduktion. Dies hat vielerlei Folgen: teils verringert sich infolge des hohen Automatisierungsgrades der Arbeitskräftebedarf der Industriebetriebe, teils können diese dank der Verringerung ihrer schädlichen Auswirkungen dem Wohngebiet näher zugeordnet werden. Dieser Umstand rechtfertigt neben der Schaffung von Wohngebieten und Industriegebieten immer öfter auch die Errichtung von „gemischten“ Gebieten.

Nicht nur die Umbildung der Siedlung, sondern auch die der Struktur der Siedlungslandschaft wird unvermeidlich. Die Möglichkeit ist geboten zur Entwicklung eines Siedlungsnetzes, das aus hierarchischen, gut proportionierten, im allgemeinen lokaler besiedelten, miteinander gut verbundenen Siedlungen von rationeller Grössenordnung (mit

einer grösseren Einwohnerzahl als heute) bestehen wird. Siedlungen, die infolge ihrer Grössenordnung nicht fähig sein werden sämtliche Ansprüche ihrer Einwohner innerhalb ihrer geschlossenen, selbständigen Siedlungsgrenzen zu befriedigen, werden in engem Zusammenhang mit der in ihrer Umgebung befindlichen Siedlungen stehen.

Die gesteigerten Ansprüche rücken Bestrebungen in den Vordergrund, die sich auf Wirtschaftlichkeit und Zweckmässigkeit richten. Ohne diese könnte die Menschheit den überwältigenden Aufgaben gar nicht gerecht werden. So wird die Industrialisierung des Bauwesens, deren Vorbedingung die Standardisierung, die fabrikmässige Herstellung ist, eine noch grössere Bedeutung als bisher gewinnen.

Aber auch das mächtige Bauvolumen kann nicht dazu führen, dass wir auf die Befriedigung unserer ästhetischen Anforderungen, unserer Schönheitsbedürfnisse verzichten.

PROBLEME DER VERÄNDERTEN LEBENSWEISE IN DER SIEDLUNGSWISSENSCHAFT

DR. PÁL GRANASZTÓI

Die Theorie und Praxis des Städtebaus hat sich in den vorangegangenen Jahrzehnten der Probleme der Befriedigung der Lebensanforderungen im allgemeinen angenommen und die Ansprüche und deren Befriedigungsweise auf Grund der Erfahrungen bestimmt. Im Laufe der wissenschaftlichen Entwicklung wurden hauptsächlich die Einwohnerzahl, die Wohndichte, die Bemessung der Siedlungs-, Verkehrs- und Grünflächen einer eingehenden Untersuchung unterzogen. Zu Beginn des Ausbaus der sozialistischen Gesellschafts- und Wirtschaftsordnung — am Anfang der 50-er Jahre — verschärften sich diese Probleme insofern, dass sich viele neue Aufgaben ergaben, vor allem wegen der raschen Industrialisierung, der Verstädterung und den Veränderungen in der Struktur der Landwirtschaft. Es stellte sich bald heraus, dass die Volkswirtschaftsplanung betreffs der Entwicklungsanforderungen der Zukunft nicht genügend Daten liefern kann, so dass diese von der Siedlungsplanung und Siedlungswissenschaft selbst herausgearbeitet werden müssen. Gleichzeitig stiess die Einholung und Deutung von Erfahrungen infolge der schnell wechselnden Entwicklung an wachsende Schwierigkeiten und auch die Wohnbedürfnisse konnten wegen dem Wohnungsmangel nicht genügend vielseitig untersucht werden. Die Frage stellte sich auch in der Formulierung: inwiefern die Bevölkerung selbst kompetent für die Bestimmung ihrer Siedlungsansprüche, und inwiefern die Feststellung der Be-

friedigungsmöglichkeit der auftretenden Ansprüche eine Fachaufgabe sei. Diesem Gedankengang folgend: inwiefern die Siedlungsplanung, die Wissenschaft dazu berechtigt ist, mit ihren technischen Annäherungen die zukünftige gesellschaftliche Entwicklung vorauszusehen, ja sogar zu bestimmen.

Der Kern des Problems ist die Veränderung der bisherigen Art und des Ausmasses der Relationen von Raum und Zeit. Die Erhöhung der Anforderungen geht rascher vor sich, die zeitliche Möglichkeit der Voraussagen hat sich gegenüber dem räumlichen Wachstum proportionell verringert.

Heute wird bereits alle 5–6 Jahre die radikale Überprüfung der Regelungen, Vorschriften, Siedlungspläne notwendig. Die Veränderungen und Anforderungen sind teils quantitativer, teils qualitativer Natur.

Einstweilen scheint als notgedrungenener Ausweg die beschränkte Voraussicht, Voreinschätzung der wichtigsten Entwicklungstendenzen, Gesetzmässigkeiten, ferner die Bestrebung die Zeit vorausblickend nicht mechanisch mit Jahren, sondern mit den Veränderungen, evtl. Sprüngen der Siedlungsercheinungen, also von vornherein mit der Räumlichkeit verbunden zu messen. Dies wird dadurch erschwert, dass die Wirtschaftsplanung in Jahren rechnet, die Probleme können jedoch davon nicht vollständig abstrahiert werden, und daraus ergibt sich eine Frage, die gelöst werden muss. Die Verflechtung der Erscheinungen rückt die Notwendig-

keit der Mathematisierung immer mehr in den Vordergrund. Ferner muss die von der Projektierung einzelner Gebäude oder Objekte stammende, allzu sehr statisch aufgefasste Praxis eingeschränkt werden, die das Projekt als Plan, also als die Operation betrachtet, die die Voreinschätzung der Anforderungen in sich trägt und bestimmt. Diese Auffassung wäre nur im Falle solcher eingehender Normativen von dauernder Gültigkeit gerechtfertigt, über die wir zur Zeit nicht verfügen. Komplizierte Planoperationen können auf diese Weise ihre Aufgabe nur mittels detaillierter Analysen, Berechnungen, textlichen Vorschriften erfüllen. Die komplizierten Lebenserscheinungen haben die Möglichkeit der einfachen, traditionellen graphischen Darstellungen überholt.

Die Hauptfrage ist, welche spezielle Aufgabe die Siedlungswissenschaft bei der Feststellung der zukünftigen Gestaltung der Lebensweise und der gesellschaftlichen Anforderungen zu erfüllen hat?

Es wäre zweckmässig einstweilen mit einer doppelten Wissenschaftszone zu operieren: die innere können wir als die im engeren Sinne genommene Siedlungswissenschaft technischen Charakters, früher Städtebaukunde, bezeichnen; dieser schliessen sich als äussere Zone andere, sich mit dem Siedlungswesen befassende Wissenschaften an, wie Geographie, Soziologie, Gesundheitskunde, Verwaltungs- und Verkehrswissenschaft, Demographie, usw.

Diese bilden gemeinsam die sogenannte Urbanistik. Die Hauptbedeutung der inneren Zone ist, dass infolge der vor allem von ihr vorgeschlagenen Bau-, Bodennutzungs- und Siedlungsprinzipien, Beziehungszahlen, Systemen, die Zielsetzungen der noch so weitläufig gedeuteten Urbanistik verwirklicht werden. Es ist also richtig, wenn die Fragestellungen an die zuständigen anderen Wissenschaften von hier ausgehen, richtiger als wenn die Siedlungswissenschaft im engeren, technischen Sinne selbst die Beantwortung dieser Fragen bestrebt. Es wäre dringend zu untersuchen, wie sich die wichtigeren neuen Siedlungsprinzipien und Methoden bisher in der Praxis bewährt haben. (Dies ist im

Gange.) Schliesslich ist es Aufgabe der im engeren Sinne genommenen Siedlungswissenschaft, die Möglichkeiten der Verwirklichung und ihrer Zusammenhänge zu errechnen, da die Erschliessung der Anforderungen allein das Problem nicht löst. In diesem Sinne kann die Befriedigungsweise der zu erfüllenden Ansprüche und deren Bestimmung als Fachaufgabe betrachtet werden.

Hinsichtlich der Aufgaben, die an die zugeordneten Wissenschaften zu übertragen sind, ist eine Wissenschaftsorganisierung höheren Grades nötig, in einem locker gebildeten, aber doch zusammenhängenden Rahmen im Rahmen der urbanistischen Wissenschaften. Eine weitere Frage ist, ob das Thema einer allgemeinen Prognostik in jeder dieser Teilaufgaben erscheint, oder ein separates Thema bildet. Unserer Meinung nach können die Probleme, Prinzipien und Möglichkeiten für die differenzierte Untersuchung und für die Bemessungsmethoden der zeitlichen Perspektiventwicklung unbedingt ein selbständiges Forschungsthema wissenschaftstheoretischen Charakters bilden. Aber die Untersuchung einer allgemeinen gesellschaftlichen, summierten Zukunft kann selbst nicht das Thema der Soziologie, noch weniger der Urbanistik bilden, so breit wir sie auch deuten mögen, dies würde zu Utopien, zu Dilettantismus führen. Selten richten sich die Lebensbedürfnisse, die Veränderungen der Lebensweise direkt auf konkrete Siedlungsakte, noch weniger auf die Siedlungsstruktur, sondern gesellen sich indirekt anderen Lebensansprüchen, Gewohnheiten und gewinnen in ihrer Gesamtheit eine Bedeutung für die Siedlungsgestaltung.

In dieser Hinsicht ist die Siedlungswissenschaft in einer schwierigeren Lage, als die experimentellen technischen Wissenschaften; sie kann keine Experimente durchführen und die Gesetzmässigkeiten der gesellschaftlichen Strömungen ändern sich in der Zukunft. Darum ist es so wichtig sich auf die Haupttendenzen zu beschränken und die Lösung möglicher vieler Teilerscheinungen auf die Zukunft zu belassen. Unsere bisherige Voraussicht erwies sich nicht als verlässlich und berechtigt uns nicht zur Voreinschätzung aller Einzelheiten.

DIE WIRKUNG DER GESELLSCHAFTLICHEN UMWÄLZUNG AUF DAS SIEDLUNGSNETZ

DR. KÁROLY PERCZEL

Infolge der Änderungen der Produktionsweise und der gesellschaftlichen Veränderungen stützte sich Ungarns Industrieentwicklung in den letzten zwei Jahrzehnten auf den rapiden Anstieg der Zahl der Arbeitskräfte. Gegenwärtig hat der Nachschub

an Industriearbeitern aufgehört und die Stagnierung der industriell Beschäftigten steht bevor. Diese Erscheinung ist mit der rapiden Abnahme der Zahl der Landarbeiter verbunden. Diese Veränderungen verursachten in Ungarn die Abwanderung eines

grossen Prozentsatzes der Bevölkerung von den weniger industrialisierten südlichen und östlichen Landgebieten. Andererseits zeigte sich die Verringerung der Agrarbevölkerung meist nur in den kleinsten Ortschaften und Gehöften, während die Einwohnerzahl der Dörfer mit grösserer Bevölkerung zunahm. Die gesteigerte Beschäftigung der Arbeitskräfte in der Provinz hatte eine Verringerung der Einwanderung in die Hauptstadt zur Folge und einzelne Provinzstädte entwickeln sich rascher als die Hauptstadt Budapest.

Die in Ungarn beobachteten Veränderungen vollzogen sich in den industriell mehr entwickelten Ländern bereits früher. Wo die Industrialisierung eines Gebiets schon begonnen hat, dort setzt sich die weitere Entwicklung auf den bestehenden Grundlagen leichter fort. In schwach entwickelten Gebieten dagegen ist die Schaffung eines neuen Industriezentrums ausserordentlich schwierig und geht nur langsam von statten. Die Kommunkosten der so entstehenden Grosstädte sind nach international einstuimmigen Erfahrungen viel höher, als jene der Kleinstädte.

Die Zuwanderung in die Industriezentren ist mit grossen demographischen Nachteilen verbunden, wenn sie auf eine grössere Entfernung geschieht und bewirkt einen Rückschlag in der Entwicklung einzelner Landteile. Diese Nachteile können verringert werden, wenn auch in den zurückgebliebenen Landteilen neue regionale Industriezentren entstehen, wo sich die Bevölkerung der nahe gelegenen Umgebung ansiedeln kann. Die Verringerung des Zuwachses wird in erster Linie dadurch verursacht, dass die quantitative und qualitative Entwicklung des Wohnwesens, der gesellschaftlichen und kommunaltechnischen Einrichtungen in den Städten mit der grossen Zuströmung der anspruchsvoller gewordenen Bevölkerung im allgemeinen nicht Schritt halten kann und so kommt eine, den Ansprüchen einer Mehrkinderfamilie entsprechende technisch-wirtschaftliche Grundlage nicht zustande. Die Wohn- und kommunalen, die Gesundheits- und kulturellen Einrichtungen können nicht mehr einfach als improduktive Anlagen betrachtet werden, sondern bilden eine Vorbedingung für die Steigerung der Produktion.

In einer höheren Phase der industriellen Entwicklung tritt der Anspruch auf die Dezentralisation der Industrie und des Siedlungsnetzes zutage. Es kann die Unabhängigkeit eines stets grösseren Tei-

les der Industrie von gewissen Rohmaterialquellen erreicht werden. In dieser Etappe erfolgt die Industrialisierung und rasche Entwicklung der Regionalzentren mittlerer Grösse und teils der Kleinstädte. Zur Zeit konzentriert sich das landwirtschaftliche Siedlungsnetz weiter und in der ferneren Zukunft werden die stark wachsenden grösseren Agrarsiedlungen immer mehr die unterste Stufe des Industriestadtnetzes bilden, womit die Unterschiede zwischen Stadt und Land aufzuhören beginnen.

Die Bedeutung der dienstleistenden Einrichtungen und ihres Dienstbesatzes erhöht sich gesetzmässig. Die Automatisierung der Erzeugung ermöglicht die Erhaltung einer ständig wachsenden Zahl von Bediensteten. Die dienstleistenden Einrichtungen werden immer mehr zum stadtbildenden Faktor. Die Standortbestimmung eines grossen Teils der Industrie kann in der Zukunft mit den Zentren der Gesellschaftseinrichtungen und ihrer Einzugsbereiche abgestimmt werden. Die Entwicklung richtet sich dahin, dass die Dienststätten höherer Stufe, die an wenigen Orten anzutreffen sind, immer mehr in untere Stufen übergehen und an mehreren Orten errichtet werden. Zu gleicher Zeit entstehen neue Gemeinschaftsinstitutionen von hohem Niveau. Das wird die Ausdehnung der Einzugsbereiche schrittweise verringern. In dem neuen System des Siedlungsnetzes werden die zentral gelegenen Grosstädte ihre Bedeutung beibehalten. Infolge der Automatisierung wird sich aber die Zahl ihrer Industriearbeiter der Arbeitskräftezahl der Mittelstädte annähern, während die Entfaltung der zentralen kulturellen Funktionen in den zentral gelegenen Grosstädten eine immer grössere Bedeutung gewinnt.

In Gebieten, wo sich die Industriestandorte räumlich verdichten, verflechten sich die Siedlungen Kleinstadtcharakters zu einem zusammenhängenden, regionalen Städteensemble von grosstädtischem Ausmass.

Die Kenntnis der zukünftigen Entwicklungstendenzen müssen dazu benützt werden, dass die Siedlungsnetzpläne nicht auf statische Weise die Planung eines einzigen Perspektivzustandes bezwecken, sondern auch den Übergangszuständen ausgeglichen entsprechen mögen und auch zur Zeit der Perspektiventwicklung brauchbar seien. Hierzu müssen neben der Kenntnis der heimischen Entwicklungstendenzen auch die Erfahrungen der Länder mit höher entwickelten Siedlungsnetzen verwendet werden.

DIE WIRKUNG DER GESELLSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG AUF DIE STADTSTRUKTUR

DR. KÁLMÁN FARAGÓ

Die Bestimmung der Zusammenhänge zwischen der gesellschaftlichen Entwicklung und der Stadtstruktur ist nicht nur wegen der Kompliziertheit des Themas, sondern auch wegen dessen Deutung und Abgrenzung eine schwierige Aufgabe. Die Schwierigkeiten werden noch dadurch gesteigert, dass das Thema gleicherweise in jeder Arbeitsphase des Städtebaus auftaucht, also in der wissenschaftlichen Forschung, in den verschiedenen Planungsvorschriften, in der praktischen Planung und in der Verwirklichung der Pläne. Der Vortrag beschäftigt sich in erster Linie mit den theoretischen Belangen.

Unsere jetzigen Richtlinien für die Siedlungsplanung, denen die Forschungsarbeit der vergangenen zwei Jahrzehnte zugrunde liegt, halten wir in vielen Beziehungen nicht ohne Recht als zeitgemäss. Wir müssen aber damit rechnen, dass die Entwicklung in gar nicht unwesentlichen Einzelheiten die Überprüfung unseres heutigen Standpunktes fordern wird; unter Einzelheiten versteht sich gleicherweise ein Teil der Richtlinien und die innere Struktur einzelner Stadtteile. Der Vortrag möchte diese Behauptung mit einigen Beispielen bestätigen.

Eine Grundlage und gegenüber der Vergangenheit eine grosse Errungenschaft der zeitgerechten Städteplanung ist die Trennung der Wohn- und Arbeitsstelle — in erster Linie der industriellen Arbeitsstellen. Die scharfe Trennung gelangt aber in Widerspruch mit den Ansprüchen, und nach einiger Zeit wahrscheinlich auch mit der technischen Entwicklung, die in einzelnen Industriezweigen die Ausschaltung der Betriebsschäden und dadurch einen stufenweisen Verzicht auf die städtebaulichen Schutzmassnahmen immer mehr ermöglicht.

Auf diese Weise können neben den funktionellen Gebietseinheiten der Stadtstruktur — also Einheiten, die für einzelne wichtigste Funktionen der Stadt einen Rahmen bilden — komplexe Gebietseinheiten entstehen, die gemeinsam den Wohnort und Arbeitsplatz ihrer Bewohner enthalten, wobei natürlich die auftretenden Gemeinschaftsansprüche befriedigt werden. In ähnlicher Weise sollte die Theorie der Wohngebietseinheiten einer Prüfung unterzogen werden. Immer deutlicher wird nämlich die Erkenntnis, dass sämtliche Funktionen der Wohngebietseinheiten gleicher Stufe nicht vollständig identisch sein müssen, noch weniger ist es notwendig, dass die Art und Weise der Erfüllung dieser Funktionen die gleiche sei. Für die Vielfältigkeit der städtischen Lebensform, die Verschiedenheit der Ansprüche können die uniformi-

sierten Wohnbereiche oder Wohnviertel nicht als entsprechender Rahmen dienen. Die sich ständig mehr differenzierende Organisation der Wohngebietseinheiten ist mit der Organisierung der Versorgung der Bevölkerung in Zusammenhang. Die Erweiterung und Differenzierung des Versorgungssystems innerhalb der Städte muss zur Dezentralisierung der Dienstleistungen führen. Dadurch, dass die Bedeutung der Versorgung der Wohngebietseinheiten oder der entsprechenden Einheitsformationen der Zukunft im Anstieg ist, muss sich der Bereich der zentralörtlichen Dienstleistungen dem heutigen Zustand gegenüber verengen.

All dies bezieht sich aber nur auf die Einrichtungen der städtischen Versorgung. Mit der Entwicklung der Verbindungen des Siedlungsnetzes wächst die regionale Bedeutung des Stadtzentrums und dadurch verringert sich stufenweise das heutige Übergewicht der städtischen Funktionen innerhalb des Zentrums gegenüber den regionalen. Das aber kann auf die Ortsbestimmung des Zentrums, seine äusseren Verbindungen und auf seine strukturelle Gestaltung, sowie auf das Verhältnis zwischen Stadtzentrum und Nebenzentren einen starken Einfluss ausüben. Dies stellt an das städtische Verkehrswesen gesteigerte Anforderungen. Wenn wir diese Anforderungen richtig einschätzen, so ist den Überlegungen über die eigentliche Stadtstruktur eine ebenso wichtige Rolle beizumessen, wie den quantitativen Beziehungen der Problematik des städtischen Verkehrswesens, die heute so stark in den Vordergrund gerückt sind. Es sollte gründlicher als bisher untersucht werden, welche Bedeutung der Schaffung von Zusammenhängen einerseits zwischen der richtigen Flächennutzung, der Standortbestimmung von öffentlichen Einrichtungen, der Hierarchie der Einheiten, andererseits zwischen der Hierarchie des Verkehrsnetzes zuzuordnen sei, und all dies aus dem Gesichtspunkt der Verringerung und der besseren Befriedigung der Verkehrsansprüche.

Was die Gestaltung der Stadtstruktur anbelangt, wird die Charakteristik des Wohnbaus einen wesentlichen Einfluss ausüben. Erhöht sich die Wohngrundfläche und verringert sich die spezifische Wohndichte innerhalb der Wohnungen, so erweitert sich das Stadtgebiet. Das bedeutend schnellere Wachstum des Stadtgebiets gegenüber der Bevölkerungszahl hat die Aufmerksamkeit der ganzen Welt bereits auf sich gelenkt. Die Kriterien der Rentabilität sind zwar immer an den gegebenen Zeitabschnitt gebunden, es kann aber doch nicht

erwartet werden, dass in der Zukunft mit der noch grösseren Erweiterung der Wirtschaftsmöglichkeiten die ökonomische Flächennutzung ihre Bedeutung einbüßen werde. Deswegen kann solchen Planungsmethoden — welche sich in letzter Zeit in den Vordergrund drängten — nicht zugestimmt werden, die den nötigen Flächenbedarf zur Befriedigung eventuell in der Zukunft auftretender Ansprüche heute noch nicht bestimmbarer Einrichtungen durch sogenannte „Reserveflächen“ sicherstellen.

Die Planungsgrundlagen können zwar der gesellschaftlichen Entwicklung in manchen Belangen vorangehen, jedoch haben wir in der Regel nur die Möglichkeit, nach Auftreten der Anforderungen unsere Planungsprinzipien in ihren Einzelheiten zu modifizieren. Wenn die Theorie und die Praxis auf diese Anspruchsveränderungen genug rasch reagiert, so kann erreicht werden, dass die Städte oder Stadtteile zur Zeit ihrer Entwicklung tatsächlich als zeitgerecht gelten können. Darum ist es eine der wichtigen Aufgaben der Forschung, ein derart elastisches und dynamisches System der Planungsprinzipien zu schaffen, das dieser Anforderung

womöglich entspricht. Dies wird gewissermassen durch die Erkenntnis ermöglicht, dass die Veränderung der Erfordernisse nicht nur das Aufhören von bestehenden und das Entstehen neuer Funktionen zur Folge haben wird, sondern dass man sich auch auf die verschiedenartige Befriedigung der heute bekannten Anforderungen vorbereiten müsse. Durch die vielseitige Befriedigung der Anforderungen lässt sich verhindern, dass die Dienstleistungen infolge der Veränderung der Ansprüche gleichzeitig unzeitgemäss werden. Neben der Vermeidung der Gleichzeitigkeit wäre es zweckmässig die später infolge der Anspruchsveränderungen nötigen strukturellen Umänderungen auf ein je engeres Gebiet zu beschränken. Die Planungspraxis wendet bereits heute — einstweilen intuitiv — zahlreiche Methoden an, die dies fördern. Eine solche Planungsmethode ist die Verbindung von Gebieten gleicher oder ähnlicher Bestimmung, das Schaffen von guten Beziehungen zwischen Zentren und Nebenzentren, die gemeinsame Unterbringung von Einrichtungen ähnlicher Funktion, usw. Diese Methoden müssen entwickelt und dem erwähnten Ziel unterstellt werden.